

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

GUNNAR KNUDSEN

Dansk bondeliv

i forrige århundrede

CHR. ERICHSENS FORLAG

København 1975

© Gunnar Knudsen, 1975
Trykt hos Mandator, Albertslund
Bogbinderarbejde udført af Chr. Henriksen & søn, Skive
Første oplag udsendt efteråret 1975

ISBN 87 555 0434 5

Indhold

Forord	5
<i>Første kapitel:</i> Landsbyen	6
<i>Andet kapitel:</i> Huse og gårde	12
<i>Tredie kapitel:</i> Marker og enge, risgærder og stengærder	20
<i>Fjerde kapitel:</i> Husdyrene	28
<i>Femte kapitel:</i> Livet indendøre	38
<i>Sjette kapitel:</i> Køkken og skorstensrum, vand og vask	44
<i>Syvende kapitel:</i> Barnet i vuggen	52
<i>Ottende kapitel:</i> Børnene leger	54
<i>Niende kapitel:</i> Landsbyskolen, konfirmation og højskole	58
<i>Tiende kapitel:</i> Kurmageri og bryllup	62
<i>Ellevte kapitel:</i> Forårsarbejde	66
<i>Tolvte kapitel:</i> Sommerens arbejde	69
<i>Trettende kapitel:</i> Efterårsarbejde	85
<i>Fjortende kapitel:</i> Vinterens sysler	89
<i>Femtende kapitel:</i> Aftægtsfolk	97
<i>Sekstende kapitel:</i> Den sidste færd	104
<i>Syttende kapitel:</i> Ulykkelige hændelser	108
<i>Attende kapitel:</i> Markeder og torve	116
<i>Nittende kapitel:</i> Årets fester og højtider	130
Stikordsregister	151

Forord

Dette er en bog om en verden, der ikke eksisterer længere. Det er en øjenvidneberetning om livet på landet i hverdag og fest i forrige århundrede, skildret gennem et billedmateriale, der hidtil har været lidet påagtet. Det er de skarpe iagttagelser, som datidens malere og tegnere har gjort, og som den tids billedmagere, xylograferne, har muliggjort mangfoldiggørelsen af.

Et xylografi er et træsnit, skåret i hånden, ligesom middelalderens træsnit, men i en forbedret teknik, der fremkom i England i forrige århundrede. Den satte xylografen i stand til at skære ganske fine linier, fordi han benyttede hårdt træ af buxbom eller pæretræ, sammenlimet i store blokke af endetræ, således at træets genstridige årer i længderetningen blev undgået. Desuden arbejdede han med knive, der havde mange parallelle skær, når fladen skulle opdeles i fine skraveringer. De fleste af billederne i denne bog er skåret om kap med tiden til datidens nyhedsdækning, og med få undtagelser gælder det, at de er reportagebilleder, der har fastholdt en bestemt situation lige så pålideligt som nutidens fotografi. Enkelte litografier, kobberstik og zinkætsninger er medtaget blandt illustrationerne. Årstallet, der i bogen er anført efter reproduktionsmetoden, er trykåret og ikke tegningens datering.

Ledøjegaard, Ledøje, i efteråret 1975.

Gunnar Knudsen

Første kapitel

Landsbyen

I landsbyen Ry. Xylografi 1893.

Billedet fra Ry by bærer ikke spor af de omvæltninger, der gik over så mange danske landsbyer i tiden omkring forrige århundredes begyndelse. Udskiftningen og udflytningen påbegyndtes i sidste halvdel af 1700-årene og gennemførtes i det store og hele det første tiår af 1800-tallet.

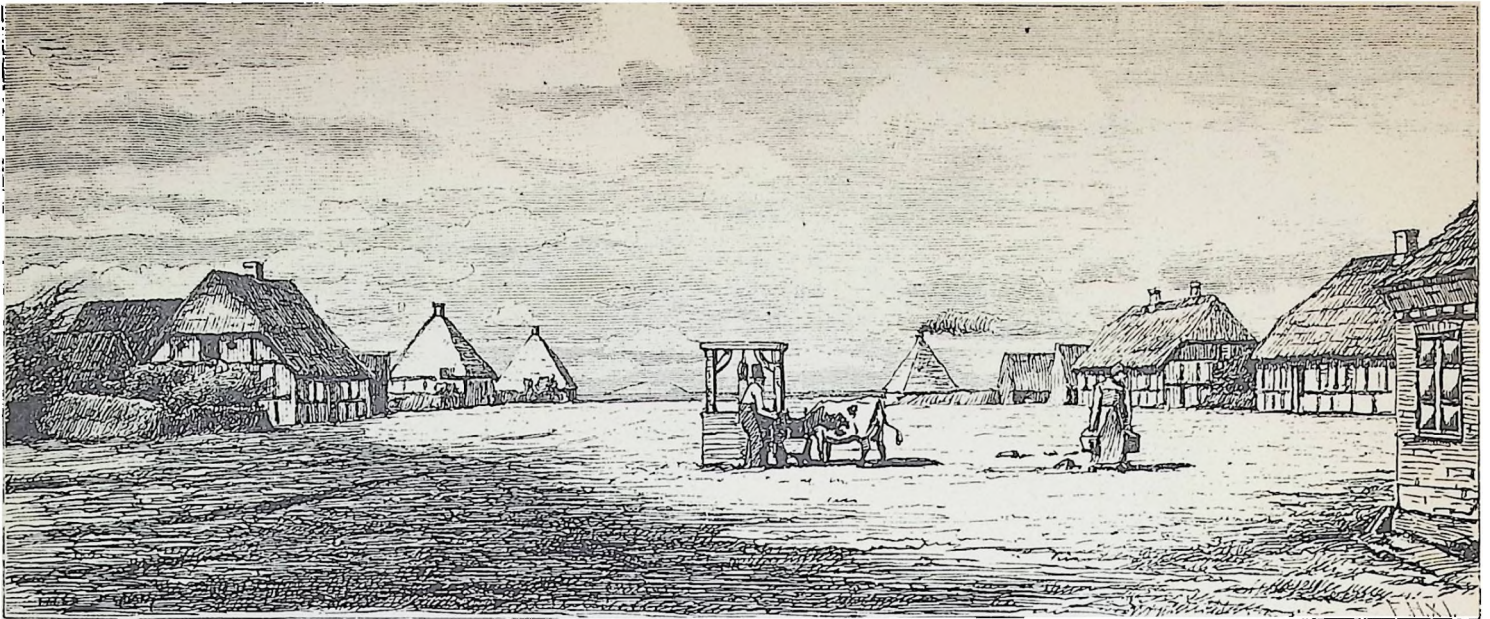
Helt tilbage til hedenold havde landsbysamfundet været den naturlige livsform for danske bønder. 1800-tallet var

præget af bruddet med denne livsform. Mange gårde flyttede ud på de udskiftede jorder. Hullerne, der derved opstod i landsbygaden, blev med årene udfyldt. Et sted fandt et indsidderhus sin plads, og et andet sted blev lagt et forsamlingshus eller et missionshus. Mange landsbyer fik også en købmand, og en del håndværkere flyttede fra købstaden ud i landsbyen.

I det ydre adskilte Ry by sig ikke væ-

sentligt fra mange andre jyske landsbyer, der blev liggende næsten uberørt af udflytningen.

Indbyggerne i Ry adskilte sig derimod fra de fleste andre landsbyindvånere i Jylland. Ry var nemlig i det forrige århundrede kendt for sine rige og selvfølende storbønder, hos hvem jysk gæstfrihed trivedes om kap med evnen til at få penge til at formere sig.

I kolonistbyen Grønhøj eller Frederikshøj. Xylografi 1893.

Det var de såkaldte kartoffeltyskere, der grundlagde kolonistbyen Grønhøj eller Frederikshøj på den jyske hede. De indvandrede allerede i 1759-60, indkaldt under kong Frederik den Femte for at lære danskerne kartoffeldyrkning.

En Fanø-pige. Xylografi 1860.

Til Fanø-kvindens arbejdsdragt hørte en sort maske, kaldet strude. Masken bestod af to stykker sort tøj, det øverste med huller til øjnene og det nederste, der dækkede mund og hage.

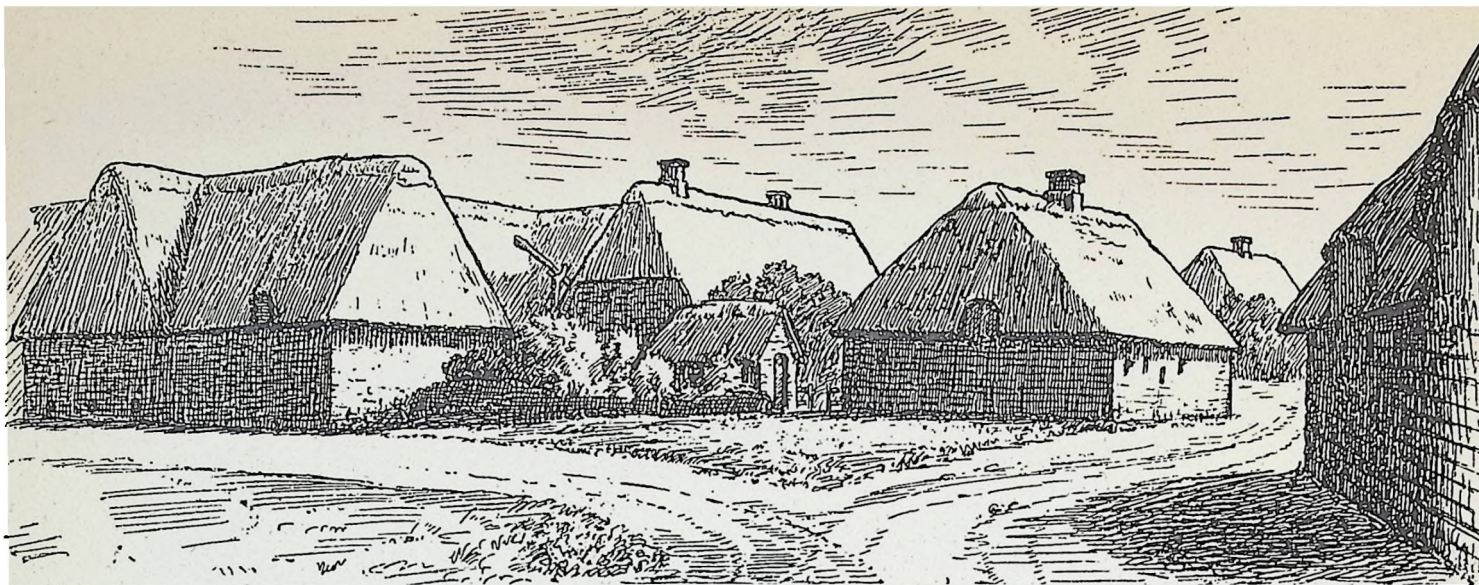
Struden blev altid båret ved udendørs arbejde — og Fanø-kvinden havde meget markarbejde. Til alle hjem på øen hørte en eller flere små opdyrkede agre, der lå spredt mellem de høje klitter. Disse marker blev dyrket af kvinderne, vel at mærke uden hjælp af mænd, heste eller stude. Med spade og rive bearbejdede Fanø-kvinden møjsommeligt jorden, høstede kornet med segl og bar negene hjem i et lagen.

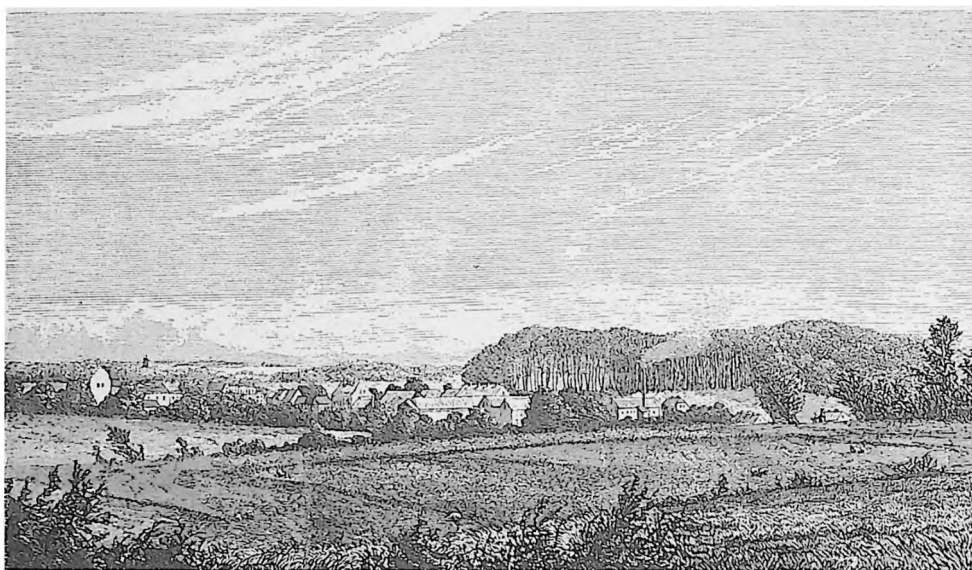
Gade i Nordby. Xylografi 1898.

I landsbyen Nordby på Fanø kunne man allerede i 1800-tallet finde mange yngre købstadlignende huse ved siden af de stråtækte gamle bygninger, der af hensyn til vestenvinden vender gavlene mod øst og vest. Indvendig er flere af de gamle huses vægge beklædt med kakler,

en skik der stammer fra hollænderne, som i sin tid befolkede den uddøde ø. Ifølge de ældste optegnelser skal pesten før reformationstiden have udryddet hele øens befolkning på nær en enkelt mand, der flyttede til en gård ved Ribe.

Landsbybebyggelse på Ribegnen. Xylografi 1888.

Kronjyder. Xylografi 1893.

Prospekt af landsbyen Odder med omegn. Xylografi 1868.

Landsby af navn var Odder i 1868, da dette billede blev til. Men af gavn var den driftigere end manges en lille købstad. Regeringen havde støttet landsbyen ved at henlægge to årlige kreaturmarkeder til Odder, og amtet havde bekostet tre mil fortrinlig landevej som forbindelse til Århus. Odder kunne både opvise tingsted og arresthus, og værd at notere var det, at både præsten og herredsfogeden boede i byen, samt det for en landsby helt usædvanlige: Skolen havde to lærere.

Fra landsbyen Gamborg. Xylografi 1899.

Det gamle bondehus i forgrunden antages længe for at være maleren Jens Juels fødested. Senere undersøgelser har imidlertid vist, at han er født i den nærliggende landsby Balslev.

Udsigt fra Bregninge kirkebakke på Tåsinge. Xylografi 1861.

I den gamle billedtekst er dette parti benævnt »Udsigt fra Bregninge Kirkebakke på Thorseng«. Thorseng er det gamle navn for Tåsinge.

Bjærget (St. Jørgensbjerg) ved Roskilde. Xylografi 1893.

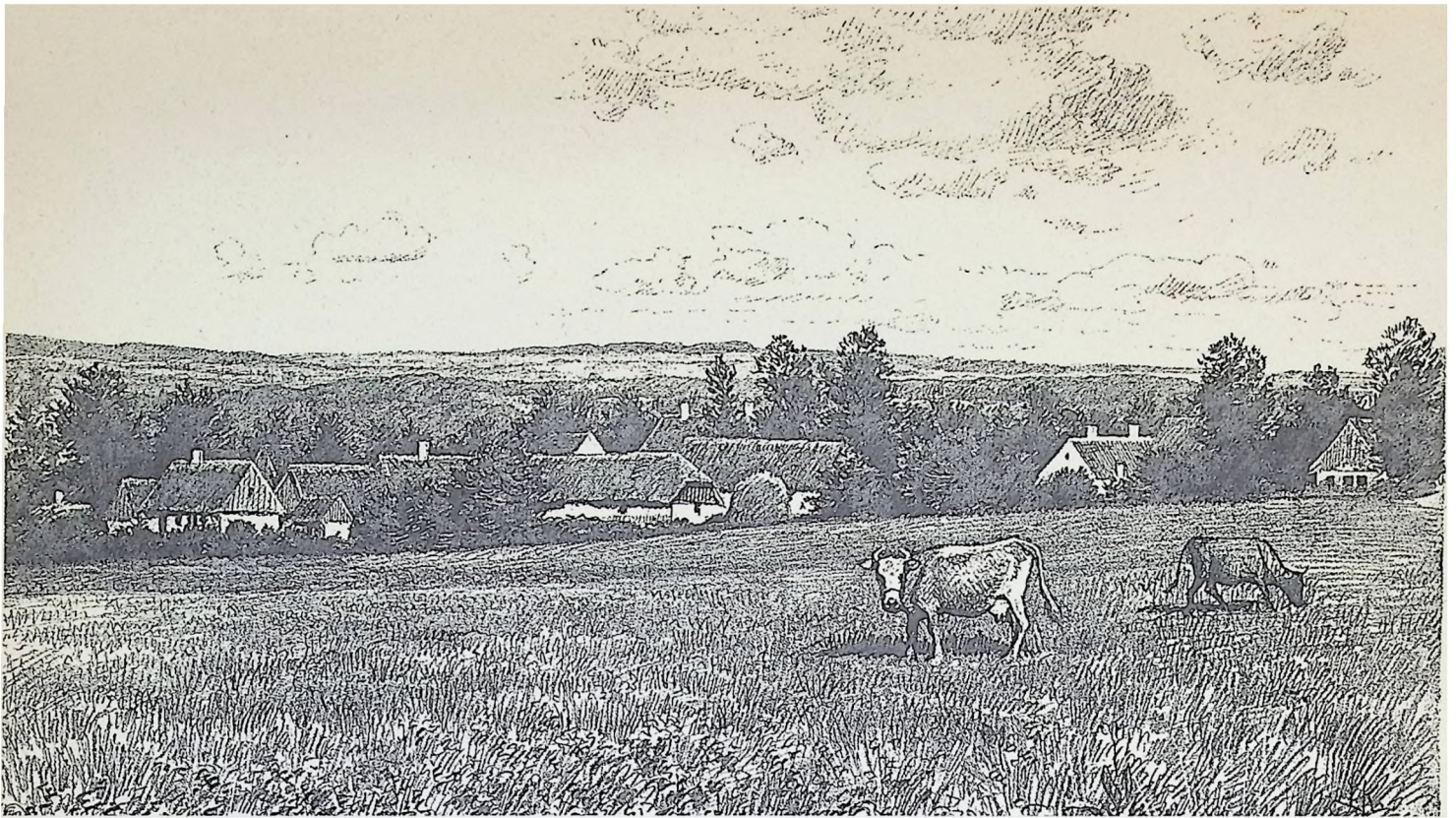
Efter gårdenes udflytning var Bjærget i forrige århundrede en lille fattig landsby, hvor små fattige daglejerboliger opfyldte pladsen efter de udflyttede gårde.

De nærliggende landbrug kunne kun beskæftige et fåtal af landsbyens mange daglejere og husmænd. Derfor måtte de fleste, for at klare dagen og vejen, søge arbejde i Roskilde eller på Sct. Hans hospital på Bidstrupgård.

Landsbyen Slangerup. Xylografi 1860.

Landsbyen Slangerup, der i 1860 bestod af 10 gårde og 48 huse, havde kirken til at fortælle om sin fordums storhed. Engang var Slangerup en blomstrende købstad. Den fik som en af Danmarks ældste købstæder sin stadsret i året 1102. Som købstad havde den sejlads fra Roskildefjorden gennem Græse Mølleå, men denne fart måtte ophøre, da tilsejlingen sandede til. Stærk konkurrence fra Hillerød og dens egen ladeplads, det senere Frederikssund, var medvirkende til, at Slangerup i 1809 blev slettet af købstædernes række.

Fra egnen syd for Gisselsfeld. Xylografi 1887.

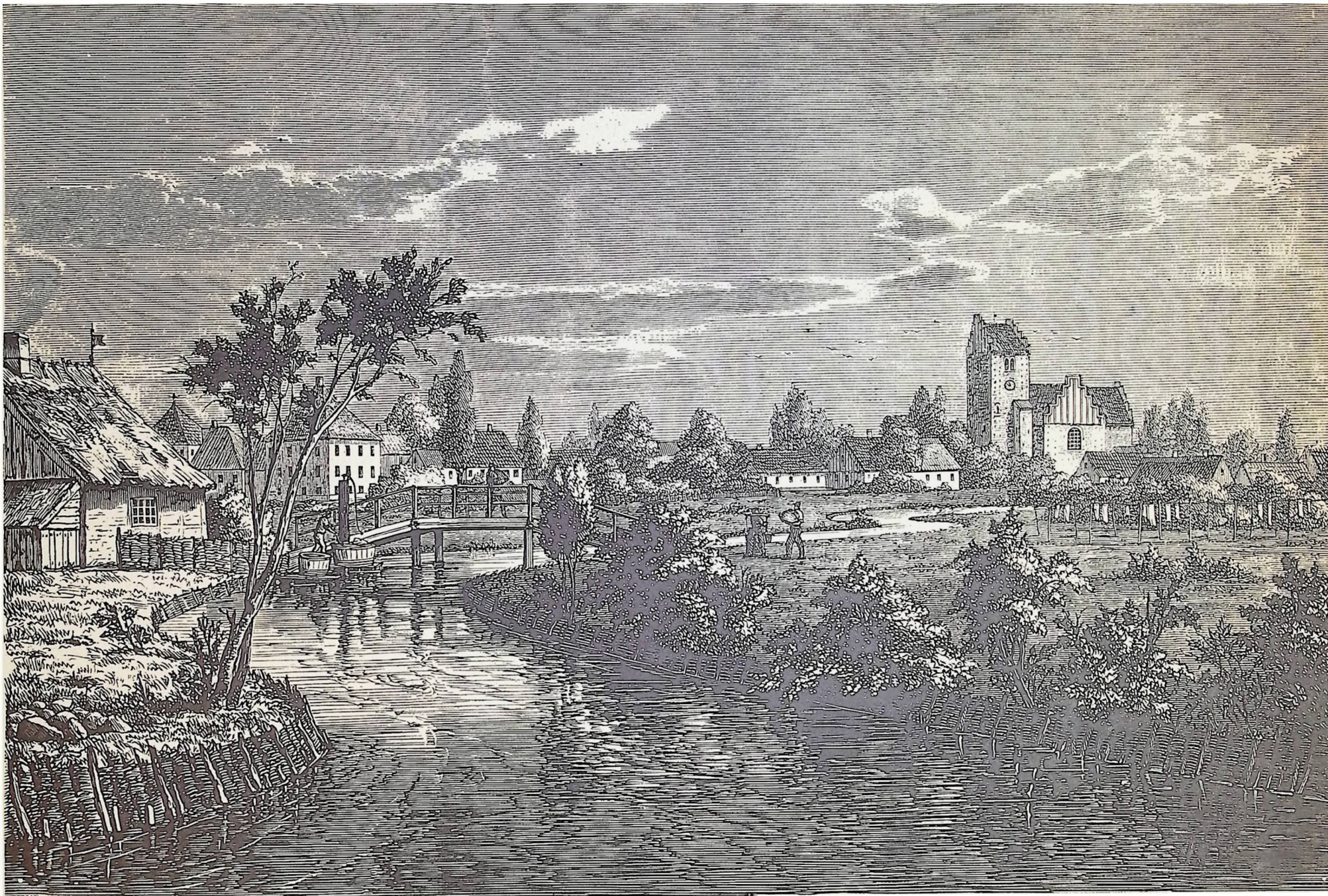

Sjællandsk bondetype. Xylografi 1893.

Landsbyen Gentofte ved København. Xylografi 1890.

Trods hovedstadens nærhed var Gentofte med sine gårde og huse endnu i 1890 en typisk dansk landsby, men de mange nye landsteder rundt om byen vidnede om, at den var et yndet feriemål for det københavnske borgerskab.

Parti fra Lyngby. Xylografi 1864.

Således tog landsbyen Lyngby sig ud fra den nyanlagte nordsjællandske jernbane. Husene og gårdene ved Mølleåens

bred adskilte sig ikke fra bebyggelsen i hundreder af andre danske landsbyer. Men kirken havde og har stadig sit

præg: tårnet vender mod nord, i modsætning til næsten alle andre danske kirker, hvor tårnet vender mod vest.

Andet kapitel

Huse og gårde

Bondegård på Sjælland. Xylografi 1888.

Kørne er drevet hjem fra marken og samlet i en lille indhegning bag gården

for at blive malket. Om sommeren, når kørne stod tøjrede, blev de malket ude

på marken. Kun om efteråret, når kørnet var høstet, gik kørne løse og blev to eller tre gange om dagen samlet og drevet ind i den lille fold bag gården, hvor malkningen foregik. I Jylland brugte man ikke at malke på markerne, ej heller i en særlig indhegning. Sommeren igennem blev kørne drevet hjem og malket i stalden eller på ejendommens gårdsplads. Også gårdens bygninger fortæller, at billedet er fra Sjælland. Næsten alle sjællandske gårde var hvidkalkede med bindingsværket overkalket. Under kalklaget var de enkelte stykker tømmer i det sparsomme sjællandske bindingsværk uensartede og mere vilkårligt valgt end tømmeret i de fynske og østjyske gårde, hvor bindingsværket fremtrådte tjæret eller malet.

De lodrette bræddegavle på den sjællandske gård gjorde det nødvendigt at forsyne stråtaget med vindskeder af træ i gavlenderne.

Sjællandsk bondehus. Xylografi 1887.

Efter sjællandsk byggeskik er bindingsværket overkalket, og det eneste, man ser til bygningens tømmerkonstruktion er bjælkeenderne, der rager ud under det brede tagkæg. En morsom detalje ved bjælkeenden nærmest døren: den er brugt til knage for malkekransen. (Malkekransen er nærmere beskrevet side 28).

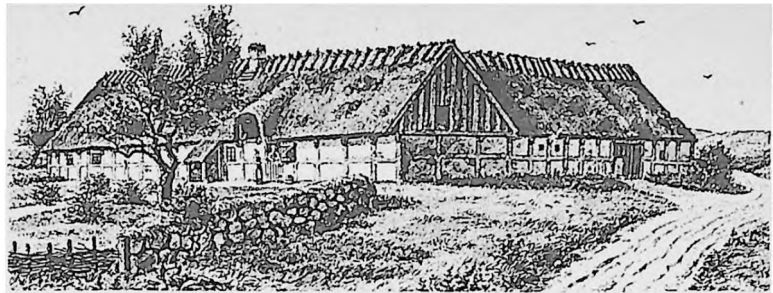

Gårdbygningernes udvikling gennem 100 år i Sorø amt.

På den nordiske udstilling, der i 1888 blev afholdt i København, var også en landbohistorisk afdeling. Her blev nedsættende tre billeder vist som illustration til gårdbygningernes udvikling gennem 100 år i Sorø amt.

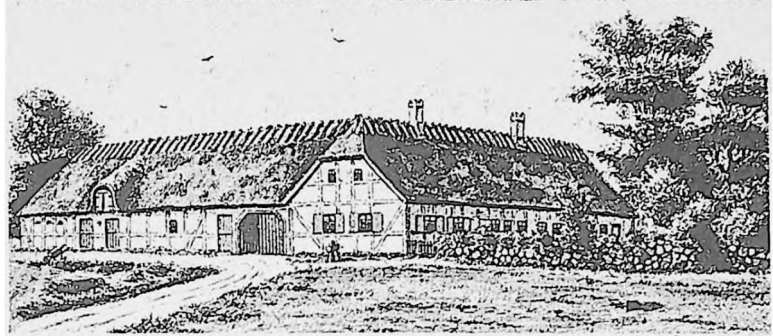
*Bondegård i Lille Ebberup.
Zinkætsning.*

Bygningerne er opført i 1770 og er knapt fire en halv meter brede. Tavlerne i det krogede bindingsværk er lerklinede på et fletværk af grene og ris.

Ertebjerggård i Årslev. Zinkætsning.

Gården er bygget i 1849, og de syv en halv meter brede bindingsværksbygninger er opført af godt tømmer og med tavlerne udmuret med teglsten.

*Tavlsborgsgård på Årslev Bymark.
Zinkætsning.*

De grundmurede bygninger er opført i 1882, og de er otte til ti meter brede.

Sydfynsk bondegård. Xylografi 1888.

Taktfast som et ornament pryder det tjærede bindingsværk den fynske gård. De halvvalmede gavle var meget udbredt på Fyn og Jyllands vestkyst. Ved

denne byggeskik blev vindens pres på gavlen ikke så stærkt som på en gavl, hvor hele fladen var opretstående.

Valmgavle (skrågavle) er ikke gamle

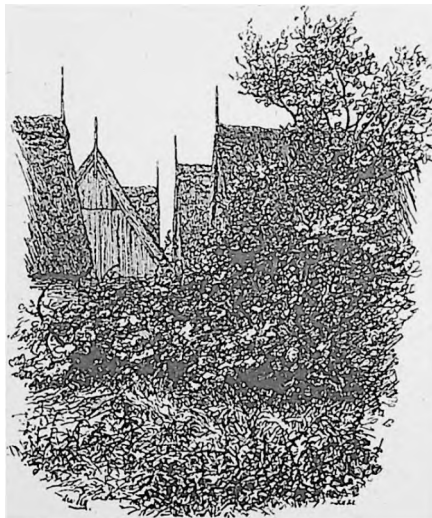
her 'til lands. På herregårde forekommer de i slutningen af 1600-tallet, i købstæder og landsbyer næppe før i 1700-tallet.

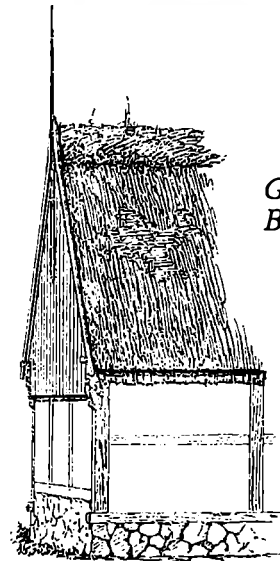
Parti fra Anholt. Xylografi 1887.

Den lange stage i midten af billedet kan være en vejrløj, men det er mere sandsynligt, at det er en såkaldt husbrand, en ældgammel form for gavlprydelse. Billeder og optegnelser fra slutningen af 1500-årene viser, at fornemme folks huse dengang blev forsynet med vejrløje. Denne mode medførte, at mange husbrande på almindelige bønderhuse blev forsynet med en vejrløj. I 1700-tallet, da valmgavle blev almindelige mange steder i landet, blev både brande og fløje sjældnere på bøndernes huse. Derfor er denne gavlprydelse fra forrige århundrede særlig bemærkelsesværdig.

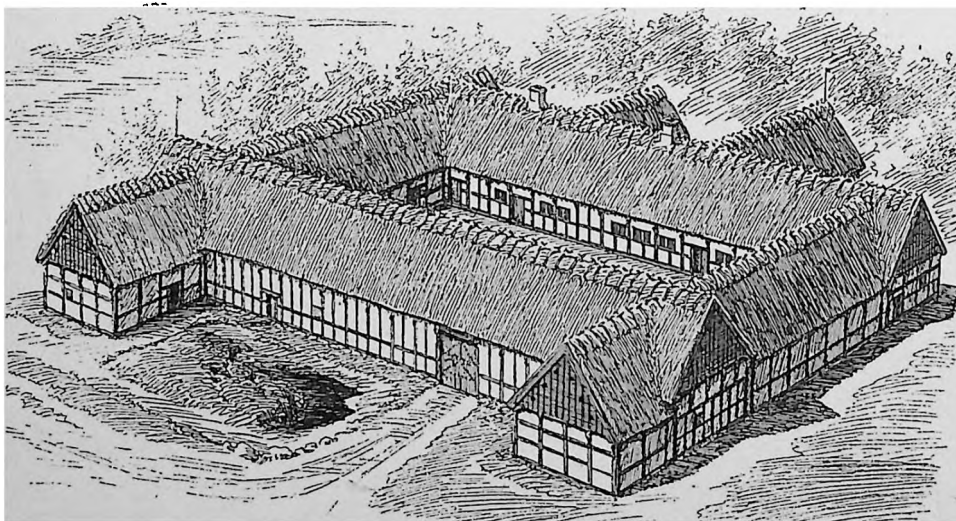
Interesse for vejret var naturlig for anholteren, for han var både fisker og bonde. Når han ikke fiskede, tog han flittigt del i markarbejdet. Han overlod det ikke til kvinderne, således som mændene på Læsø og Fanø gjorde det. Tilmed syede mange mænd på Anholt selv deres egne klæder. Efter sigende var mange af dem lige så ferme med nål og tråd som øens kvinder.

Husbrande på gavle fra Haderslevvegnen. Xylografi 1891.

Gavlprydelser på hus fra Bornholm. Xylografi 1891.

Gård fra Samsø. Xylografi 1888.

Denne på mange måder velbyggede gård på Samsø har tjæret bindingsværk efter fynsk og østjysk byggeskik. Men de opretstående gavle med vindskeder af træ er efter sjællandsk skik. De giver et svagt stråtag ved gavlene, hvor tagrørene eller langhalmen ligger på langs bag vindskederne. Ved en halvvalmet eller halvvalmet gavl kan en dygtig tækkemand derimod tvinge rørenderne eller stråenderne ud, så de danner tagskæg ved gavlene, altså på samme måde som tagskægget er dannet på langsiderne, og det giver et stærkere tag. Vi kan derfor af billedet slutte, at de skiftende ejere af denne gård med ikke færre end syv gavle har haft mange små reparationer af gårdens stråtag. To af gårdens syv gavle har gavlprydelser, såkaldte husbrande.

Et hus på Læsø. Xylografi 1899.

Læsøboerne har forstået at udnytte det materiale, som de fik leveret gratis på

stranden. Tagene bestod af et metertykt tanglag, bindingsværket var drivtøm-

mer, og mangen en skibsmast er endt som loftsbjælke på en af gårdene.

Læsøkvinder. Xylografi 1887.

Læsøkvinden var kendt for at tage en masse af det grove arbejde i dagligdagen. Mændene tog deres tørn på havet, men selv når de var hjemme, deltog de ikke i gårdens drift. Den måtte øens kvinder tage sig af. De pløjede, de gravede hede-tørv, kørte tang og udførte alt det markarbejde, som man i det øvrige land betragtede som mandens arbejde. Det hvide hækleklæde var en god beskyttelse mod den skarpe blæst fra havet.

På billedet ses en almindelig spade i brug, men der er også afbilledet en spade uden tråd, den blev brugt med spade-bladet i vandret stilling, når der skulle bjerger græstørv til stråtagets mønning eller klynestørv til brændsel.

*Hedegård fra Skive-egnen.
Xylografi 1872.*

Hedebonden har haft en hård kamp for tilværelsen. Materialerne til sin gård har han fravristet sin fattige jord. Væggene på gården er lerklinede, og bindingsværket bærer tydeligt præg af, at det er hentet fra egnens sidste kratskove, hvis vindkrøgede træer efterhånden helt bukkede under for lyngheden. Alligevel er denne hedebonde nået et skridt videre end hedens første pioner, som startede med at grave en jordhytte, der blev tækket med mos og lyng.

Jydepotterne brændes. Xylografi 1887.

På de små hedegårde med de magre jorder var det ofte en livsnødvendighed med en bibeskæftigelse. En dygtig potteskone kunne tjene så gode penge, at pottemageriet blev familiens hovedindtægt.

*Hedegården og dens stude.
Xylografi 1887.*

Studen var for hedebonden, hvad kame-len er for ørkenbeduinen. Studen var nøjsom og kunne finde sin føde i de mange kær og krat, som Vestjylland var så rig på. For at være arbejdsdygtig måtte en hest have kerne, og det havde hedebonden ikke råd til. I 1887, da dette billede blev til, var sognefogeden i hedebyen Grønhøj den eneste af alle bønderne, der havde en hest — men Jyllands hedebønder vidste, »at den, der ager med stude, kommer også med«.

»Æ Bindstouw« i Lysgård by ved Hald.
Xylografi 1899.

Dette smukke hus var tidligere lærerbolig. Det er kendt fra litteraturen, idet St. Steensen Blicher har henlagt sceneriet

til sin kendte fortælling »Æ Bindstouw« til dette sted.

En indgravning på heden. Xylografi 1887.

Så ynkværdig kunne et nyetableret dansk landbrug være i slutningen af forrige århundrede. En jordhule som en families hjem var ikke så sjælden i de tider. Hvis en fattig karl havde skrabet nogle hundrede kroner sammen, kunne

han købe et stykke hede og grave sig ind i en bakke. Så havde han dermed de tre vægge, og den fjerde stablede han op af græstørv. Taget blev dannet af nogle rafter overdækket med lyngris og græstørv, og et hul i taget gjorde det ud for

skorsten. Familier har i årevis levet i sådanne stuer — det skete endog, at børn overlevede. Allermest overraskende var det, at disse mennesker tilmed havde overskud nok til at opdyrke den karrige hedejord og senere opbygge et hjem.

Gård fra Sundeved. Xylografi 1888.

Et fælles træk for gårdene i det sydøstlige Sønderjylland, Sundeved og Angel samt på Als, Ærø og Lyø var, at de kun bestod af en enkelt længe. På Als og i Sundeved forekom ved nogle gårde en lille fritliggende lade, der blev kaldt en hjelm.

Gård fra Angel. Xylografi 1888.

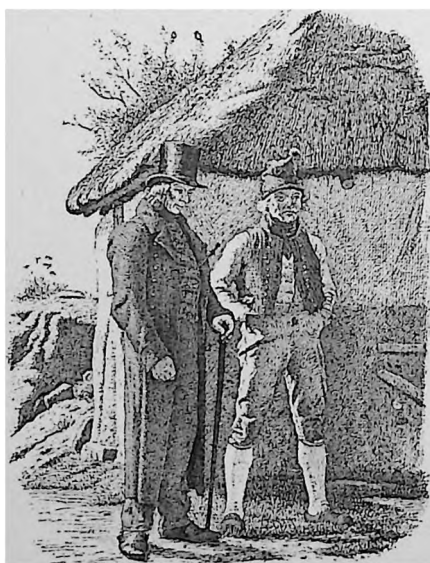

Bondebus fra Mors. Xylografi 1888.

Endnu i begyndelsen af 1800-tallet var det almindeligt i en stor del af det nordlige Jylland at stuehuset i stedet for skorsten havde en lyre, dvs. et hul i taget,

hvor røgen kunne slippe ud. For at skaffe røgen lidt læ var der anbragt en lyrefjæl. Det var et bræt, slået tværs over en stang, der var stukket så langt ned gennem lyren, at man fra ildstedet kunne dreje fjælen efter ønske. Bemærk også

de to lave tilbygninger, der blev kaldt udskud. For at beskytte murene mod fugt er der lagt græstørv omkring huset. Rygningen eller mønningen på stråtaget bestod også af store stykker græstørv, fastgjort med træspiger.

Bønder fra Salling. Xylografi 1887.

Gammel bonde fra Salling. Xylografi 1887.

I en jysk bondegård. Xylografi 1887.

61 Kørne malkes på gårdspladsen i en jysk bondegård. I Jylland drev man om sommeren altid kørne hjem på gården ved

malketid. Oftest foregik malkningen inde i stalden, men var flueplagen i stalden for slem, malkede man på gårds-

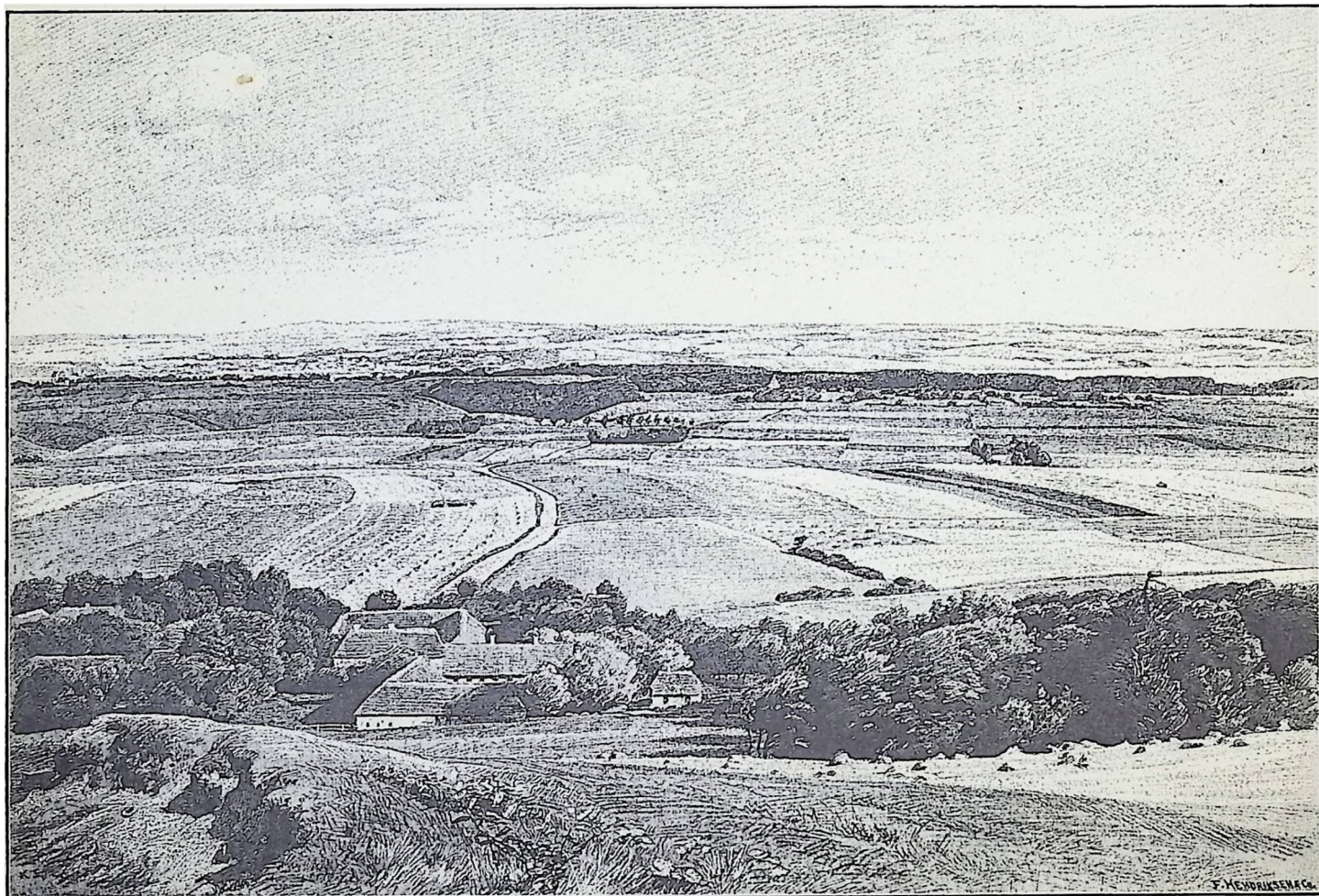
pladsen. Til venstre i billedet ses en hestestegang. Her måtte en hest eller stud gå rundt og rundt, når der skulle leveres

kraft til en kværn eller et tærskværk inde i længen.

Tredie kapitel

Marker og enge

Risgærder og stengærder

Marker ved Horsens Fjord, set fra Bjærglide. Zinkætsning 1893.

Markerne blev udskiftet omkring 1800, da landsbyfællesskabet ophørte. Udskiftningen havde til formål at samle den enkelte bondes jord i en eller ganske få lodder. Mange steder medførte udskiftningen en udflytning. Bonden brød sin gård i landsbyen ned og genopførte den ude på sin ny jordlod, stærkt tilskyndet og hjulpet økonomisk af myndighederne og godsejerne.

Andre steder i landet udskiftede man jorden således, at det ikke blev nødven-

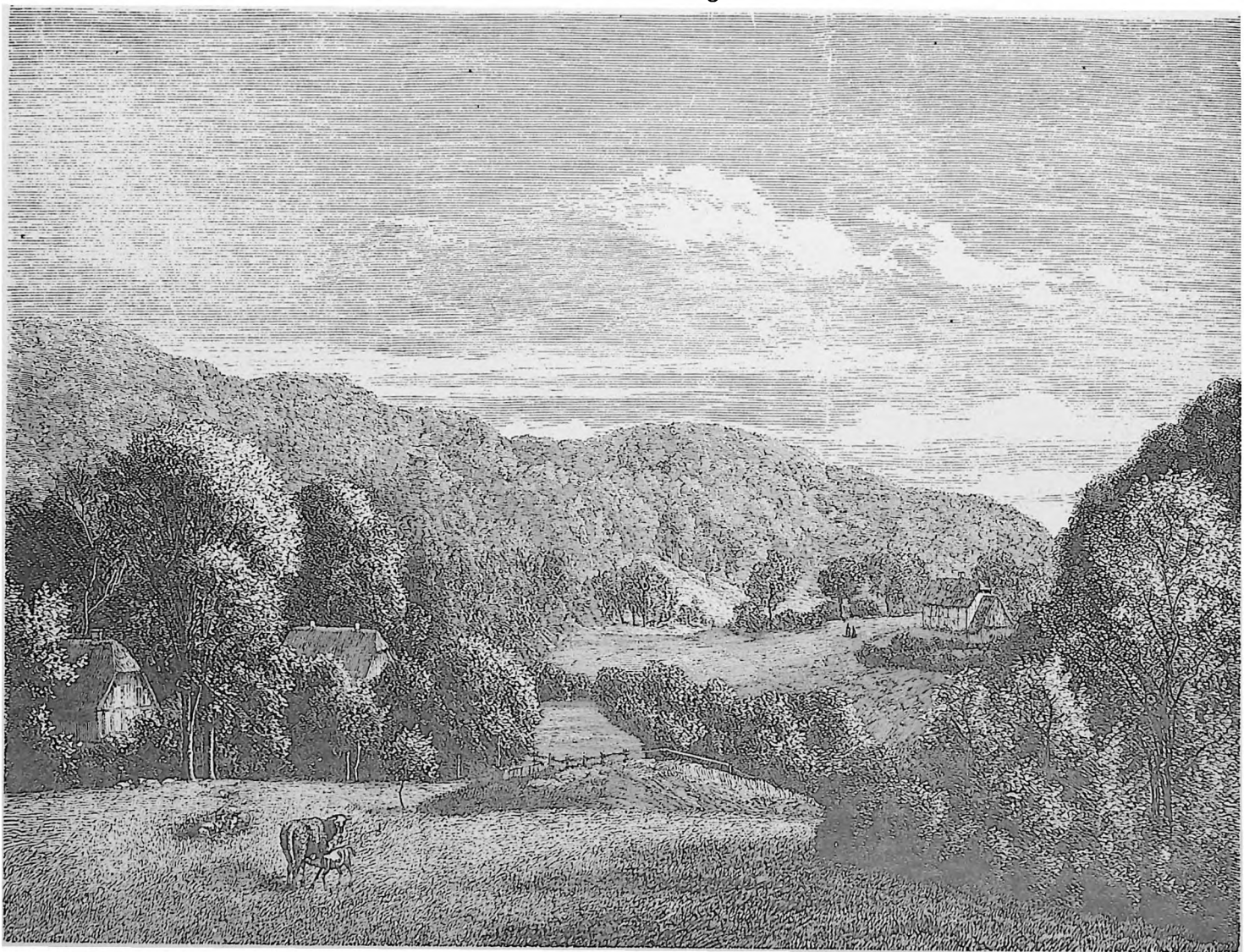
digt at flytte gårdene. Man benyttede den såkaldte stjerneudskiftning, så lodderne kom til at ligge som lange kiler ud fra gårdene. Ved den enkelte gård havde kilen gårdens bredde, men kilen blev bredere og bredere jo længere den nåede ud fra gården. Disse lange smalle kiler var ikke så hensigtsmæssige som de mere kvadratiske former.

Men udskiftningen betød i alle tilfælde, at bonden nu fik en samlet jordlod eller ganske få jordlodder at dyrke i ste-

det for de mange småagre han før havde haft. Før udskiftningen var det ikke usædvanligt, at en ganske almindelig bondegård havde jorden splittet op i henved hundrede småstykker.

Udsigt over engene mellem Østholmen og Hanstholmen. Zinkætsning 1893.

Parti fra Greisdalen ved Vejle. Xylografi 1899.

Digevej ved marskenge i nærheden af Højer. Zinkætsning 1893.

Marker på Langeland. Zinkætsning 1893.

Inddæmning af nyt agerland ved Kældernæs på Lolland. Xylografi 1869.

Med skovl og hjulbør byggede lollandske arbejdere i 1869 et dige, der inddæmmede 200 tdr. land ved grevskabet Knuthenborgs hovedgård på Lolland. Vandet blev pumpet væk med dampkraft og førtes af en kanal ud i Smålands-havet. I 1865 havde lensgreve Eggert

Christopher Knuth til Knuthenborg indforskrevet 100 digearbejdere fra Sydslesvig til at udføre et lignende arbejde. Formændene blev tilbage på Lolland og nedsatte sig som entreprenører. Under deres ledelse blev et tilfredsstillende arbejde i 1869 udført udelukkende af dan-

ske arbejdere. Tiden efter 1864 blev de store nye landvindingers tid. Gennem inddæmninger, hedeopdyrkning, nydyrkning og dræning skabtes enormt store nye landbrugsarealer. Industrialiseringen i Europa havde skabt øget behov for landbrugsvarer, og for at dække dette var det nødvendigt med mere land-

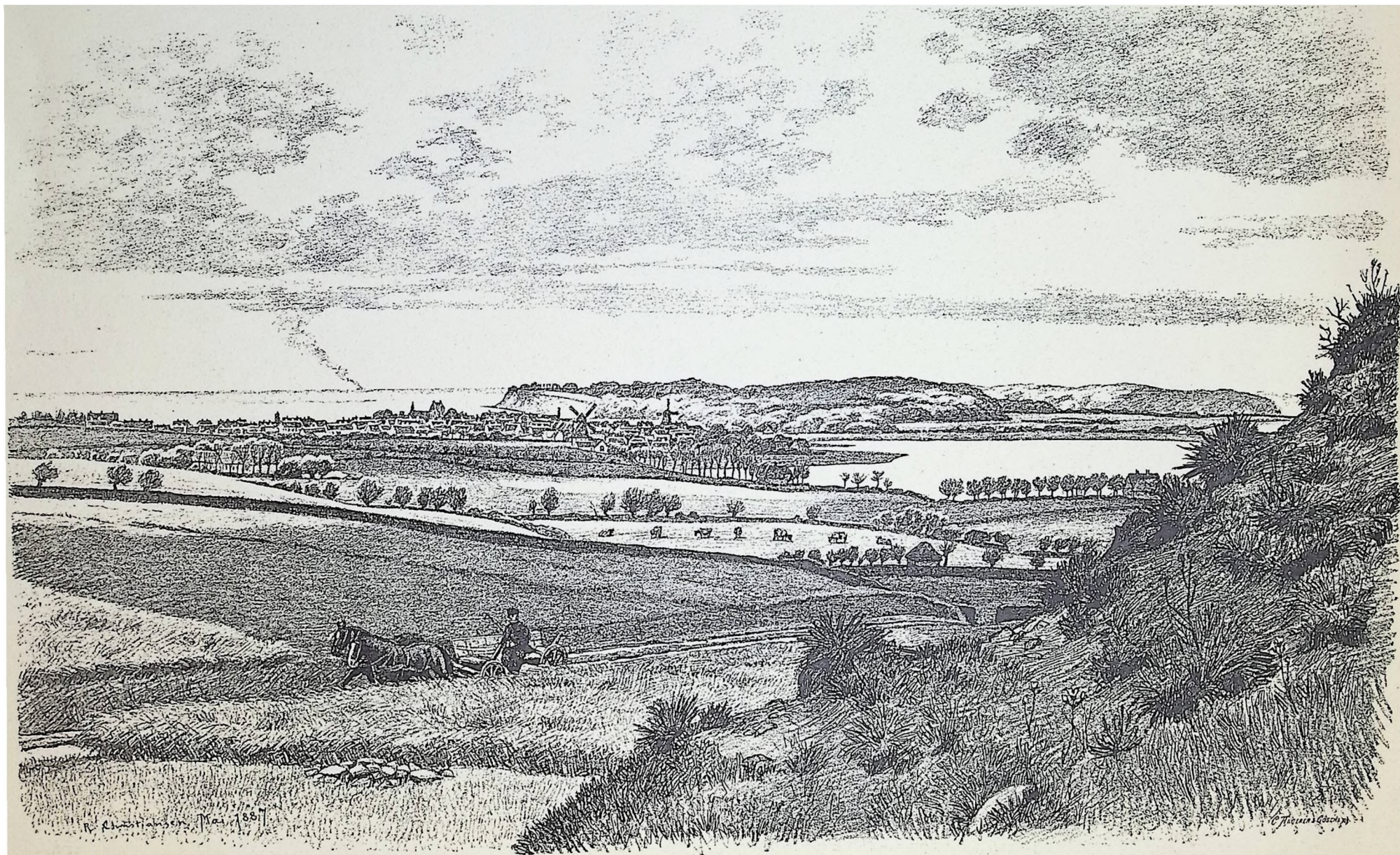
brugsjord. Samtidig dækkedes et følelsesmæssigt behov for at vinde nyt dansk land i stedet for det, der var tabt i 1864. De allerstørste nyvindinger for landbruget fandt sted på de gamle dyrkede arealer. Mergling og dræning af markerne fik en enorm betydning for hele landets økonomi.

Marker på egnen sydvest for Slagelse. Xylografi 1895.

Gamle bønder fra Midsjælland. Xylografi 1895.

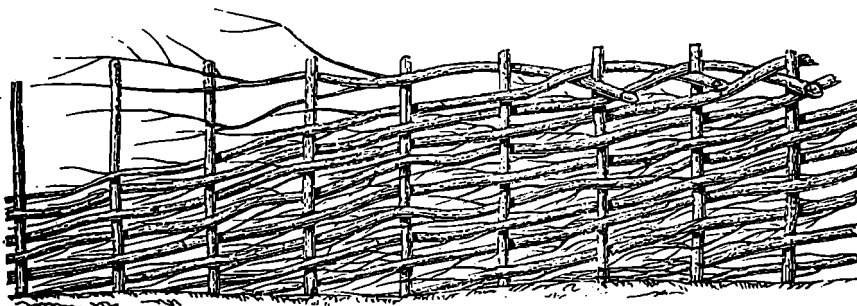

25 *Landskabet udenfor Kerteminde, set fra Kærby Bakker. Zinkætsning 1893.*

Lyngby og Sorgenfri. Set fra den nordlige side. Kobberstik ca. 1840.

1800-tallets to gængse former for markindhegning ses på dette stik. I forgrunden et flettet risgærde, længere borte et stengærde.

Risgærde. Xylografi 1878.

For at være et godt hegn for store og små kreaturer måtte et risgærde være omkring $1\frac{3}{4}$ alen højt og have $\frac{3}{4}$ alen mellem de lodrette staver. Gærdsel hed de grene, man flettede hegn af. Det bedste gærdsel fik man, når man stynede piletræer eller popler. De stynede træer blev også kaldt topstævne, og man tophuggede dem helt ned til stammen. Helt tilbage til bronzealderen har bonden brugt at topstævne træer for at få materiale til kurve og fiskeruser. Det materiale, man fik ved at topstævne træerne ved gård og mark hvert femte år var mere ensartet end det gærdsel, man hentede vildtvoksende i skoven. Når et gærde havde stået omkring fem år blev det fornyet, og det gamle gærdsel blev brugt til brænde. En ældre art risgærder, der var sjældnere i forrige århundrede, var de såkaldte dobbelte gærder. I modsætning til de almindelige enkelte gærder, blev de aldrig udskiftet på en gang. Risene forneden langs jorden smuldrede efterhånden væk. Som fornyelse bunkede man friske ris ned mellem gærdets to rækker staver. Til de dobbelte gærder brugtes tyndere ris og

navnlig tjørn. Først når alt det nye gærdsel var anbragt, blev hegn banket sammen.

Det dobbelte risgærde var et meget tættere og tykkere hegn end et almindeligt risgærde. Til arbejdet med både det enkelte og det dobbelte risgærde var en såkaldt stavrekølle, en krum egetræsklods på skaft, et vigtigt redskab. Den brugtes til at nedramme de tilspidsede gærdestave med, og den kunne bruges

under fletningen til at tvinge de tykke ender af de vandrette grene i spænd ved en lodret gærdestav, og den blev også brugt til at banke gærderne sammen med. Når et risgærde blev opført oven på et lavt jorddige, blev dette hegn kaldt et halvgærde. I fællesdriftens tid blev gærderne åbnet, når kornet var høstet. Så kunne landsbyens kreaturer græsse på de afhøstede kornagre. Det kaldtes at opgive ævred.

Stynede piletræer. Xylografi 1881.

Før udskiftningen var stengærder kun almindelige ved herregårde, skove og kirkegårde. Efter udskiftningen blev det også almindeligt, at bønderne hegnede deres marker med stengærder, jordgærder og levende hegn. Disse hegntyper fortrængte nu risgærderne. Det var blevet sværere at skaffe gærdsel fra skovene, og da meget uopdyrket land blev taget under plov på den tid, var der store mængder marksten, som skulle væk fra agrene. Arbejdet med at fjerne sten fra marken var brydsomt nok, og når stenene med møje var transporteret til markens skel, gav det sig selv at bruge stenene til hegn og dermed slippe for at slæbe dem længere væk.

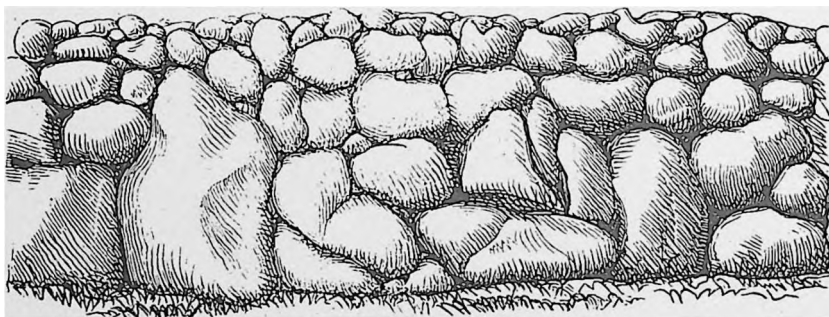
Der blev brugt to forskellige fremgangsmåder ved opsætning af stengærder. De såkaldte enkelte stengærder dannedes ved at anbringe kløvede sten oven på hinanden, de store i bunden og stedse mindre mod toppen. Det gav et gærde med smukke uregelmæssige sider og mange åbninger mellem de enkelte sten.

Trods det tunge materiale bevirkede disse mange åbninger, at det enkelte

gærde fik et så let og smukt præg, at det også blev kaldt et kniplingsgærde.

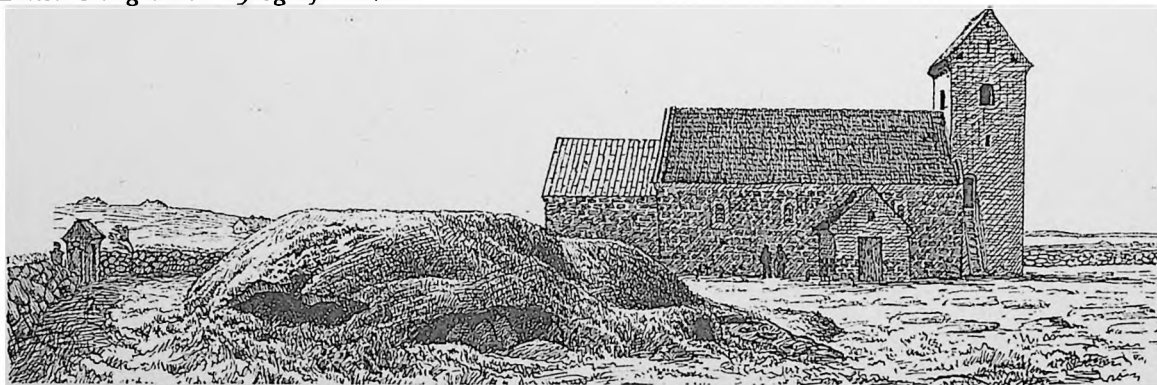
Stengærde. Xylografi 1875.

Enkelt stengærde. Xylografi 1878.

Dobbelte stengærder sås som solide stenvure på indtil et par alens bredde. Som regel var disse gærder smukt opsatte med lodrette plane sider og mellemrummene og toppen fyldt med småsten og jord.

Omkring midten af 1800-tallet ophørte bønderne med at bygge stengærder. Arbejdskraften var blevet for dyr til den tidskrævende opførelse af disse hegn, og de opsamlede sten begyndte at få værdi og kunne sælges som vejmateriale.

Ydby Kirke i Thy med mure af kampestenskvadrer. Xylografi 1894.

Markens sten.

Lige siden hedenold har Danmarks bønder flyttet sten for at kunne dyrke markerne. Hvilke uhyre mængder, det drejer sig om, kan aldrig klarlægges. Mange af markens sten er forsvundet for stedse som opfyld. Hvor der førhen var små vandhuller og lavninger, er der i dag frodige agre. Andre af de møjsommeligt opsamlede marksten ved vi lidt

om. I forrige århundrede stod næsten alle huse og gårde på sydsten, det vil sige grundsten hentet på marken. De toppe brotlægninger på alle gårdspladser var sanket på markerne. Mangt et køkken og bryggers havde endnu i 1800-tallet gulve af kampesten, og mange brønde var sat af marksten. Til skærver og brosten på veje og havneanlæg blev brugt

både søsten og marksten. Mest talende står over hele landet landsbykirkerne, hvis kampestenskvadrer er slæbt sammen af bønderne. Disse stolte monumenter er ikke rejst til ære for bøndernes arbejdsmomhed, men det er svært at se på kvadrerne uden også at tænke på fortidens bønder og deres kamp med markens sten.

Husdyrene

Malkepigen. Xylografi 1881.

Malkepigen med sin mælkebøtte på hovedet tog tre gange om dagen turen ud til græsningsstedet for at malke. Sådan foregik det på øerne. I Jylland drev man derimod køerne hjem og malkede i stalden.

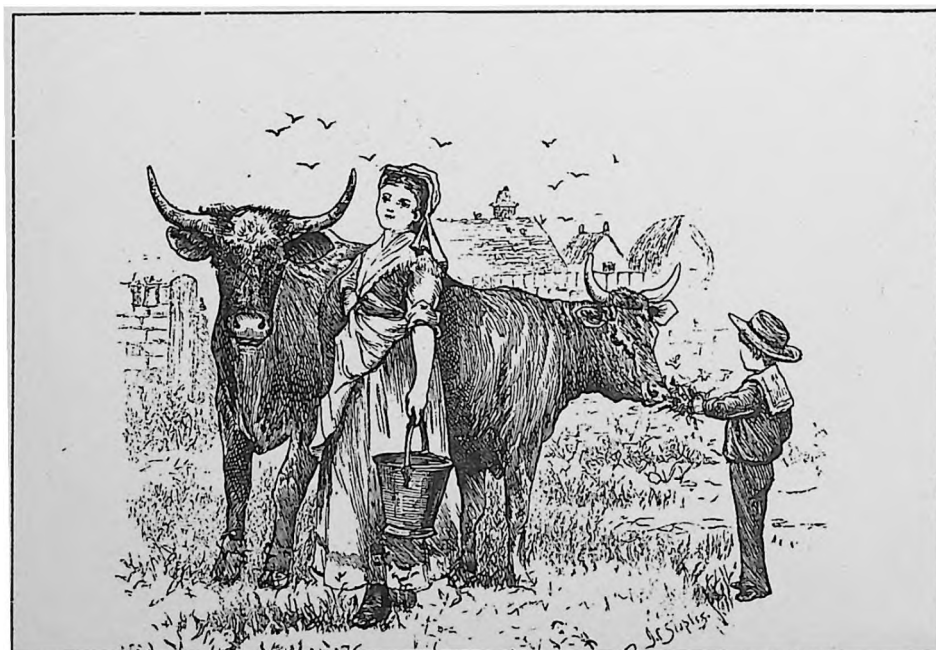
Hvis en gård på øerne havde en stor besætning, måtte der ofte flere piger afsted. På hovedet havde pigen en malkekran, der tjente dels til beskyttelse af hovedet, dels til understøtning af den tunge bøtte, således at hun på vej ud og hjem havde begge hænder fri til strikketøjet. Malkekranen var syet af mange små stumper tøj, ikke af sparsommelighedshensyn, men fordi pigerne kappedes om at give malkekranen den smukkeste farvesammensætning.

Som kuriositet skal en usædvanlig anvendelse af malkekranen medtages. Husmandskonen Caroline Gravers, der var født i Hallebyore i Vestsjælland i 1858, fortæller i sine barndomserindringer:

Ved Gilder og Dans foranstaltedes undertiden morsomme Optog. Om et

Par saadanne har en gammel, forlængst afdød Kone fortalt. Det ene kaldtes *at have Havfruen inde*. I dette Optog skulde en af de mest velvoksne Piger være *Havfruen*. I et andet Rum indrettedes dette *Optog*. Havfruen bar paa Hovedet en Ølkande fuld af Vand, som stod paa en Malkekran. Tuden paa Ølkanden skulde vende frem over Ansigtet. Saavel Ølkanden som hele Personen blev nu dækket af Lagner. Naar saa hele Optoget kom ind med Havfruen i Spidsen, raslede alle Pigerne med deres *Kridthuse*, smaa Messingdaaser med Laag i begge Ender, som brugtes af Pigerne i Stedet for Pengepunge. (Under Dans hørtes der en stadig Raslen fra Pigernes Lommer af Smaaskillingerne i disse Kridthuse).

Havfruen bød nu op til Dans og dansede, stadig med Ølkanden paa Hovedet, uden at spille. Naar Spillet var endt, nikkede hun nok saa høfligt til sin Meddanser, der jo saa fik en Vandstraa- le over Hovedet.

Ved malketid. Xylografi 1888.

Den stærke forøgelse af mælkeproduktionen, som skete i løbet af 1800-tallet, medførte ændringer i mælkens transport fra græsningsstedet til gården. Bøtten på hovedet blev afløst af to spande i et åg, således at pigen nu kunne bære dobbelt så meget som før. Den gamle træbøtte blev fortrængt af zinkspande, og på større gårde gik man over til at transportere mælken hjem fra mark og eng i et hestekøretøj.

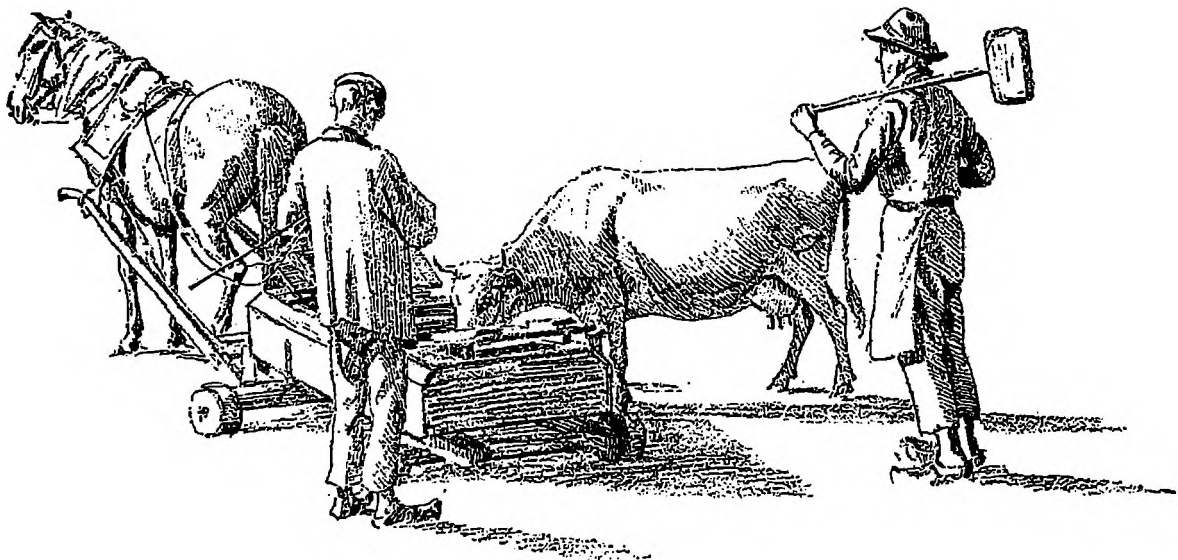
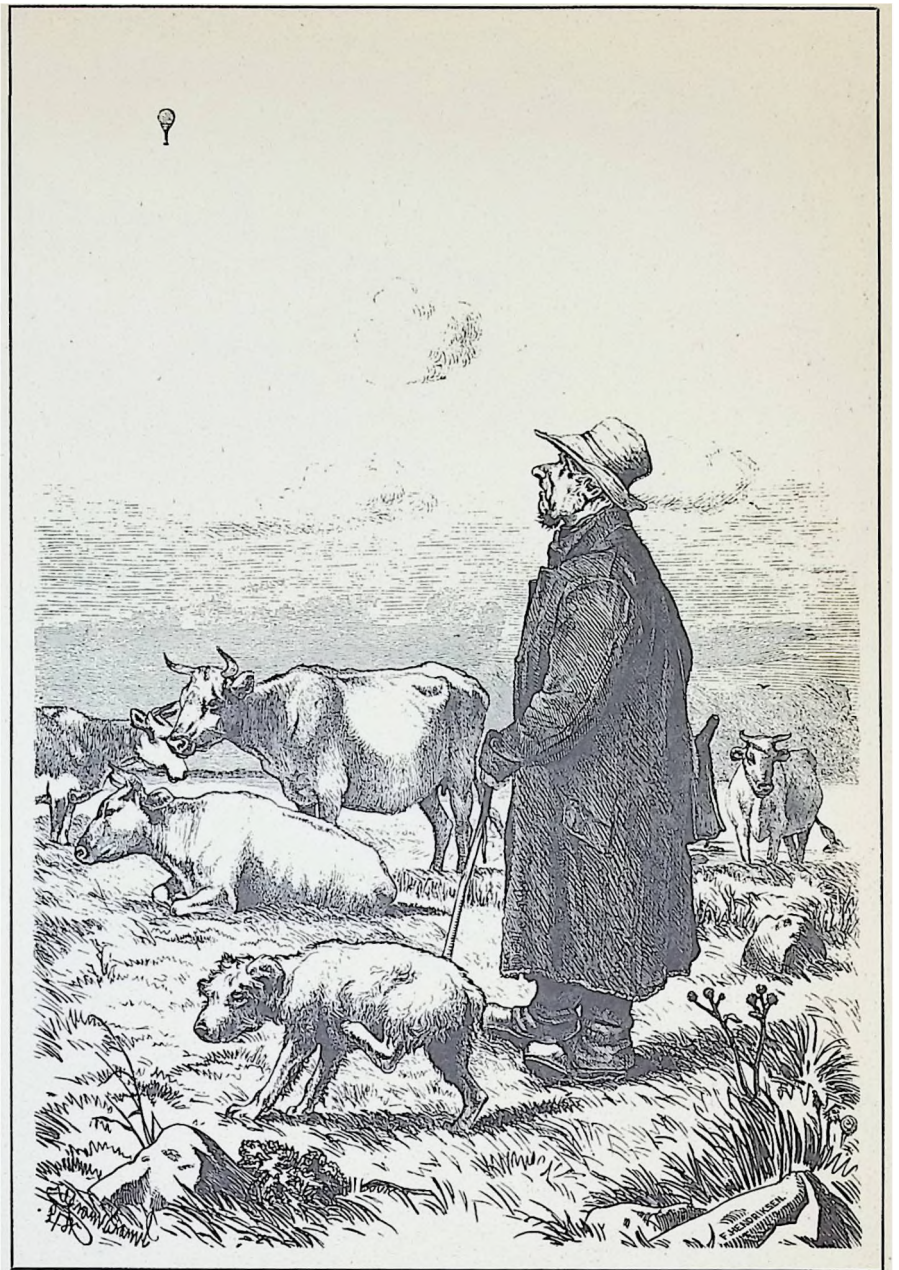

Husmandskonen og hendes ko.
Xylografi 1875.

På de små ejendomme måtte enhver græsplet udnyttes, hvad enten den lå lige udenfor døren eller i en fjerntliggende eng. Malkekransen og den gamle mælkebøtte af træ holdt sig længst i brug på de små ejendomme. Helt op i vort århundrede fortsatte husmandskonerne med at bære mælken hjem i en bøtte på hovedet.

Røgteren. Xylografi 1877.

Da landsbyjorderne blev udskiftede, nedlagdes byherdens hverv. Nu måtte den enkelte gård selv sørge for pasningen af kreaturerne. Det var for den tids bønder naturligt at overlade hvervet til en dreng eller undertiden en gammel mand. Når førhen en enkelt voksen mand kunne klare alle byens kreaturer, skulle en knægt eller en gamling nok kunne klare dyrene fra en enkelt gård. En voksen arbejdsfør karl kunne gøre bedre gavn i tørveirosen eller ved høstarbejde.

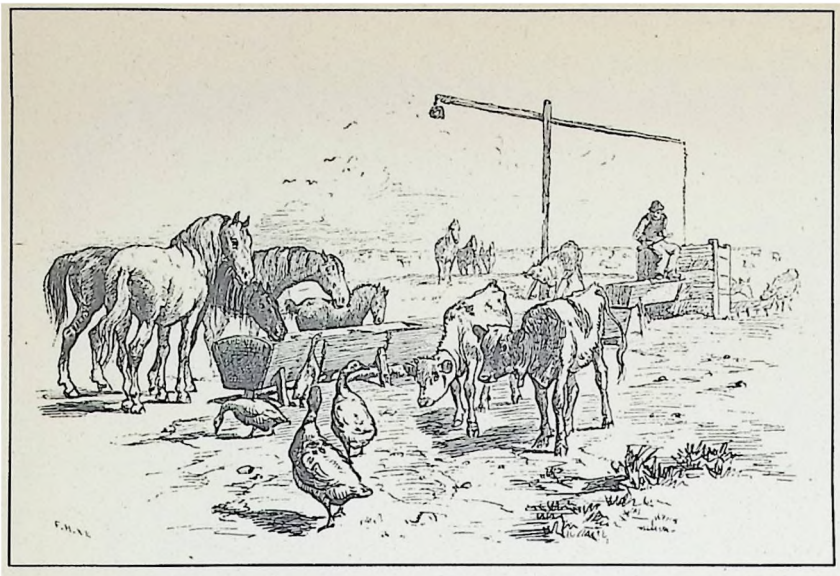

Ved vandvognen. Xylografi 1886.

Den primitive vandvogn, der af den gamle hest trækkes ud til de tøjrede køer, var i sig selv et rullende vandings-

trug. Efterhånden som bønderne omkring århundredskiftet lærte at erkende ajlens gødningsværdi og derfor byggede

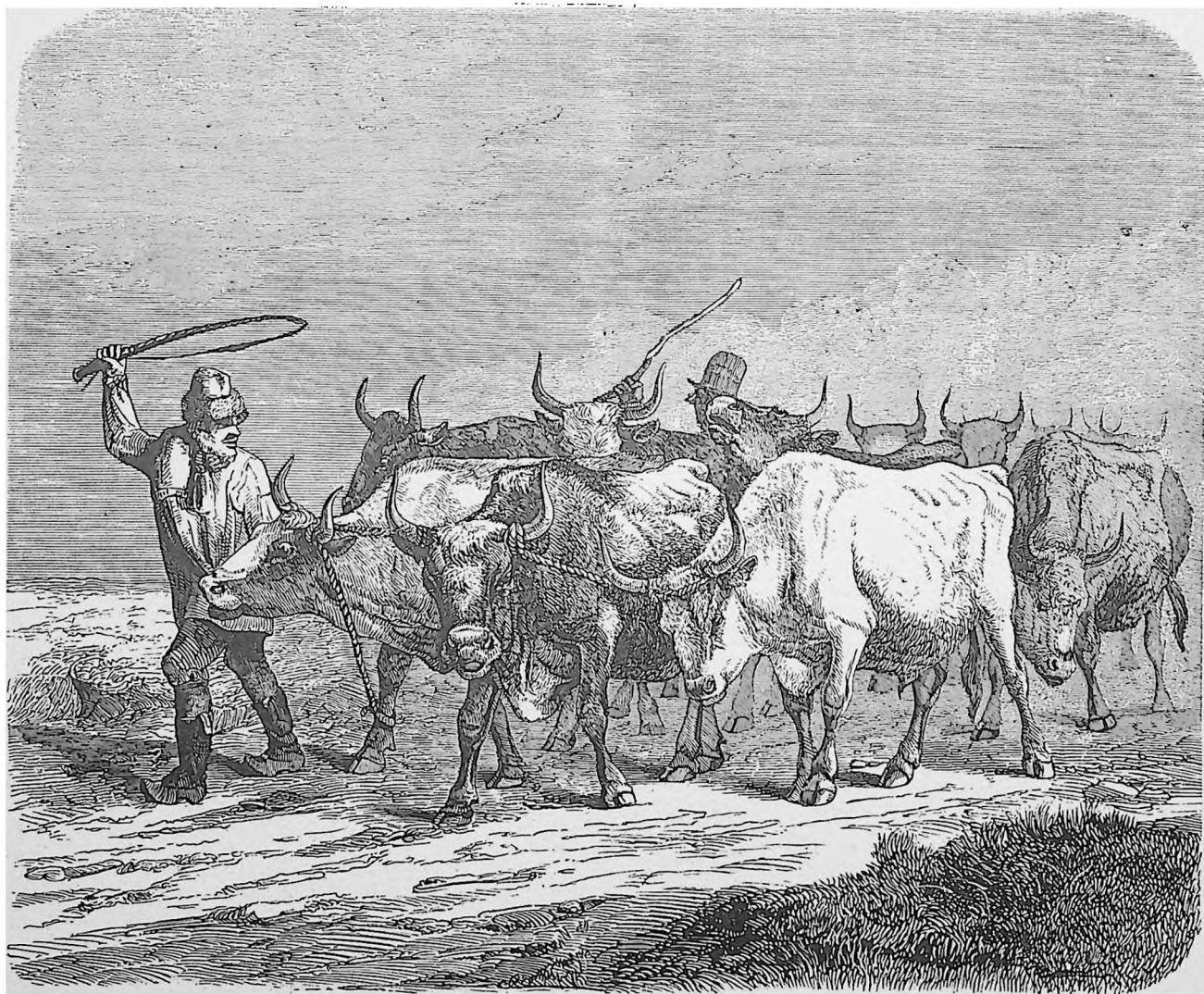
ajlebeholdere, blev det almindeligt at benytte en ajletønde som vandvogn som-
meren igennem.

*Ved hollænderbrønden på Saltholm.
Xylografi 1882.*

Hvor godt det gik de hollændere, som Christian den Anden indforskrev til Amager, er almindelig kendt. Andre hollandske familiers sørgelige forsøg på at opdyrke Saltholm huskes knapt så godt. Dårligt nok som andet end navnet på en brønd på øen.

Det slægtled, som kom til øen i 1516, holdt tappert ud trods enorme vanskeligheder, men deres børn og børnebørn gav op. Kongen gav dem tilladelse til at forlade øen, og i året 1550 drog de med deres få ejendele til Bøtø på Sydfalster.

En drift stude. Xylografi 1860.

Fra Thy, Mors, Salling og Vendsyssel udgik i forrige århundrede store stude-drifter til Husum og Itzehoe markeder. Sidste torsdag i april og den første torsdag i maj var de to store markedsdage. Midt i april begyndte drifterne at afgå.

De fulgte de ældgamle handelsveje ned gennem Jylland, de samme veje

som studehandelen havde benyttet i middelalderen. Det vældige opsving, som studeopdrættet i Jylland fik i forrige århundrede, skyldtes, at godsejerne i 1788 havde mistet deres eneret til at opfede og sælge stude. Både for de jyske bønder og studehandlere var ærligheden et gennemgående træk i studehandelen.

Et af de betalingsmidler, der cirkulerede ved disse handeler, var tutter: papirsroller med lybske skillinger i. Den, der pakkede pengene i papirsrollen, satte sit segl på tutten, og en sådan tut kunne i årevis gå fra mand til mand uden at blive lukket op og eftertalt.

Gammel fårehyrde finder en skibskiste. Xylografi 1875.

Måske har den gamle fårehyrde sendt fromme tanker til skib og besætning, da han efter stormen ser en skibskiste fra et forlist skib. Tænkeligt er det også, at han har været mere optaget af, hvad der har været i kisten.

For en gammel mand kunne det være svært at vogte får. En dreng kunne bruge et kvarter først på dagen til at løbe fårene grundigt trætte, så de blev lettere at passe. Det havde en gammel hyrde ikke kræfter til.

Hyrdeliv. Xylografi 1881.

Hyrdedrengene kom hovedsageligt fra småkærshjemmene. De fleste var 9-10 år, når de kom ud at tjene første gang. Men var der mange søskende, kom de ofte ud allerede som fem-seks-syv årige. Hjemmenes økonomi var afgørende for, hvor tidligt hyrdedrengene måtte ud og prøve livets alvor.

Hyrdedrengen. Xylografi 1898.

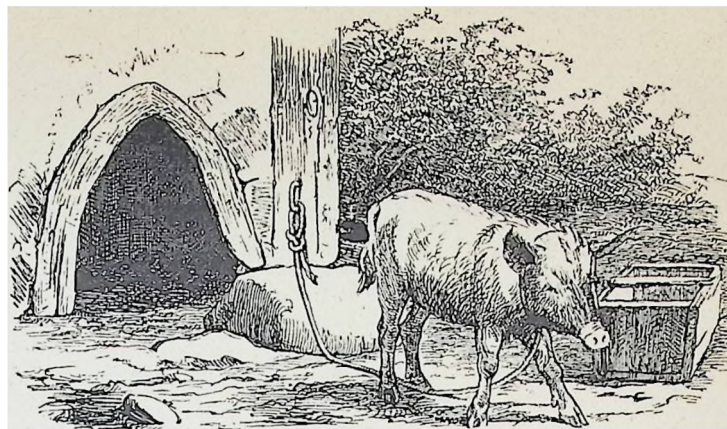
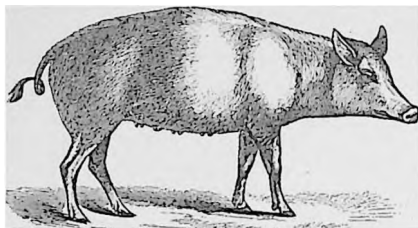
Det kunne være et hårdt liv for en fem-seks årig knægt at komme ud at tjene. Arbejdsdagen begyndte klokken fire om morgenen og kunne vare til sen aften. I efterårets slud og regn fik de frysende småpurke kun tørt tøj, når blæsten kun-

ne nå at tørre det på kroppen inden den næste byge. Hertil kom ofte daglige prygl i Guds navn for at gøre dem til ordentlige mennesker. Det var af væsentlig betydning for hyrdedrengen, at han stod sig godt med gårdens kvindfolk.

Dels kunne konen tage ham i forsvar, når han skulle have prygl for dagens forømmelser, og dels siger et gammelt ordsprog: »Maden er fattigbarnets eneste glæde«.

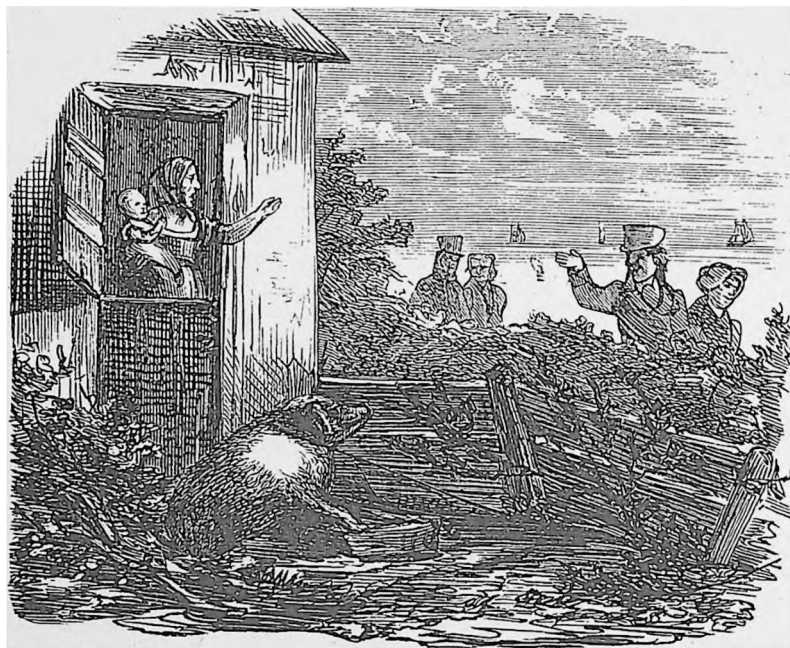
Svin af gammel dansk landrace.
Xylografi 1882.

Højbenede og skarpryggede var svinene af gammel dansk landrace. De blev ikke fodrede regelmæssigt, men fik i ny og næ noget affald og måtte ellers klare sig med vilde planter og de rødder og orme, de kunne rode op af jorden. Kun når de i gode oldenår gik løse i skoven, kunne de blive fede.

Lænkegrisen. Litografi 1845.

Da porthunden døde af alderdom, lod bonden grisen indtage dens plads, fortæller Kaalund i en af sine fabler for børn. En tøjret gris var ikke noget særsyn i forrige århundrede, og lænehundens død var ikke en forudsætning for en lænkegris.

Husmandens gris. Xylografi 1868.

På de små husmandsbrug og ved de jordløse huse var en gris ofte den eneste mulighed for at få slagtemad i huset. I ældre tid kørte der ikke en slagter rundt på landet og falbød sine varer. Kun ved nødslagtninger, når et kreatur kom til skade, blev kødet parteret, læsset på en vogn og falbudt af bonden til egnens befolkning. Det hørte med til god skik ikke at afslå at købe et stykke af det falbudte. Denne skik kom således til at virke som en gensidig forsikring, der begrænsede tabet, når der skete uheld med et dyr.

Scene fra møddingpølen.
Xylografi 1867.

På små ejendomme, der kun havde en enkelt gris, var brændenælder og affald en vigtig del af dens føde. Selv opvaskevand kom i svinetønden, og når grisen stod tøjret på møddingen var det for at lade den udnytte affaldet, blandt andet ufordøjede rester af det foder der allerede havde passeret andre dyrs fordøjelsessystem. I slutningen af forrige århundrede begyndte man at brolægge møddingen. Ikke for at forhindre, at næringsstofferne blev udvaskede af staldgødningsen, men for at skåne hestene for det utrolige slid at få en fyldt møgvogn trukket fri af møddingssumpen under udkørselen af mæg, et arbejde der altid fandt sted i efterårets søle. Det var en lykkelig tillægsgevinst, at gødningsværdien steg, fordi møddingen blev brolagt. Kvælstof og andre værdier blev ikke udvasket i samme grad som tidligere.

Lænkehunden. Xylografi 1873.

Et primitivt hundehus var sommer og vinter lænkehundens ly - eller også lavede man et lille hul i murværket på en af udlængerne, så hunden kunne søge indendørs gennem det. Lænkehunden blev også kaldt porthunden, fordi den boede lige inden for gårdens port. Herfra var den i stand til at hindre fremmede adgang eller i det mindste med sin gøen alarmere gårdens beboere.

To venner. Xylografi 1881.

Hundens trug var tildannet af en stor marksten og gravet så langt ned i jorden, at hverken hestetramp eller vognhjul kunne vælte det.

På mange gårde havde man trug i forskellige størrelser og til forskellige formål. Store stentrug til hestene var ikke blot en nyttegenstand, men også en prydenstand, man var stolt over at have stående på gårdspladsen. De fineste af dem var smukt polerede med lige linier, afløb, afrundede kanter og med gårdejerens navn og årstal indhugget i stenen, til tider også med ornamenter hugget i trugets sider.

Materialer til trug var der nok af, den danske jord er jo fyldt med store sten fra istidens morænedannelser.

Når man betænker, at stentrugene i det attende og i begyndelsen af det nittende århundrede var stenhuggernes største og bedste arbejde, behøver man kun at sammenholde dette med de rå markstens vægt for at konstatere, at stenhuggeren - i hvert fald i dette tidsrum - har været en omvandrende stenhugger. Således som også stenmesteren fra kirkebygningens store tid i den tidlige middelalder var det. Skulle stenhuggeren lave et større trug, kunne hans ophold på gården godt blive af længere varighed. Naturligvis fik han sin kost sammen med gårdens folk, medens arbejdet stod på. En slump penge blev det vel også til, og sidst men ikke mindst havde han krav på ligeså meget brændevin, som der kunne være i det trug, han havde hugget.

Min best og min hund. Xylografi ca. 1860.

Udsigt fra bukken. Xylografi 1879.

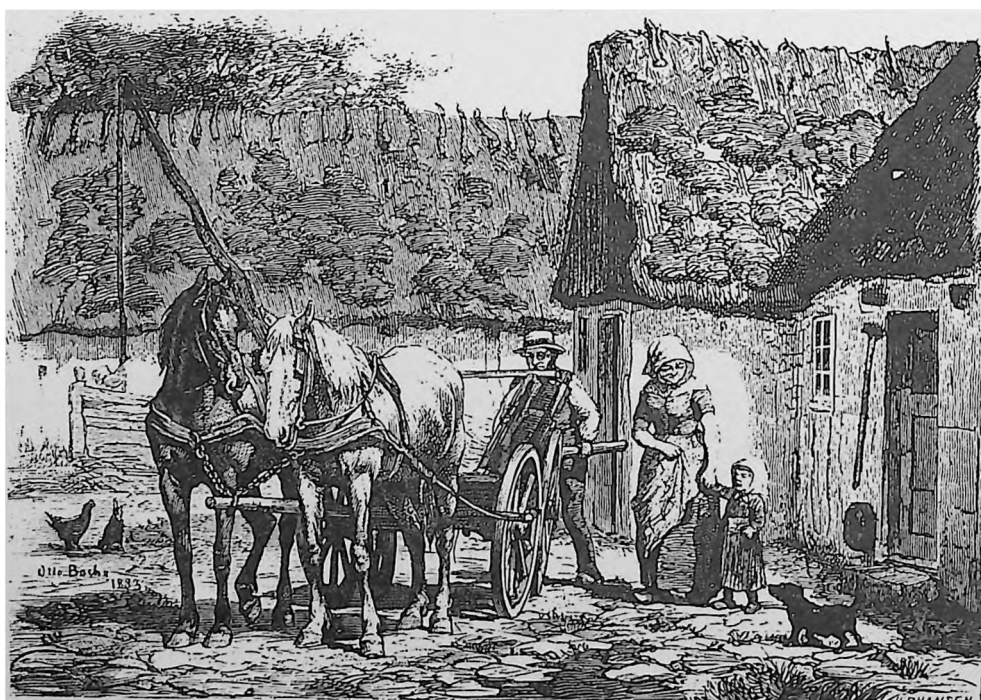
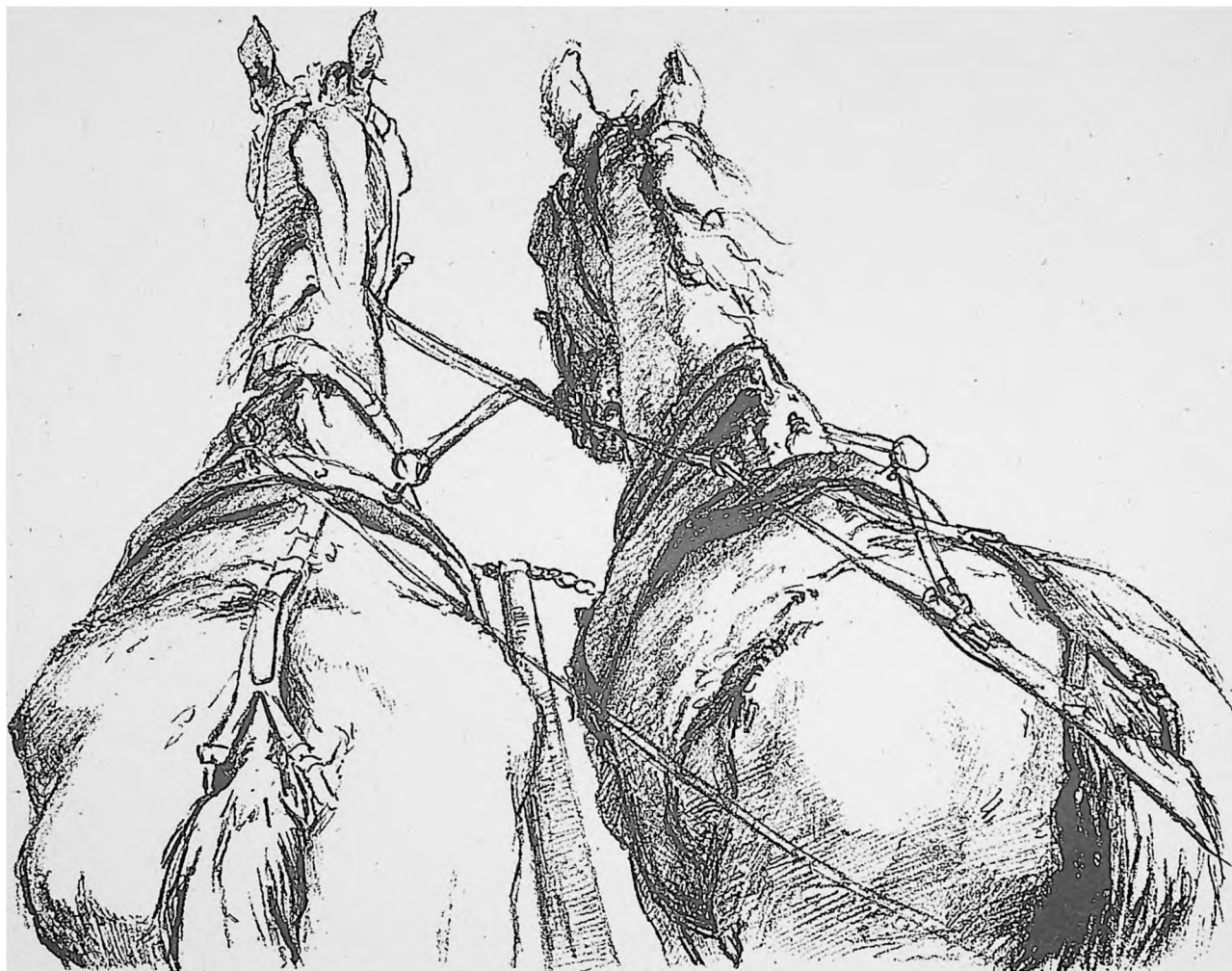
Et spand velfodrede heste for vognen var bondens stolthed. At holde en hest på foder var dyrt. Den skulle helst have 20-25 tønder havre om året, hvilket i 1879 svarede til 200-250 kr. For at drøje på foderet skar man halm og hø itu til hakkelse og blandede det med kerne. På

denne måde tvang man dyrene til at æde alt op uden at vrage.

For at spare tærskearbejdet, brugte man ofte hele havreneg til hakkelse. Det lå godt i skæreladet, og man havde både halm og kærne.

Hakkelse til heste og kvæg blev de fle-

ste steder skåret i et hjemmelavet skærelad med et kasseret leblad fastspændt som kniv. Tjenestekarlen måtte om vinteren skære den i sin fritid. Hestens hakkelse var som regel tre fjerdedel tomme lang, medens hakkelsen til kvæg blev skåret dobbelt så lang.

*På en sjællandsk bondegård.
Xylografi 1888.*

Fjællevognen var i hele 1800-tallet og længe før et af bondens vigtigste redskaber. Den gik først af brug efter anden verdenskrig. Den blev brugt ved både høsttid og såtid, som roevogn, som møgvogn, og når der skulle samles sten på marken. Næsten al arbejdskørsel blev besørget med fjællevognen. Egetræshjulene havde tunge jernringe, kun hede-bønderne var for fattige til at ofre jernringe på fjællevognen. I stedet borede de huller i træfælgene og indsatte heri sten, der skulle gøre det ud for beslag.

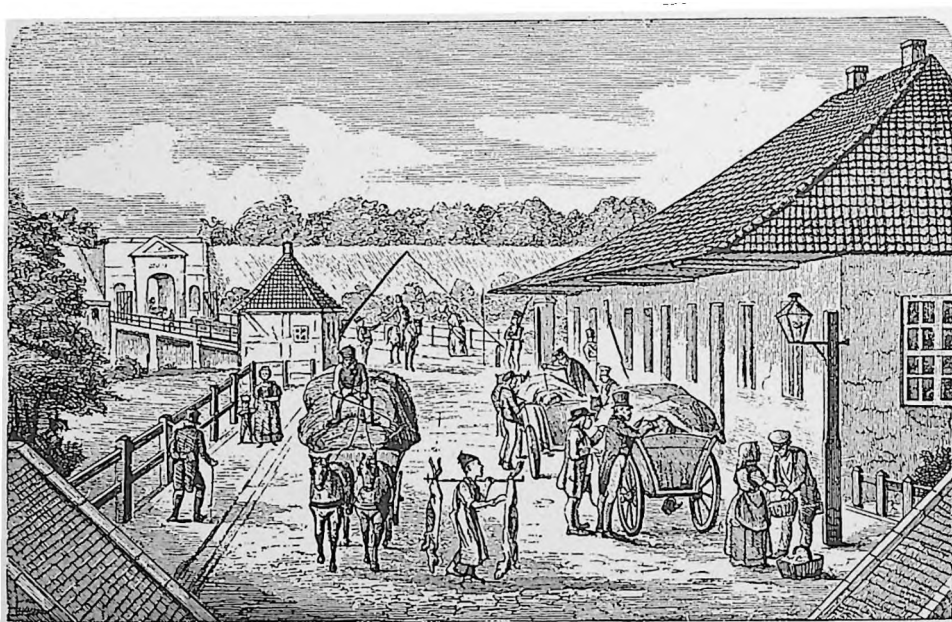
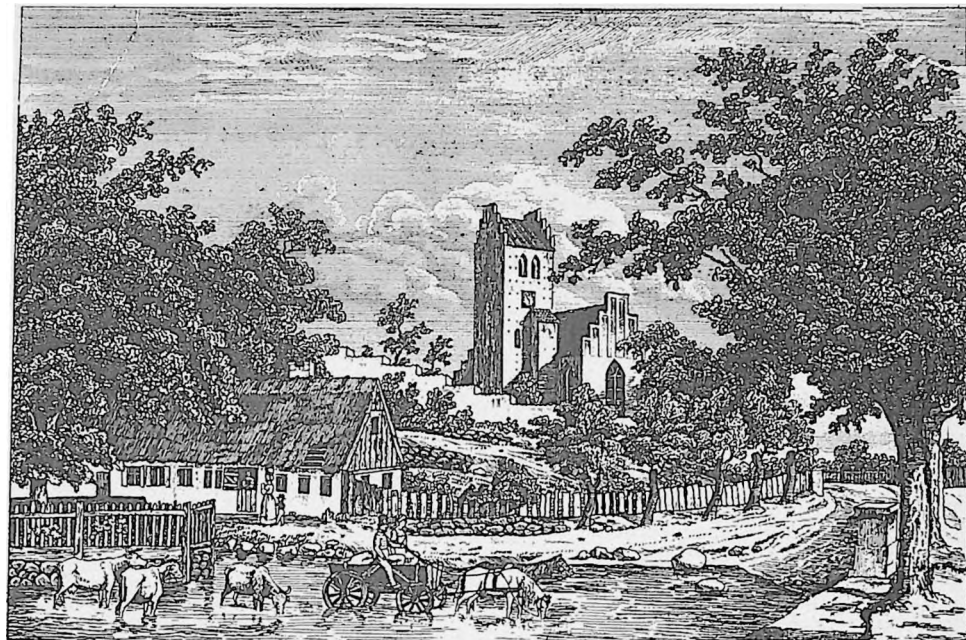
Ved gadekæret i Kgs. Lyngby.
Kobberstik ca. 1880.

Når bonden har kørt forspand og fjællvogn midt ud i gadekæret, var det ikke for at vande heste. Det kunne gøres inde fra bredden. Derimod var det vognhjule-
ne, der skulle vandes. Når træet blev for

tørt, faldt det hele fra hinanden som et trækar, der falder i staver. Datidens landbrugstidsskrifter advarede mod denne fremgangsmåde og anbefalede i stedet at gennemvæde træet med petroleum. Hvis den behandling blev gentaget år efter år, ville holdbarheden blive næsten ubegrænset.

Hjem fra besøg. Xylografi 1883.

Bønderne kendte selv på meget lange afstande hinanden på forspandet. Før man kunne skimte manden på bukken, kunne man på hestene afgøre, hvem der kom kørende. Det var først og fremmest dyrenes farve, man fæstnede sig ved. Hestens lød gav tit dens navn: den gråskimlede, den røde, den brune osv. Ellers havde hestene som regel et godt dansk menneskenavn. Typiske hestnavne var Lise, Lotte, Grethe, Klavs og Jakob.

Bøndervogne ved Vesterport. Xylografi 1877.

Når bøndervogne kom ind fra landet med torvevarer til København, måtte de standse ved akciseboden. For den, der vil læse om *akcisebod* (toldbod), om *posekigger* (toldbetjent, der med en lang jernstang undersøger vognlæsset) eller om *bompeng*, er der nok af litteratur at øse af.

Denne tegning af Klæstrup fra serien »Det forsvundne København« har væ-

ret gengivet i mange bøger om det gamle København og beskrevet indgående. En enkelt detalje har dog hidtil været upåagtet, nemlig den lille mørke genstand, der hænger mellem baghjule-
ne på vognen længst til højre i billedet. Det er en lille træspand til vognsømrelse, et såkaldt smøretæ. På billedet anes fligene af en klud, der flager ud fra spanden. En klud var god at have ved

hånden under smøringen, så der ikke kom for meget vognsømrelse på hænderne. I ældre tid havde bøndervogne træaksler, og vognsømrelsen bestod af tjære. Hvis tjæren slap op, klarede man sig med en klat frisklagt komøg eller en skovsnegl. Hyppig smøring var nødvendig, hvis ikke hjul og aksel skulle brænde sammen, men smøringen var en besværlig ting, idet hjulet måtte løftes af vognen, hver gang det skulle smøres.

Hjulet blev så holdt på akslen af *lundstikken*, en nagle med bredt hoved eller dække, der gik igennem akslen uden for hjulet.

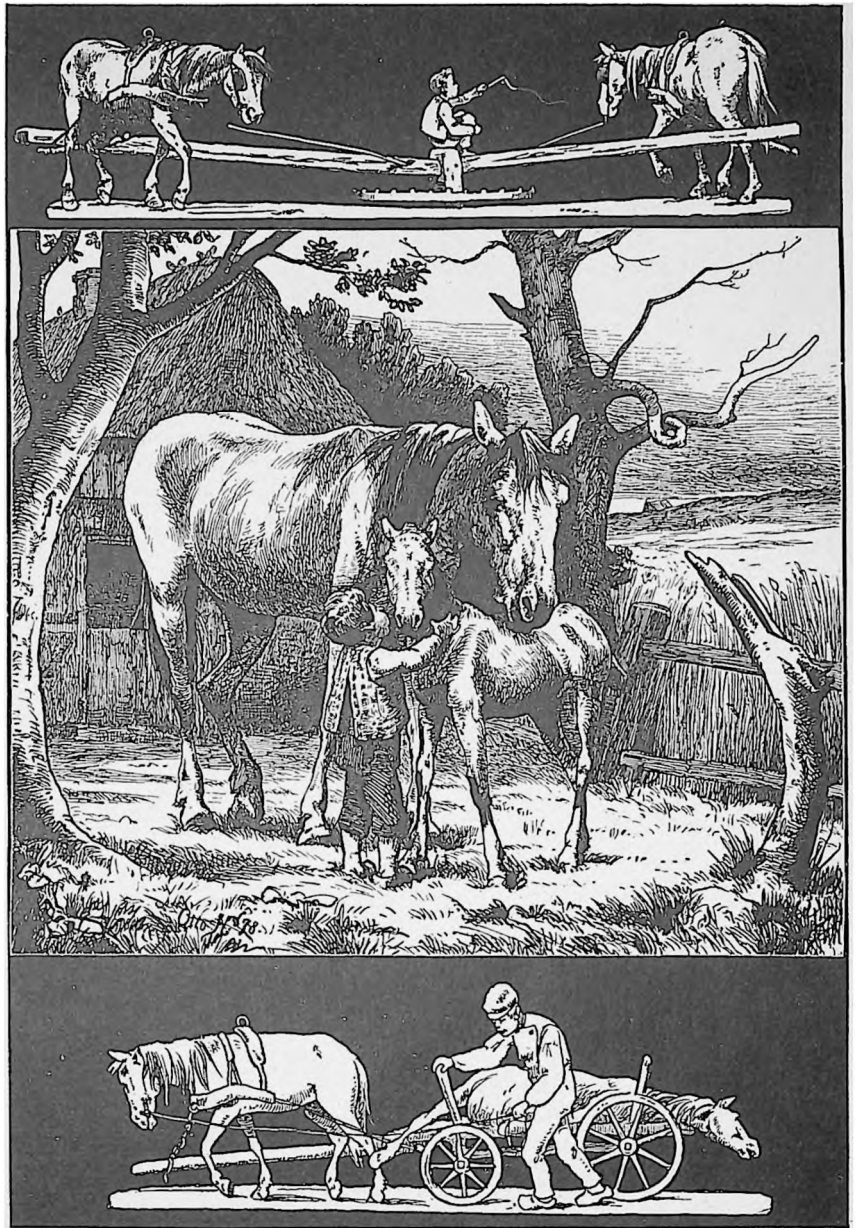
Lundstikovnene med træaksler - de knirkende bøndervogne - har mange steder været i brug et godt stykke op i vort århundrede, selv om man de fleste steder før århundredskiftet gik over til vogne med jernaksler og møtrik i stedet for lundstikken.

Denne forbedring betød sjældnere og lettere smøring og en stærkere vogn, men de mange væddemål, den ny vogntype gav anledning til, viste forbavsende nok, at en vogn med velsmurte træaksler på kortere distancer kunne køre lige så stærkt som en vogn med jernaksler. På længere distancer sakkede lundstikovnen håbløst bagud på grund af den besværlige smøring.

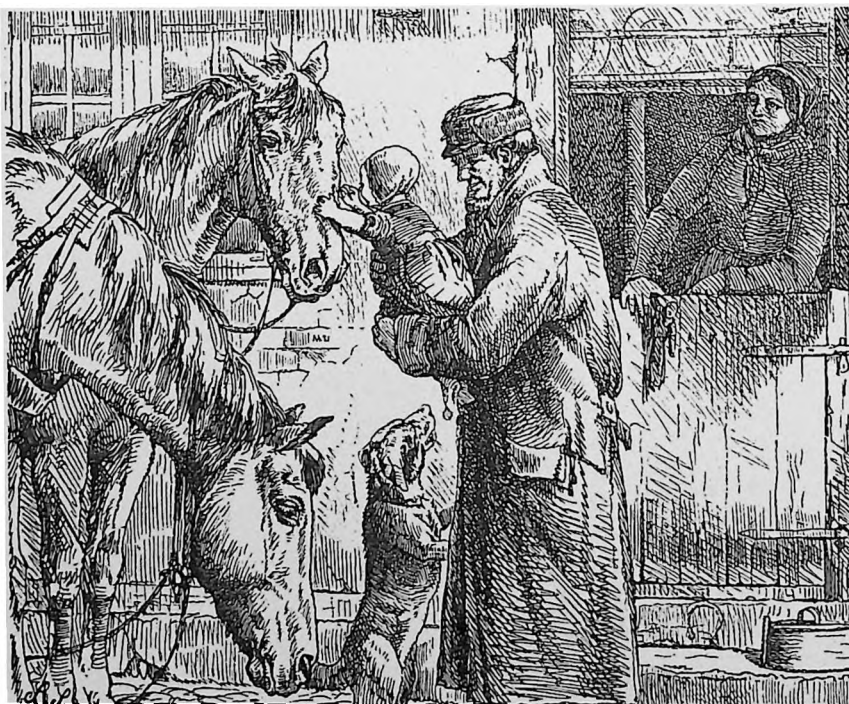

En vandingstur. Xylografi 1890.

En gammel mand fra Han Herred beretter i 1891 om hyrdedrengens liv: Fire-fem heste kan han ride med, så snart han bliver syv-otte år. Sådan en purk kan jo ikke hoppe op på de store krikker, men et gammelt tamt øg kan han trække ned i en grøft eller hen til et dige og sådan kravle op på det, og ellers træder han op på knæet af det, eller han binder et tøj om halsen af det og stiller en lang løkke an til at træde op i, og han kan også tage i manken med begge hænder og svinge sig op, for får han bare sin højre hæl over ryggen på det, så skal han nok komme op, og så går det både travende og springende; at blive slået af er en stor skam... Men de kunne komme galt afsted ved det, og man talte med en rig gårdmand om, at det kunne være farligt at lade sådan en lille purk, hans eneste søn, ride med deres heste, en hoben svære fede heste og unge plage, men han svarede: »Pyt, jeg regner det aldrig; skulle sådan en dreng ikke kunne passe hoveder?«

Billeder af bestens liv. Xylografi 1886.

Hendes bedste ven. Xylografi 1876.

De tunge arbejdsheste kunne være meget skikkelige, og tilliden mellem en gammel hest og et lille barn kunne være stor. Mange små drenge og piger har lært at lægge hovedtøj på en hest ved at klatre op ad dens forben.

På vej til staden. Xylografi 1866.

Femte kapitel

Livet indendøre

Ved davren. Zinkætsning 1887.

Først når gårdens dyr var fodrede og morgenmalkningen overstået, satte man sig til bords og fik morgenmad. Det var davren. I store dele af landet var silden en vigtig del af morgenmaden. Den blev spist af små træbrikker, men søbemaden spiste man af fælles fad, hvad enten det var øllebrød, syltemælk eller kold grød med varm mælk. På billedet ses to store lerbåde midt på bordet. I det ene var der grød og i det andet mælk. Alle omkring bordet havde sin egen træske eller hornske, som man langede

til de to fælles fåde med. Træskeerne var lavet af navr eller benved og var i ældre tid de mest brugte.

I begyndelsen af forrige århundrede kom der gang i fremstillingen af hornskeer herhjemme. I årene 1807-14 sad tusinder af dansk-norske søfolk i engelsk krigsfangenskab. I dette fangenskab, som danskerne kaldte prisonen, var også en ung mand fra Nees sogn i den sydlige Lemvig-egn. Knud Høj hed han. I fangenskkabet lærte han at fremstille hornskeer, og efter krigen fortsatte han produktionen hjemme med

så godt resultat, at næsten hele sognet tog denne fabrikation op.

Fra hornskefabrikationen i Nees sogn, der blomstrede i tiden 1814-80, blev hornskeerne spredt over hele landet. Både træskeer og hornskeer blev efter måltidet tørret af i trøjen og anbragt i en vindueshaspe eller under loftsbjælken. Skikken med at spise af fælles fad holdt sig på landet i det meste af 1800-tallet, først omkring 1880-90 blev det almindeligt med tallerkener. Det var angsten for tuberkulose, der medførte dette hygiejniske fremskridt.

Hurra! Kartofflerne er færdige.
Xylografi 1860.

I 1860, da dette billede blev til, var der gået godt 100 år, siden de første »kartoffeltyskere« skulle lære danskerne at avle og spise kartofler. Projektet var ingen succes fra starten. Af de ca. 1000 kolonister, der havde håbet på en ny tilværelse på den jyske hede, forblev kun ca. 60 familier i Nørrejylland. Danskerne tog hverken kolonisterne eller kartoflerne til hjertet med det samme. Om indvandrerne sagde danske bønder: »Kartoffeltyskerne har altid ærinde til markedet, for kan de ikke handle, så kan de slås«. Og mange danskere betragtede dengang kartoffelføde og svineføde omtrent som et. Kun langsomt vandt kartoflerne indpas på bondens bord. Længe efter, at den var blevet daglig kost i alle egne af landet, var det god skik at bruge sigtebrød i stedet for kartofler til gildesmad.

Den forstyrrede middagshvile.
Xylografi 1881.

Den lange arbejdsdag og det hårde arbejde på landet gjorde en god middagshvile til en nødvendighed. Vel at mærke for de arbejdsføre mænd og kvinder. Det gjaldt ikke for hyrde drenge, hønsepige og aftægtsfolk, hvis arbejdsdag var lige så lang som alle andres, og hvis søvnbehov tilmed tit var større. Hvis der var gæs-

linger, som ikke tålte regn, eller en biflok, der skulle sværme, eller andre ting der krævede stadigt tilsyn, blev det de yngste eller de ældste, som måtte røgte hvervet, medens alle andre sov til middag. Mange steder var det en fast regel, at hyrde drengen blev oppe i middagsstunden, hvad enten der var brug for ham eller ej.

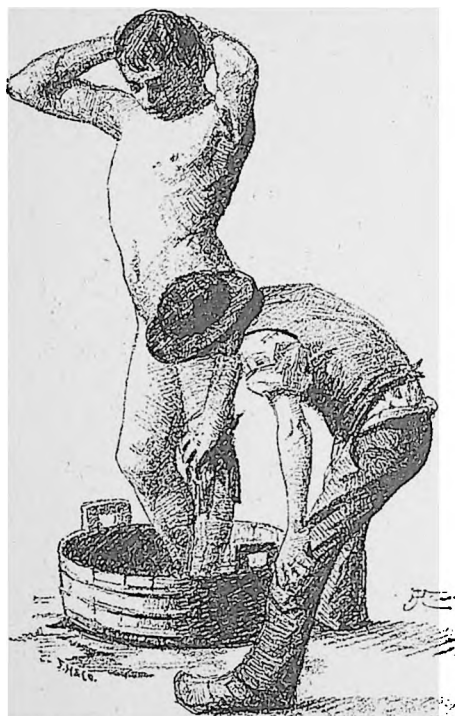
Landposten kommer.
Xylografi 1897.

Indtil 1860 måtte landboer selv hente deres post i nærmeste købstad. Men i 1860 tog postvæsenet forsigtigt fat på at betjene landdistrikterne. Først anvendte man udvekslingssteder, hvor landposten modtog og afleverede posten, men efterhånden blev det til direkte omdeling. I en lang årrække vandrede landpostbude ud med breve, selv til de mest afsides liggende ejendomme. Med sin knortekæp og med sin tunge brevtaske over skulderen kom han til at betyde en vigtig kontakt mellem landboerne og omverdenen.

*Fra en bondegård dagen før session.
Zinkætsning 1886.*

De hygiejniske vilkår var ikke gode for karlen på gården. Han boede altid i et kammer i selve hestestalden. Mulighederne for at tage bad var små, og som regel måtte han vaske sig under pumpen i gården eller ved hestenes drikkekrug. Den hovedrengøring, der fandt sted, før han skulle møde på session for at komme i kongens klæder, var altså usædvanlig.

*En lille dreng er kommet til skade og forbindes af »byens kloge mand«.
Xylografi 1883.*

Byens kloge mand har i dette tilfælde været byens smed - det kan vi se ved at granske billedet. Smeden var den eneste mand der gik i træsko uden bagkappe, det var ellers noget kun kvinder brugte. Smeden havde en god grund til at foretrække denne form for træsko. Hvis en hest under skoningen trådte på ham, kunne han lynhurtigt trække foden til sig, således at kun træskoen blev knust.

Kloge koner og mænd havde god søgning i en tid, hvor der var tyndt med læger på landet. At standse blod, at dølge

tandpine og læse vorter bort, blot med ord efter en bestemt formular, kunne mange uden de iøvrigt gav sig af med at behandle syge. Husråd fandtes og blev benyttet i stort tal, nogle var fortræffelige og andre var mindre heldige. At finde en menneskeknogle på kirkegården, riste den på en stegepande, knuse den og blande pulveret i en snaps skulle således være et godt middel mod koldfeber. Det var et husråd, der ikke kun blev brugt i en fjern middelalder, men endnu i forrige århundrede regnedes det af mange for at være probat.

I borgerstuen. Xylografi 1877.

I forhold til hvad der var velset på mange bøndergårde, går det ret vildt til blandt tjenestefolkene i borgerstuen på præstegården den vinteraften. Der ryges tobak, der drikkes øl, der spilles kort, der soves og der kurtiseres. Men retfærdighedsvis skal siges, at der også arbejdes både ved spinderokken og med strikkehosen.

For datidens bønder var det en selvfølge, at karle og piger også gjorde sig nyttige i deres sparsomme fritid.

Karlene måtte skære hakkelse til hestene og køerne, og pigerne måtte bl.a. spinde. I vinterhalvåret var pigerne forpligtede til at arbejde for madmor til sengetid fem af ugens aftener. Der lød advarende røster mod den om sig gripende tobaksrygen, der ofte medførte kortspil. En skønne dag kunne man risikere, at tjenestefolkenes fritid blev aldeles unyttig for gården.

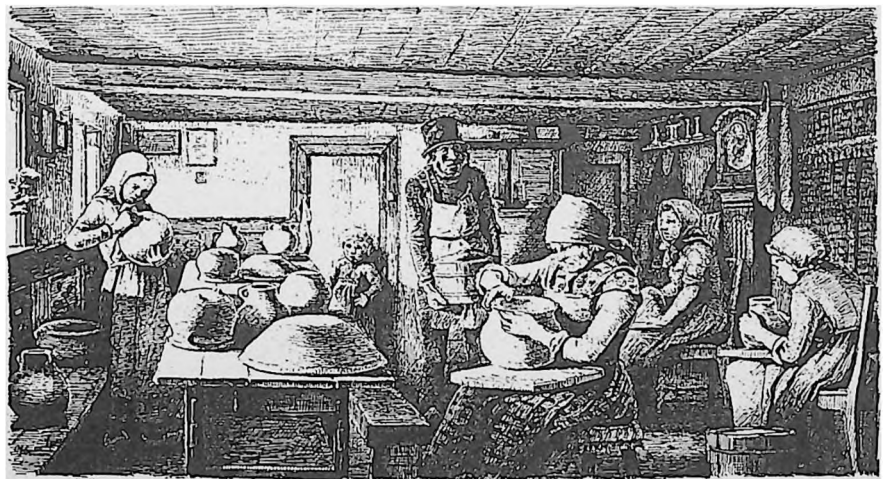
Bondestue på heden. Zinkætsning 1887. Foran bilæggerovnen sad bondegårdens madmor og arbejdede med en garnvinde. Den brugte hun efter at have lagt garnet i fed med en garnhapse. Fedene kaldte hun klawser, og de blev sat på garnvinden for at vindes til nøgler. Jernbilæggerovnen var udsmykket med bibelske motiver og kom fra et norsk jernværk. Den varmede langt bedre end pottekakkelovnen, som den afløste. Bilæggerovnen havde ingen låger eller åbning i stuen. Der blev fyret i den ude fra det åbne ildsted i køkkenet.

Stuehuset lå altid øst-vestvendt, således at vinduesvæggen var en sydmur. I datidens huse var der uhyggelig forskel på sydvæg og nordvæg. Fugt, mug og skimmel var uundgåelig, hvis noget blev placeret op af nordvæggen. Her stod sengene. Forskellen var så stor, at kun stuens sydlige halvdel blev forsynet med bræddegulv oven på lergulvet. I den nordlige halvdel ville brædder kun gøre ondt værre. Otte dage efter, at de var lagt, ville gulvet i nordsiden være grønt af mug. To dobbeltsenge langs nordvæggen vender benenden mod hinanden. Den ene dobbeltseng har hævet bræddegulv, således at man har et frostfrit gemme til kartofler og andre fødevarer. Den anden seng har det rå lergulv som bund. For at afbøde den værste fugt lagde man ofte et lag mursten på gulvet under sengen. Oven på dem stablede

man tørv eller lyngris, inden man fyldte sengen med halm. Direkte ovenpå sengehalmen lå lagnet. Forståeligt nok foretrak man mange steder de gammeldags hylsklæder. Det var uldne hjemmavævede lagner. Oven på dynen lå et pænt hvidt lagenslærred til pynt.

Ofte var sengene adskilt fra den øvrige stue af en trævæg, forsynet med en

dør ind til hver enkelt seng, såkaldte alkover. Hvis man ville spare træværket, kunne man nøjes med et gardinophæng ud til stuen. En adskillelse regnedes for et gode i sygdomstilfælde. Stor betydning havde adskillelsen for den vigtige middagssøvn. Den, der lagde sig frit på en bæk i stuen, kunne en varm sommerdag blive lodden på hænder og ansigt af fluer. Bag sengeforhænget og i alkoven havde man fred for flueplagen.

Hos en jydepottemagerske. 1893.

De sorte jydepotter, der er i slægt med oldtidens lertøj, egnede sig godt som bierhverv på en fattig hedegård. De krævede ingen drejeskive, blot et bræt i skødet og et godt håndelag. Heller ikke en pottemagerovn var nødvendig til fremstillingen. Potterne blev brændt i

det fri i en mile af lyngtørv. Især fra Vestjylland blev jydepotterne spredt i stort antal over hele landet og endog eksporteret. Man har anslået årsproduktionen ved forrige århundredes midte til mindst 1.3 mill. stk. pottemagerarbejder.

Ved væven. Xylografi 1887.

Vævning som husflid, udført af gårdens kvinder, var her i landet i sidste halvdel af forrige århundrede mest almindelig på Bornholm. Selv på gårde, hvor konen ikke vævede, havde man en væv stående, således at en omvandrende vævepige kunne tage ophold på gården og sørge for at dække familiens behov for hjemmenvævet tøj. Mange af disse vævepiger kom fra Skåne, der var berømt for sine hjemmenvævninger.

Motivet til fiskerpigen ved væven er hentet fra en anden gammel dansk bevidstheds, Rügen, hvor især kvinderne i fiskerhjemmene var dygtige væversker. I de danske egne, hvor man dyrkede hør - det var især i Østjylland og på øerne - var vævning ofte mandfolkearbejde. Mandlige vævere blev betragtede som landsbyhåndværkere, der udførte vævningen af både uld og hør som lønarbejde. I disse egne var det sjældent at træffe på en væv i stuerne hos en almindelig gårdmandskone. Længst holdt hjemmenvævningen sig hos Jyllands hedeboender, der svor til hylsklæder længe efter købeklæder var kommet på mode i andre egne af landet.

En pibe tobak. Xylografi 1897.

Når man i ældre tid skulle hygge sig ved en pibe tobak, blev der sat et messingfyrfad på bordet. Det var fyldt med gløder. Den, som skulle have ild, tog en glød med fingrene og puttede den i piben. På vestkysten lagde man ofte et stykke rav oven på gløderne i fyrfadet. Det gav vellugt i stuen. Også tørrede lavendler og rosenblade blev brugt som en

slags røgelse. En solskinsdag i marken brugte bonden et brændglas til at tænde piben med, det var lettere end at bruge fyrtojet. I anden halvdel af 1800-tallet, da sikkerhedstændstikkerne blev almindelige i brug, faldt brugen af fyrfad væk de fleste steder i landet, men i fattige jyske egne har det dog været brugt til 1800-tallets slutning.

I en jysk landsby. Xylografi 1881.

Fra sin faste plads i hængeskabet er brændevinsflasken kommet på bordet. Det var naturligt for enhver husholdning at have brændevin i huset. Brændevin var god til sårbehandling, og brugt på en sutteklud kunne brændevin

få et spædbarn til at sove. Også mod tandpine var brændevin et probat middel. Men først og fremmest blev den drukket og tilmed drukket i betydelige mængder. Det første, man bød en fremmed, der kom på besøg, var brændevin,

og utallige andre lejligheder krævede en snaps. Kært barn har mange navne. Man skænkede en dansker, eller en klar, en bjæsker, en lille sød. Var den stærk kunne den hedde: »Jæn, som ka nokk' (rokke) begge ører«. Eller man

sagde knægte, ponse, små sorte, en tærte, en askebakke, en slubbært, en ølhøvl, en ølhund, en kamenaat, en puiggjæmmel, en saabrian, en reverkuk, en opstrammer, en hundehvalp, en hybenkradser.

Sjette kapitel

Køkken og skorstensrum *Vand og vask*

Ved arnen. Pennetegning 1866.

En stor del af dagen tilbragte husmoderen ved ildstedet i den åbne skorsten. Inden hun lagde sig om aftenen, måtte hun komme aske over tørvegløderne, så hun kunne gemme ilden til næste morgen. I stærkt blæsevejr kunne det ske, at gløderne var ildet ud i løbet af natten. Så måtte hun have fat i trøsketønden og fyrstøjet. Med fyrstål mod flintesten slog hun gnister, der fik trøskan til at fænge, for så igen at antænde en visk halm med trøskan.

Halmen måtte svinges frem og tilbage for at tilføre ilden luft, og derefter blev den lagt på fyrstedet og tørre pinde blev lagt oven på den. Så måtte hun have fat i blæsepiben, en hyldepind som marven var taget ud af. Med dette pusterør for munden pustede og pustede hun, til hun var nær ved at tabe vejret af røg og anstrengelse. Blæsepiben blev brugt mange gange i løbet af dagen for at puste liv i en hendøende ild.

Nogle landhusmødre undgik alt dette besvær ved aldrig at fyre op på skorstenen før de så, at det begyndte at ryge af naboens skorsten. Med en gammel træsko i hånden fik de så travlt med at løbe over til naboen og låne nogle gløder. Trøskoen blev brugt til at transportere gløderne hjem i.

Det ny komfur. Xylografi 1865.

I sidste halvdel af 1800-tallet blev madlavningen betydelig lettere for landhusmoderen. Jernkomfuret afløste det åbne ildsted. Det førte mange forandringer med sig. Bilæggerovnen måtte skiftes ud med en vindovn eller en jernkakkellovn, således at den indfyring, der før var sket fra køkkenet, nu kunne foregå fra stuen. Både stuen og køkkenet blev med et varmere. Jydepotterne, der havde været i brug siden hedenold, blev afløst af emaljerede jerngryder. Goderådsjern og vaffeljern med deres langskafede middelalderform var ikke længere praktiske i brug.

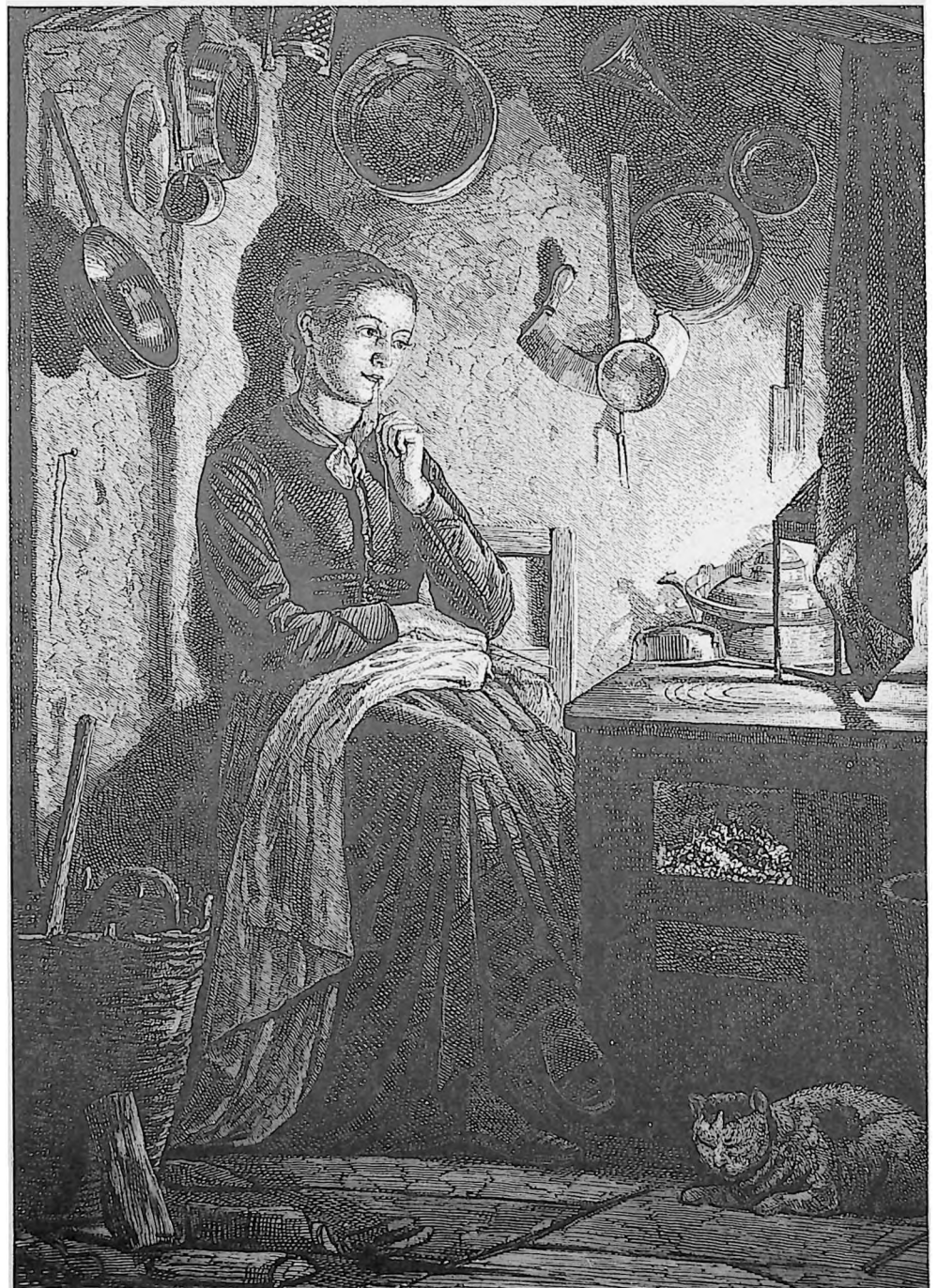
Til komfuret var det samme brændsel, som man havde brugt til ildstedet,

anvendeligt. Men kvas blev det foretrukne brændsel til komfuret frem for noget andet. Selv om jernkomfuret i forhold til det åbne ildsted var brændselsbesparende, skulle man nu bruge meget mere kvas. De fleste foretog indfyringen i komfuret ved at fjerne et par ringe i kogehullet i stedet for at bruge lågerne i fronten. Derfor skulle kvaset nu hugges meget kort. Sommeren igennem måtte tjenestekarlen i ledige stunder hugge kvas, ligesom han om vinteren måtte skære hakkelse, når ikke vigtigere arbejdede kaldte.

Ved ildstedet. Xylografi 1877.

Køkkenet i de åbne ildsteders tid var ikke særligt hyggeligt. Gulvet var ofte stenpikket, og den store åbne skorsten gjorde rummet koldt om vinteren. Madlavningen foregik i den åbne skorsten, hvor der på ildstedet blev fyret under potter og pander. Indlægningen af brændsel og fyringen i bilæggerovn, gruekedel og bageovn foregik også fra ildstedet i køkkenet. Det satte sine spor udenfor ildstedet. Brændslet bestod af brænde, kvas, tørv eller briketter af komøg, og alt sammen var det med til at grise køkkenet til.

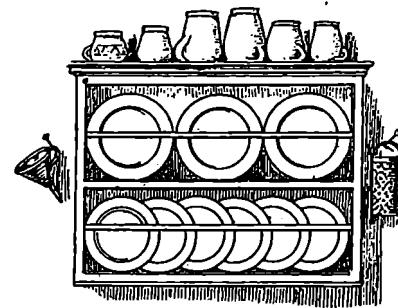
Potter, gryder og kedler kunne hænges ned fra sodstangen i en kedellænke eller kedelskede, eller de kunne ligesom stegepanden anbringes på en trefod af jern. Overalt i landet var jydepotter foretrukket til madlavning. Maden fik en særlig god smag deri, og man vidste, at de ikke kunne forgifte maden, således som irrede kobber- og messinggryder eller lertøj med blyglasur kunne gøre det. Så længe de åbne ildsteder var i brug, holdt efterspørgslen efter de sorte jydepotter, men da jernkomfurerne blev almindelige, viste jydepotterne sig at være for skrøbelige til at stå på et komfur, hvor der blev tumlet med varme komfurringe og jerngryder.

Køkkenskrivere. Xylografi 1864.

Køkkenskriverne har ikke forandret sig synderligt siden 1864, og derfor er det ikke dem, men en lille detalje yderst til venstre i billedet, der her skal omtales. På den åbne skorsten hænger et knivbræt, der blev brugt til at holde knive blanke ved strygning. Forneden på brættet er der et lille rum til sand, der blev strøet på brættet.

Xylografi 1884.

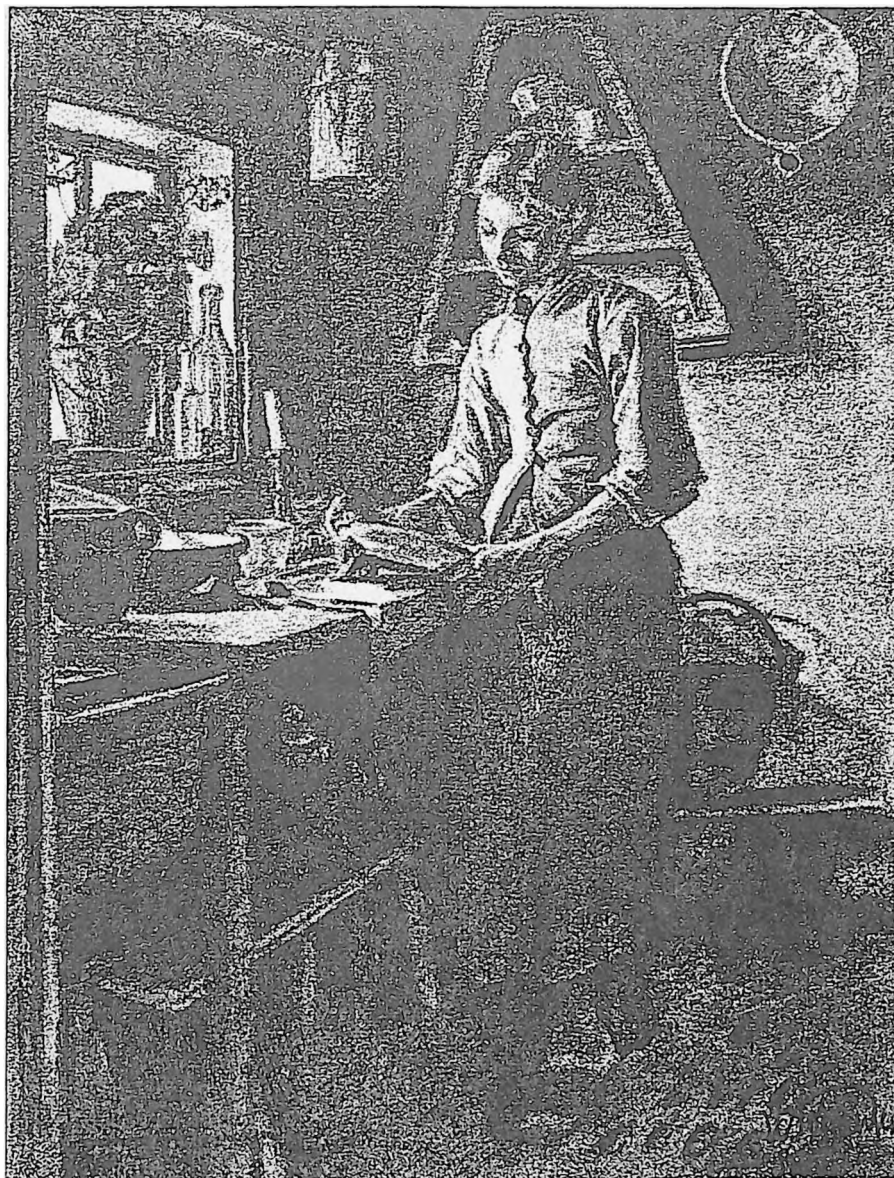
Søndagsvisit i køkkenet. Xylografi 1881.

Efterhånden som årene gik i atten-hundred-tallet fik kaffen flere og flere tilhængere på landet. Det blev almindeligt at byde og nyde kaffe i stedet for brændevin. Allerbedst smagte kaffen, når den kunne drikkes af underkoppen. Folkemindesamleren H.F. Feilberg skriver: »Kaffen har sin historie, den begyndte med, at en købmand forærede en bondekone et halvt pund bønner med den besked, at de skal brændes, males eller knuses og koges, og så smagte de ypperligt. Konen gør samvittighedsfuldt, som hun får besked om, hælder det brune vand i vasken og anretter grumset i en tallerken og æder det, efter at have sat et smørhul i midten, med øl til«.

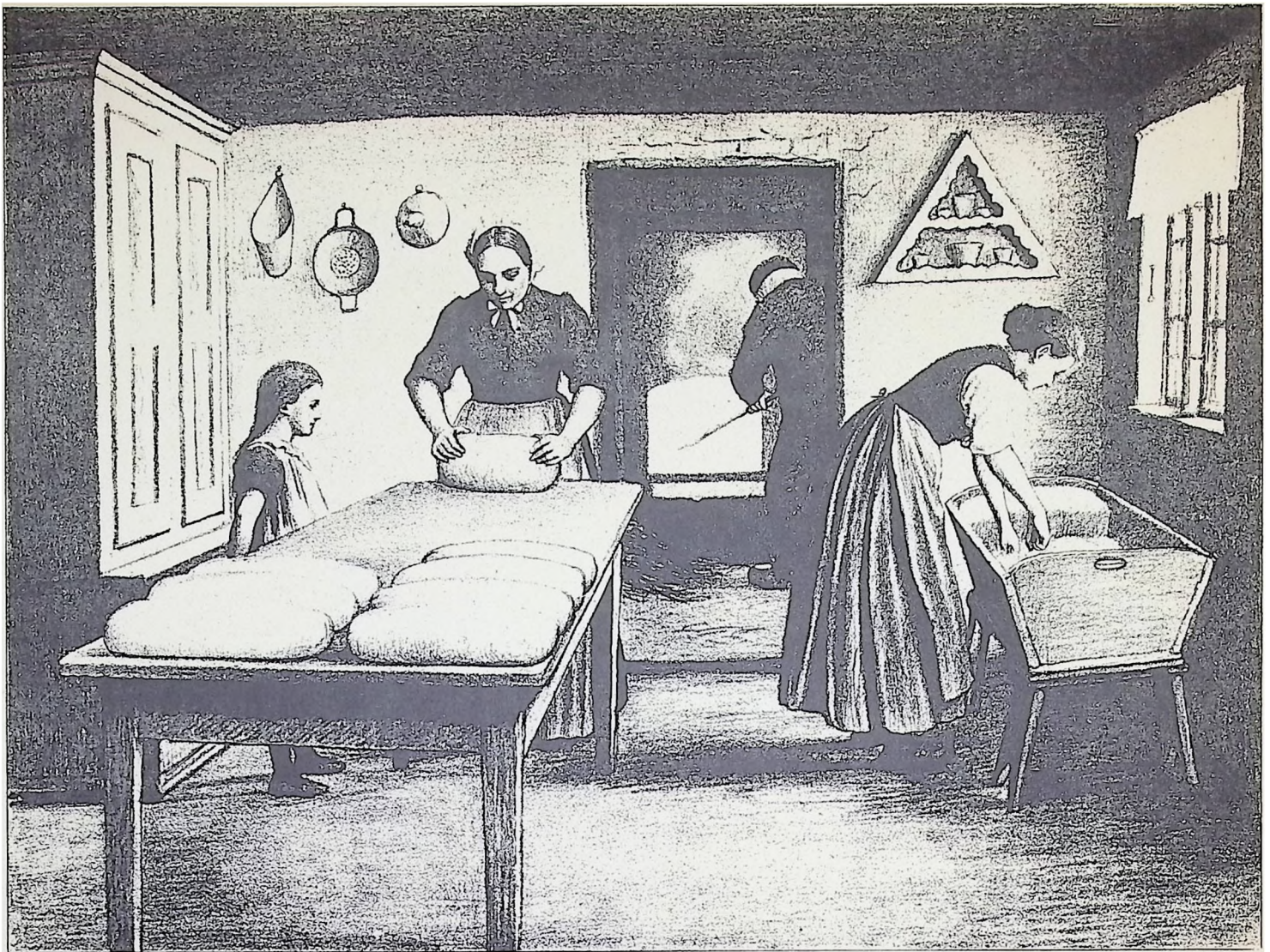

En pige i sit køkken. Zinkætsning 1883.

Træspanden bag pigen var i brug, når der skulle hentes vand ind fra brønden. Hvis vandet i gårdens egen brønd ikke var velmagende, gik pigen ofte langt for at skaffe egnens bedste kaffevand. Hylde på væggen giver anledning til at fortælle, hvorledes amagerhylde ved en fejltagelse fik sit navn. Den trekantede hylde er ikke spor mere typisk for

Amager end for en hvilken som helst anden egn i Danmark. Navnet stammer fra Julius Exners malerier fra amagerbøndernes liv. Byboere, der så disse billeder, opfattede den trekantede hylde som noget specielt for amagerbønderne og kaldte den derfor en amagerhylde. Hylde hed oprindeligt en tavolet eller en pyramide.

Bagedagen. Litografi ca. 1890.

På grund af den store brandfare, der var forbundet med blusning af bageovnen, var dette på mange gårde mandens arbejde. Ligesom ved vask og ølbrygning kunne man bruge forskelligt brænde, risbrænde, favnbrænde, kvas, lyng eller mosetørv, alt efter hvad der var lettest tilgængeligt. Brændslet blev stukket ind i ovnen med en fork, der havde ligget i vand natten over. Når ovnen var hvidglødende, blev gløderne raget ud med en ovnrager, og derefter blev ovnen fejlet ud med et bundt vådt halm eller bynke på en stige. Når ovnen var fejlet, blev brødene sat ind med en lang spadeformet træstige. Skydsel eller skjødsel blev dette redskab kaldt i den sydlige halvdel af Jylland og på Fyn. I Nordjylland blev det benævnt skod. På Bornholm sagde man skod eller skådde. Resten af øerne øst for Store Bælt benævnte redskabet grissel. Grovbrødet skulle først ind. For at få lys i ovnen brugte man mange steder at sætte et

tællelys eller en lysepind i det første brød. Sigtebrødene blev sat sidst i ovnen, fordi de skulle først ud. Til almindelig hverdagsbaking bagtes ikke mere, end der kunne være i ovnen på en gang. Når det sidste brød var i ovnen, blev ovndøren sat for. I ældre tid, da ovndøren var af træ, blev den lagt i vand i et døgn før bagedagen. Senere blev ovndøre af jern almindeligt overalt. Grovbrødene skulle stå tre timer i ovnen og sigtebrød to timer. Når brødene var færdigbagt og taget ud, blev de gnedet med en flæskesvær på overskorpen, så de fik et glinsende udseende.

Fra gammel tid hørte bagedagen til de store arbejdsdage. Det var ikke usædvanligt, at gårdens kvinder stod op klokken to eller tre om morgenen på bagedagen, således at brødene var i ovnen og fra hånden på den tid, en almindelig arbejdsdag begyndte. Dejen blev lagt dagen før, sigtedejen først, og når den var gennemæltet, skubbedes den hen i den

ene ende af dejtruget, hvorefter grovbrødsdejen blev æltet. Foruden mel, vand og salt, var det vigtigt at tilsætte en god surdej til begge slags brøddej. Surdejen var en klat af den hævede grovbrødsdej, der var gemt fra sidste baging. Når dejen havde stået til hævnning natten over, begyndte på bagedagen den egentlige æltning straks om morgenen. Den store klæbrige dejmasse skulle æltes godt igennem, og det var et hårdt stykke arbejde, der tog fra halvanden til to timer. Æltningen var som regel pigens arbejde, mens husmoderen selv slog brødene op. Den almindelige vægt for grovbrød var seks kilo, og seksten af den slags brød hørte til en almindelig hverdagsbaking på en gård. Derimod blev der kun lavet et par sigtebrød, sjældent over fire, medmindre det var med gilde for øje man bagte. Derfor var et stykke sigtebrød sjældent i det daglige og højt værdsat.

Et ismælkeri. Xylografi 1895.

Issystemet var lige som koldt vandssystemet og bøttesystemet bestræbelser, der gik ud på at dele den nymalkede mælk i fløde og skummet mælk, således at fløden kunne blive kernet til smør. Alle tre systemer var meget arbejdskrævende og gav en ufuldstændig flødeafsætning. Tilmed var alle tre processer for tidskrævende til større brug.

Hestetrasket centrifuge. Xylografi 1895.

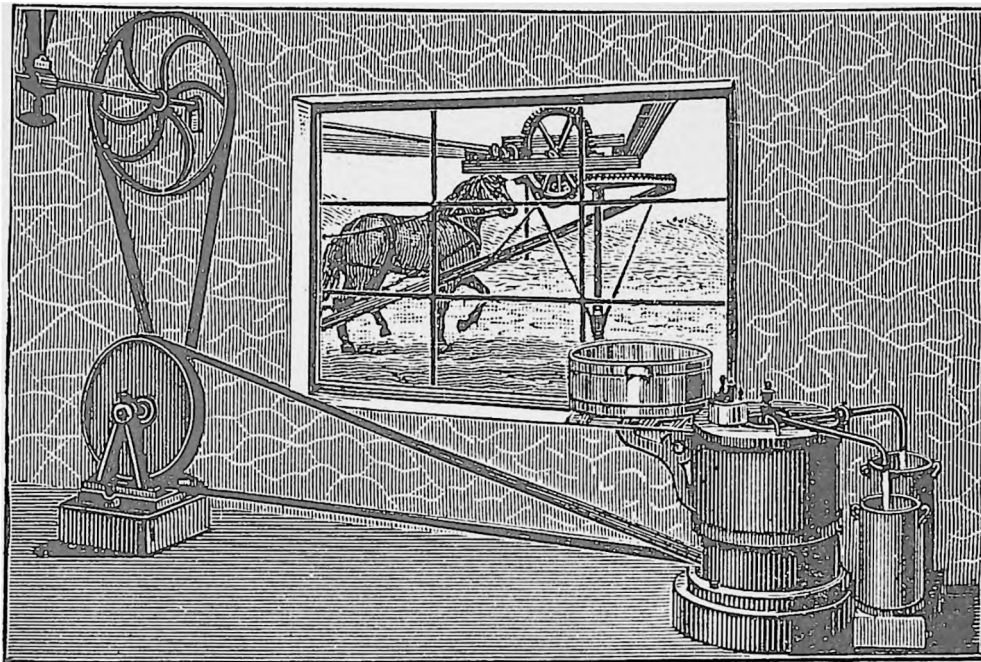
I 1880, da enkelte herregårde begyndte at anvende centrifuger drevet med dampkraft, havde enhver gård, stor eller lille, sin egen smørproduktion.

Det blev derfor tillagt stor betydning, om en centrifuge kunne trækkes af hestekraft på de brug, der var for små til at kunne bære omkostningerne ved installation af en dampmaskine. Forsøg godtgjorde, at en let hest eller en stud gav

samme gode centrifugering som dampkraften.

Hermed tegnede sig et fremtidsbillede af et lille mejeribrug på hver eneste dansk gård, men således gik det ikke. Centrifugen havde sikret fællesmejeriernes trivsel, og man oprettede fællesmejerier over hele landet.

Det første andelsmejeri blev oprettet i 1882 i Hjerding i Jylland. I løbet af et kort åremål blev der oprettet 1.000 mejerier med 100.000 andelshavere.

Stampekerne. Xylografi 1895.

På de fleste bøndergårde og husmandssteder skete flødeafsætningen i fade på mælkehylde under loftsbjælken. Kærning af smør foregik i en stampekerne,

Stampekerne med vippelad. Xylografi 1895.

og det var et meget hårdt arbejde for gårdens kvinder. Man søgte derfor at lette dette arbejde ved at ophænge et vippelad mellem loftsbjælkerne.

Smørtrug af bøgetræ. Xylografi 1895.

Det hørte også til det hårde kvindearbejde at ælte smørret efter kærningen. Det blev ofte gjort med hænderne i et æltetrug eller med en rulle på et æltetbræt. Æltetruget hældes med den ene ende, således at kærnemælken og lagen kan løbe gennem et hul ned i en spand på gulvet.

Jydsk bondepige med brøndstage og vandspande. Kobberstik 1739.

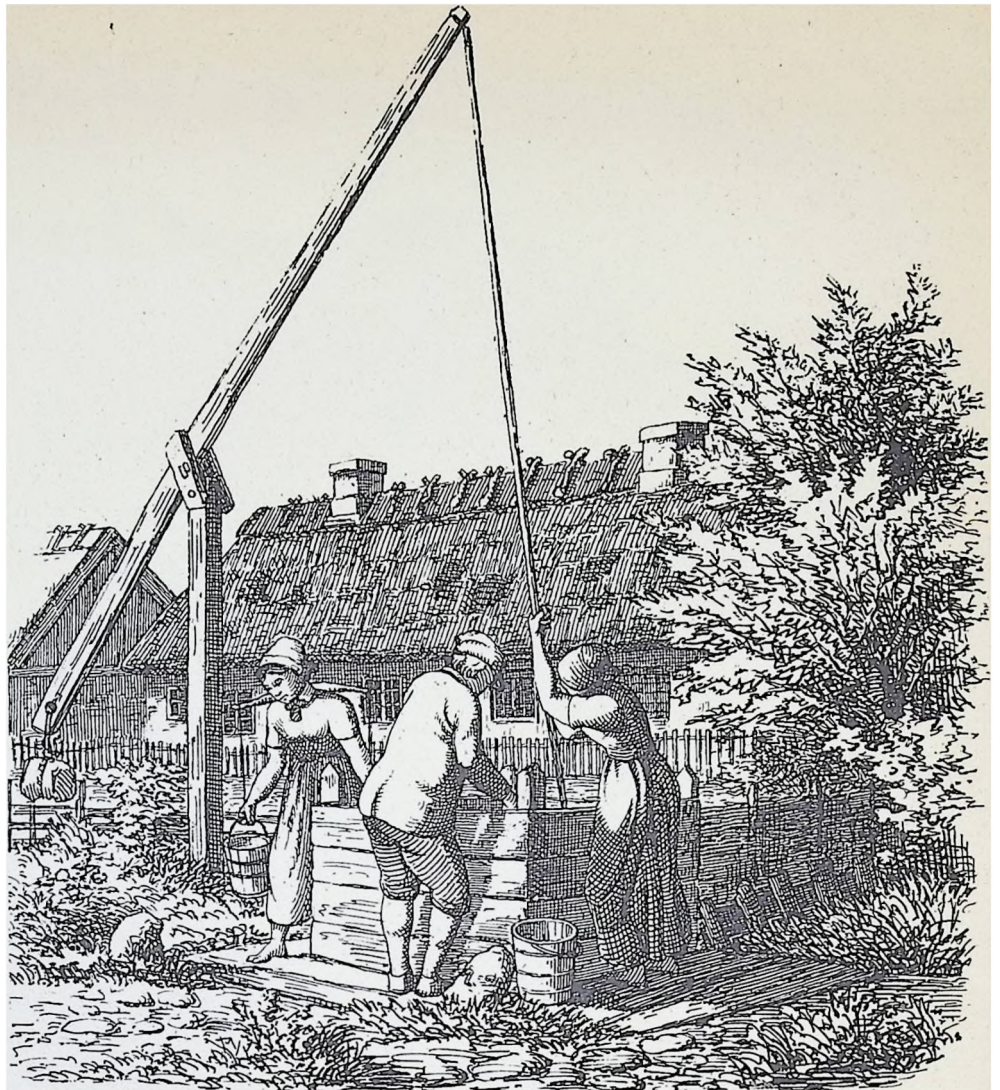
Vandet i tidligere tiders kampestensbrønde var ofte overfladevand. Selv om der ikke var langt ned til vandspejlet, var det besværligt og tungt arbejde at bakse den fyldte spand op af brønden ved hjælp af en løs stage, påsat en brøndkrog.

Xylografi 1881.

Brøndtrisse. Xylografi 1869.

Var brønden gravet på et sted, hvor der var langt ned til vandet, kunne hverken brøndstagen eller brøndvippen anvendes, men brønden måtte forsynes med en trisse eller en vinde. Der har været meget stor forskel fra egn til egn på, hvor dybt man skulle grave for at nå vand. I Midtjylland var det ikke ualmindeligt, at en brønd var 30-40 meter dyb. (Til sammenligning tjener, at Rundetårns højde er 36 meter). Andre steder, f.eks. på den jyske hede, behøvede man kun at grave en meter ned for at finde klart drikkevand. Jo større dybde en brønd havde, jo farligere var den at grave. De bedste brønde i 1800-tallet havde vægge af brøndsten. Det var buede brændte teglsten. Ved en sådan brønd var risikoen for udskridning langt mindre end ved en kampestensbrønd eller gråstensbrønd, som de også blev kaldt.

Brøndvippe med kontravægt. Xylografi 1896.

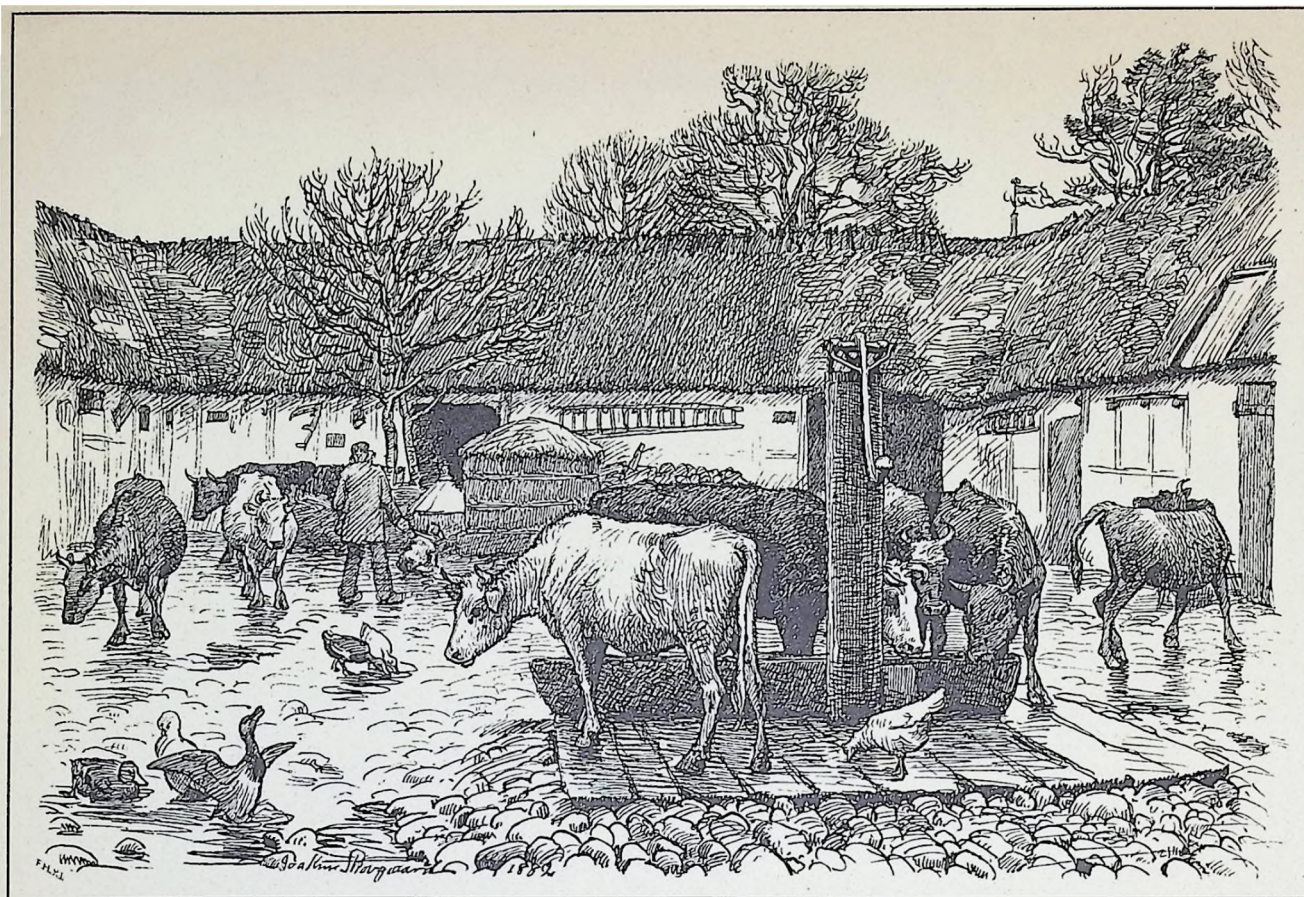
Vippebrønden forekommer i dag primitiv, men det var et stort fremskridt, da den løse brøndstage blev afløst af en brøndvippe med kontravægt.

Nogle brøndgravere udpegede selv stedet, hvor brønden skulle ligge. Men i de fleste tilfælde sendte man bud efter en mand, der var kendt for at kunne finde vand med en kløftet pilekvist.

Der skulle en stærk tro på vandfinderevne til at udpege det rette sted for

med spade at gå i gang med at grave 30 meter ned i jorden. For ikke at tale om de tusinder af spande løs jord, der skulle hejses op fra brøndgraveren, og de tusinder af brøndsten, han skulle have hejst ned.

Træpumpe. Xylografi 1882.

På mange gårde blev brønden i løbet af forrige århundrede forsynet med en pumpe af træ.

Hun duede ikke. Xylografi 1855.

Storvasken ved åen er en situation, der for de fleste er velkendt fra Vilh. Pedersens H.C. Andersen-illustrationer. Mellem hver vask samlede man fin bøgeaske og lavede lud ved at koge asken med vand i en kedel. Snavsetøjet var anbragt i et stort kar. Over dette anbragte man et par store lagner, som skulle holde selve bøgeasken tilbage, når ludkedlens kogende indhold blev øst over tøjet.

Nedenunder det store kar var et mindre, og når det store var fyldt, tappede man luden ned i det lille kar og øste det

herfra tilbage i kedlen, som stod over ilden, således at luden atter kunne bringes i kog. Når dette blev gentaget nogle gange, blev vandet i det store kar så varmt, at det var nær kogepunktet.

Dagen efter ludbehandlingen blev tøjet bragt ned til en sø eller å, hvor det blev lagt på en bankeskammel for at få luden banket ud med en banketærskel. Bagefter blev tøjet skyllet. Når det var tørt, blev det færdigvaskede tøj rullet på langbordet med et manglebræt.

Træpumpe ved vintertid. Xylografi 1844.

De fleste træpumper var forsynet med to tud. Den øverste tud var først og fremmest et led i den tids brandberedskab. Hvis et kar eller en tønde på en vogn skulle fyldes, slog man en told i den nederste tud og bandt en rende af træ fra den øverste tud til karret eller tønden. I det daglige brugtes kun den nederste tud, og når den var i brug gav den øverste tud ikke vand.

For at frostsikre træpumpen blev den ved vintertid ikklædt halm. På tærsklen til vort århundrede holdt jernpumpen sit indtog.

En ny vaskemaskine. Xylografi 1887.

Med jævne mellemrum blev de sidste amerikanske opfindelser omtalt i vore hjemlige illustrerede blade. Omtalen af den sidste nye amerikanske vaskemaskine lovede en behagelig gyngetur i stedet for den strenge vaskedag.

Vaskemaskine til husbrug. Xylografi 1859.

Ingen dansk bondemand drømte om at ofre de 18 rigsdaler, denne amerikanske vaskemaskine kostede i 1859. Så hellere se i øjnene, at storvasken blev kaldt mandens straffedage, vel sagtens fordi de to dage, vasken stod på, var så strenge for husmoderen, at hun sløjede af med sin vante omhu for familien.

Vaskedag. Xylografi 1877.

På solskinsdage var det ikke slemt at vasker storvask. Når det var varmt i vejret, var det praktisk at tage børnene med i vask. Det uldne tøj, deriblandt de almindelige uldne lagner, hylsklæder, blev kun vasket forår og efterår. Man indrettede sig praktisk, og regelen var, at man brugte det vand, man forinden havde vasket får i. Indtil sengetøjet blev tørt igen, måtte gårdens beboere ligge i den bare sengehalv.

Et vaskested ved Esrum Sø. Xylografi 1880.

I det hårde arbejde med vasketøjet ved søen eller åens bred var der ingen aflastning at hente for landhusmoderen eller hendes tjenestepiger. De kuriøse opfindelser var kun en drøm, og virkeligheden blev helt anderledes barsk.

Det blev folk af bondestanden, der foruden deres eget vasketøj også kom til at slide med andres skidentøj. I bondebyerne Sørup og Nøddebo fandt et ret stort antal gårdmænd og husmænd en ekstra indtægt ved at vaske og blege for

borgerhjem i hovedstaden. Hver 14. dag kørte sådan en vaskemand til København med rent tøj og fik et læs snavset tøj med hjem. Til vasken var antaget et par tjenestepiger, der sommer og vinter påbegyndte arbejdet klokken fire om morgenen. Lønnen var i 1883 38-40 kr. for et halvår. Arbejdsgangen var den samme som ved vasken på en almindelig gård, bortset fra at vaskemændene foruden bøgelud også brugte soda og sæbe.

Syvende kapitel

Barnet i vuggen

Det nyfødte barn. Pennetegning 1868.

Mange nulevende mennesker har tilbragt deres første nat i en tøjkurv. I vor tid høres det stadig, at en opredt vugge ikke må vente på den nyfødte. Det betyder uheld. I ældre tid blev en nyfødt pige anbragt i den kurv der blev brugt til ulden efter kartningen. En dreng blev lagt i et sædeløb, den kurv som sædemanden brugte til såkorn. Når den første nat var overstået kunne barnet få sin vugge. Tiden i vuggen regnes i vor tid for en tryk tid for barnet, men i det gamle bondesamfund betragtede man tiden, indtil barnet var døbt, som en farlig tid. Der blev lagt stål i den nyfødtes vugge for at beskytte den lille mod troldeøj. Så kunne de underjordiske ikke ombytte barnet med et af deres egne børn, en såkaldt skifting.

Mor og barn. Pennetegning 1863.

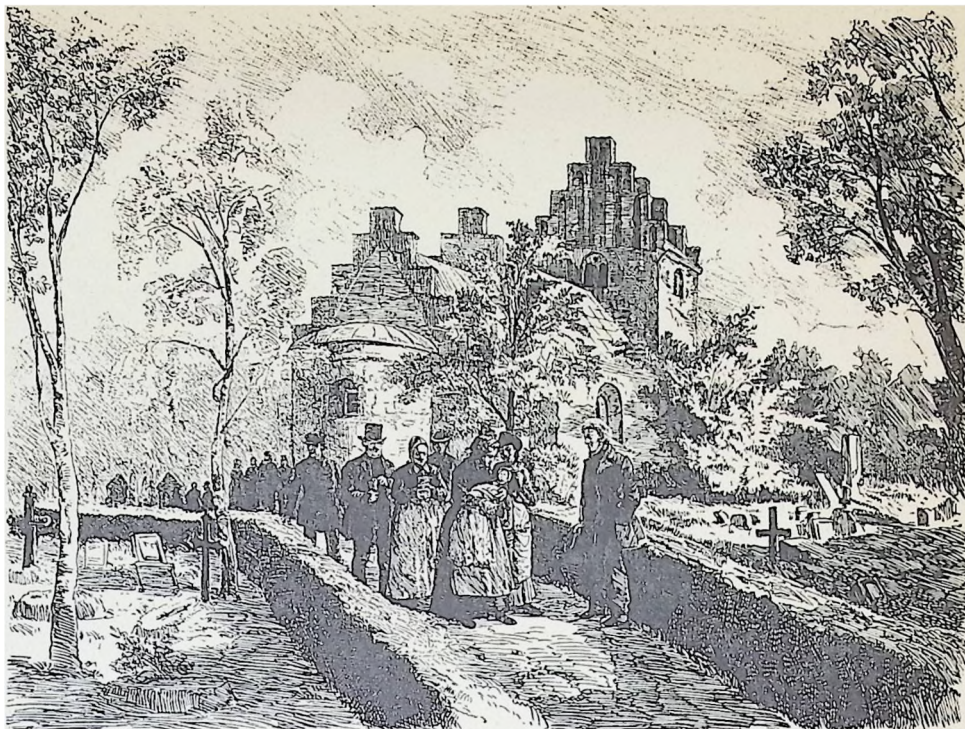
*Hjemmedåb på landet.
Pennetegning 1868.*

Spædbørnsdødeligheden var stor i forrige århundrede. Hvis et spædbarn skrantede, blev præsten kaldt til hjemmet, og så blev der foranstaltet hjemmedåb. Det blev betragtet som en stor ulykke, hvis barnet døde uden at være døbt.

Barnedåb på landet. Xylografi 1883.

Barnedåben fandt gerne sted så hurtigt som muligt efter fødselen. Man drog til kirke med barnet i »kristentøjet«, der ud over barnets sædvanlige tøj bestod af en hue og en trøje og »kristenpose« af silke. Turen til og fra kirke skulle gå rask, for at barnet i fremtiden kunne blive hurtigt til arbejdet og i hele sin færd. Fadderne var vigtige personer ved dåben. De skulle være vidner til dåbs-handlingen og siden påse, at barnet blev oplært i den kristne tro. Fadderne skulle også give barnet en faddergave. Jo flere faddere et barn havde, jo flere faddergaver fik det. Det blev en så stor økonomisk byrde for folk, at lovgivningsmagten måtte gribe ind og bestemme, at der til faddere ikke måtte være flere end fem af mands- og kvindepersoner tilsammen. Denne bestemmelse gjaldt helt ind til 1828.

Det førstefødte. Xylografi 1886.

Det var almindeligt, at det første barn i huset fik navn efter bedsteforældrene. Oftest var det mandens far eller mor, barnet blev opkaldt efter.

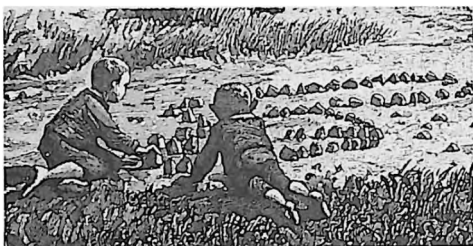
Ottende kapitel

Børnene leger

Det første legetøj. Xylografi 1889.

På marken og ved stranden fandt børnene hulsten. Disse sten blev kaldt køer. Med en stump sejlgarn som tøj og en pind som tøjrpæl blev de sat på græs og flyttet og vandet, som en rigtig besætning. Små grenstumper kunne også bruges til kreaturer. Så gjaldt det om at have en kniv der var så skarp, at de kunne snittes, således at man på hornene kunne se, hvilke der var køer og hvilke der var tyre.

Børn bygger bondegård. Xylografi 1882.

Barnets leg var en efterligning af de voksnes verden. Både at bygge bondegård af småsten og at følge far eller mor i hælene, når gårdens dyr blev røgtet, var en forberedelse til den gerning, der ventede.

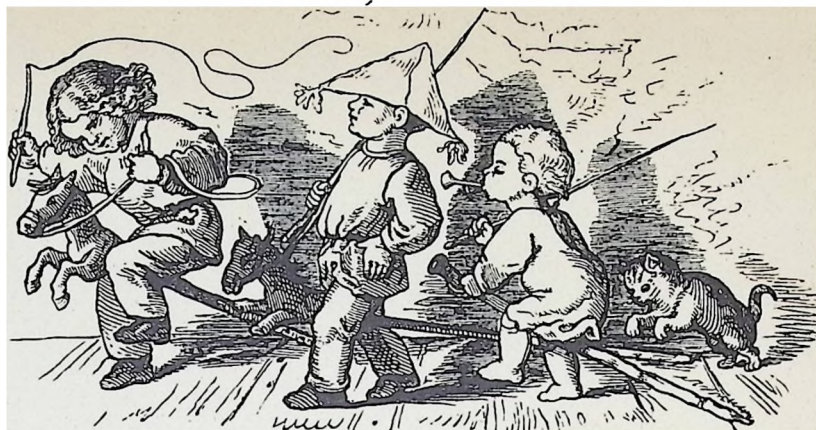
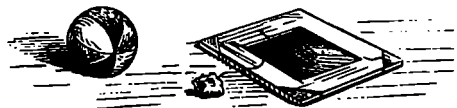
Småpiger leger i Vesterhavsklitten på vej til skole. Xylografi 1886.

Pigens leg med at plante blomster i en lille have i sandet bliver en dag til en del af landhusmoderens mange gøremål. I de voksnes verden var det landhusmoderen, der havde ansvaret for gårdens have. I forgrunden af billedet ses en af pigernes madkasser. Den er lavet af en ombøjet træspån og benævnes også tejne, oprindeligt et sjællandsk dialektudtryk. Kært barn har mange navne, her skal blot nævnes endnu et par. I Midtjylland kaldes den *skræppe*, og på Ringkøbingegnen har den meget træffende heddet *æ trøster*.

Ridende karle. Xylografi 1873.

Hesten spillede en stor rolle i den voksne bondes liv, og det gjorde den derfor også i bondedrengens leg. Kun de færreste bønderdrenge havde en fin kæphest, men det gjorde ikke noget, for i fantasiens verden kan en stok eller en gren blive til sognets prægtigste hest.

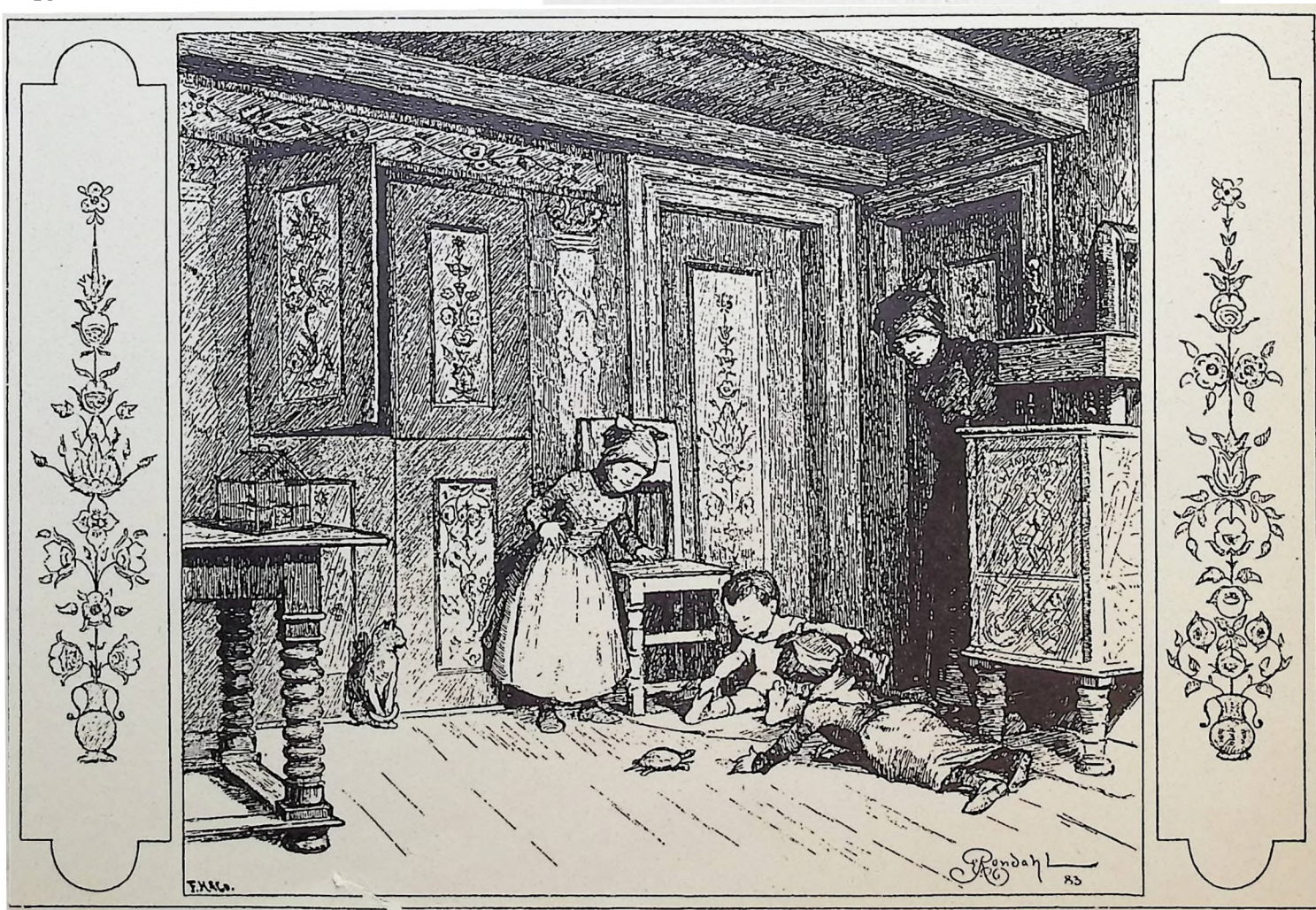

Blindebuk. Xylografi 1873.

Således som børn i dag leger blindbuk, gjorde man det også i 1873 og sikkert længe før. Mange lege er gået i arv fra generation til generation.

Legende Fanø-børn. Xylografi 1888.

Fanø-børnene glæder sig over et usædvanligt husdyr, en levende skildpadde, en gave som børnene i skipperhuset har fået af deres far ved hans hjemkomst fra fjerne strande. Stuen de leger i er gammel. Paneler og døre har blomstermotiver, der stammer fra midten af det 17. århundrede. Ovnens er en vindovn. Det var denne ovntype, der afløste bilæggerovnen.

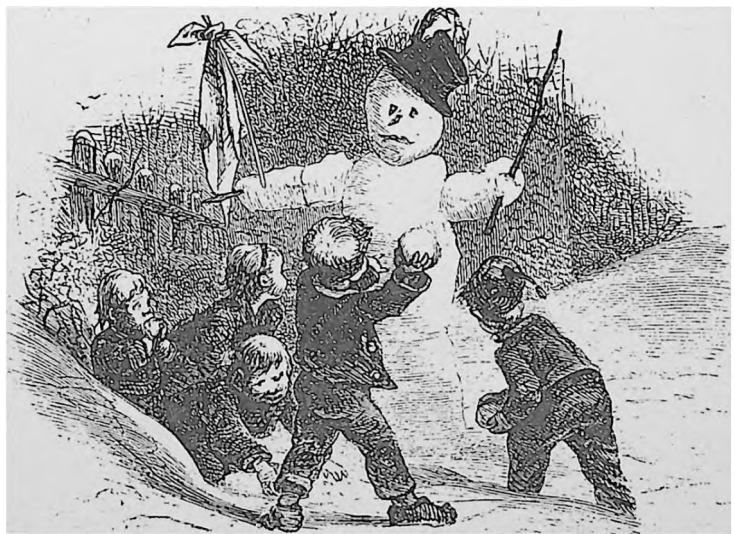
Slædeføre. Xylografi 1867.

Dersom Nogen skulde faae Lyst til at lege paa samme Maade som disse to Drengene, saa skal han tage en Skaal med lidt varmt Vand i, en Kridtpibe og lidt grøn Sæbe; Sæben skal han komme i Vandet og røre den om deri med et Riis, til den bliver til Skum. Naar han nu dypper Hovedet af Piben ned i Skummet, og derpaa blæser i den anden Ende af Piben, saa fremkommer derved smaae Kugler eller Blærer; giver han nu et lille Ryst med Piben, saa falde de af.

På kælkebakken. Xylografi ca. 1890.

Snemanden. Xylografi 1873.

Vinterglæder. Xylografi 1880.

Niende kapitel

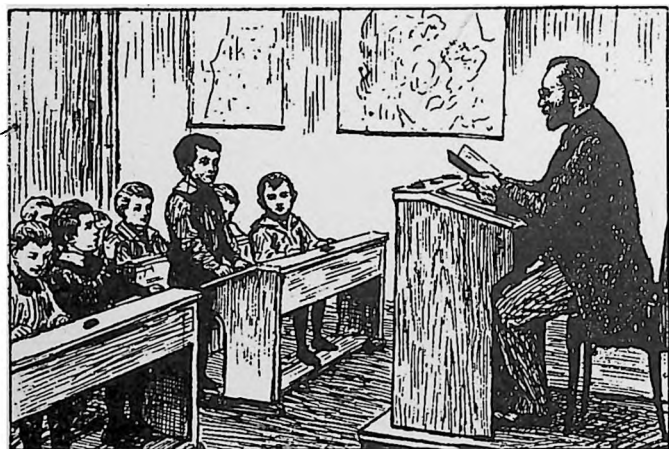
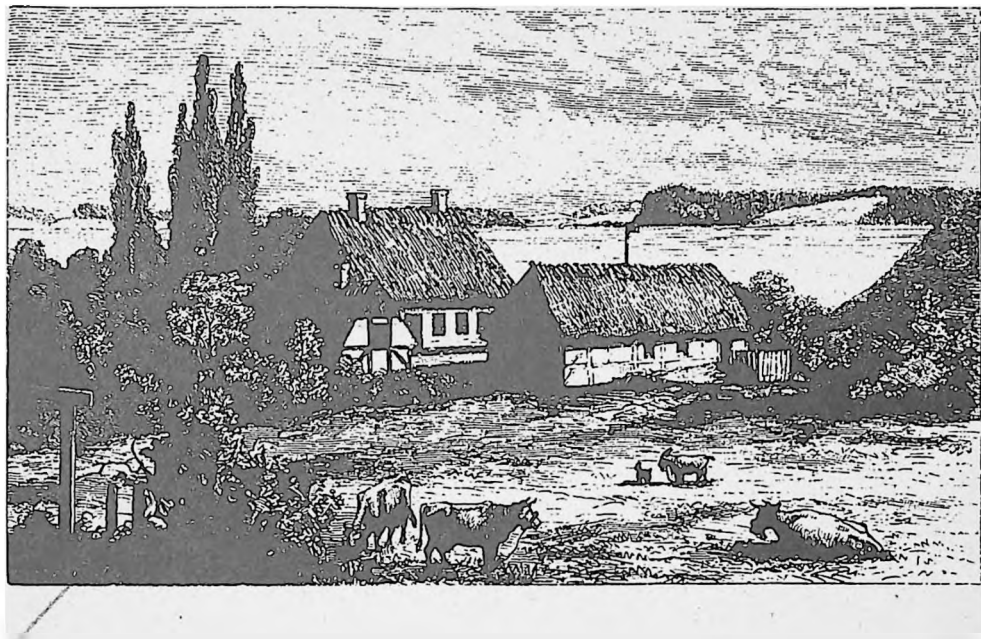
Landsbyskolen

Konfirmation og højskole

*Gerup skole på Sydfyn.
Xylografi 1884.*

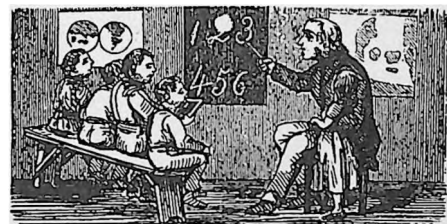
Gerup skole, der i 1783 blev opført af Ludvig Reventlow, var Danmarks første egentlige landsbyskole. Ludvig Reventlow indtog ikke nogen ledende stilling i statstjenesten, således som broderen Christian Ditlev, men var lige så idealistisk som denne i bestræbelserne for at bedre bondebefolkningens materielle og åndelige kår. Straks han overtog baroniet Brahe Trolleborg lod han træhesten slå i stykker, ophævede hoveriet og indførte skolepligt for bønderbørnene. Ludvig Reventlow byggede flere skoler på sit store gods. Han indså også, at et forbedret skolevæsen måtte begynde med lærernes uddannelse, og derfor byggede han også et seminarium.

Iskole. Xylografi 1890.

I 1814 blev det fastslået ved lov, at forældrene havde pligt til at lade deres børn undervise, fra de var syv år. Det var ikke en skolepligt, men en undervisningspligt. Samtidig fastslog loven, at der skulle oprettes en offentlig folkeskole, hvor de børn, hvis forældre ikke havde råd til at lade dem undervise privat, kunne få gratis undervisning. Det var kun på papiret, undervisningspligten blev indført. I praksis kom denne

del af loven ikke til at fungere. Antallet af forældre, der holdt deres børn hjemme fra skolen for at udnytte deres arbejdskraft, var så stort, at regeringen i 1822 måtte lave loven om, så den passede efter forholdene. Den nye lov fastslår, at ethvert barn, som »har de befalede kundskaber inde, kan fritages for skolegangen uden hensyn til alder, dog at det indtil konfirmationen søger skolen to dage månedlig«.

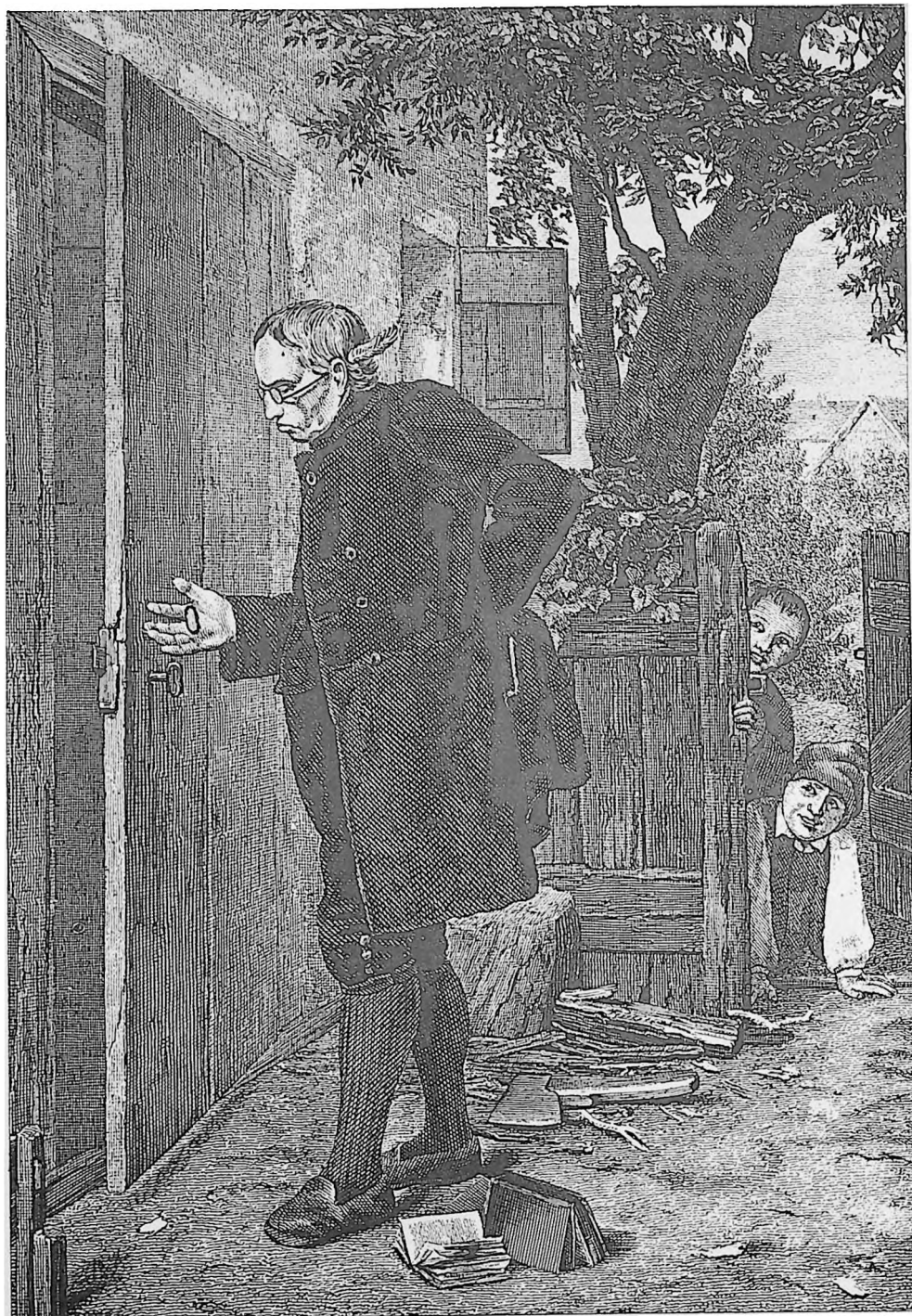

Den gode lærer. Xylografi ca. 1870.

I et seminarireglement fra 1818 hedder det om seminaristen, at han skal i »levemåde og klædedragt vænnes til tarvelighed«.

Med den mindsteløn lovgivningen havde fastsat for lærere, var det heller ikke heldigt med for flotte vaner. Mange sogne fandt dog denne løn for stor. Ved siden af sin beskedne løn i kontanter fik læreren offer i form af rede penge ved de kirkelige handlinger, han deltog i. Ved andre lejligheder fik han naturalier, såsom flæsk, brød og smør.

Lærerbladet »Den nordiske Folkeskole« udregnede 1850 den gennemsnitlige lærerløn til 7½ skilling og anfører, at den normale daglejerløn var 12-16 skilling.

*Den tilsmurte skolemester.
Litografi 1872.*

Børnenes spilopper bag den gamle degns ryg var en sund reaktion mod de daglige prygl og terperier i skolen.

Ganske vist var oprettelsen af flere seminarier en vigtig del af århundredets skolereform. Men der blev dog langt fra uddannet lærere nok til at klare al undervisning i landsbyskolerne. De gamle degne blev derfor ved at undervise mange steder.

Om læreruddannelsens nødvendighed skrev amtsprovst P. A. Vedel, den senere grundlægger af seminariet i Skårup, en afhandling i tidsskriftet *Minerva* i 1801:

»Hvorledes kan man vente sig store ting af mange af vore landsbyskoleholdere? Hvad kan man fordr af en rå og uvittig (uoplyst) bondekarl, som uden ånds og hjertes dannelse har ombyttet tærskeloen med skolestuen? Hvad af en afskediget underofficer, skrædder eller bierfiedler, som ikke lyst, men nød har drevet til ferlen? Hvad af en i nåde dimmitteret tjener, der for sin urolige tjeneste med skobørsten er benådiget med det rolige skolescepter, og hvad af en forulykket student, der af mangel på flid og naturgaver tager sin tilflugt til en landsbyskole, fordi han tror at finde et asylum for dovenskab og uvidenhed? Sådanne ere mange af de lærere, som skulle danne ungdommen.«

Landsbyskolen. Xylografi 1890.

Den lille landsbyskole sendte mange elever ud i livet med en god ballast af viden og kunnen, takket være landsbylæreren. Gang på gang støder man i erindringsbøger på taknemmelige portrætter af en gammel landsbylærer. Således skriver Johannes Skjoldborg i sine erindringer: »Lærer Smidt står for mig med en glorie om sit hoved. Glansen fra et gennembrudets morgengry. Fra hans væsen og virke viftede en dugfrisk luftning fra lysets verden hen over mit barndomsliv. Og han lærte mig, hvorledes der skal holdes skole.«

*En skrap eksamination.
Xylografi 1881.*

Konfirmation. Xylografi 1882.

I en tid, hvor bønderne anså børnenes arbejde ved landbruget for vigtigere end skolearbejdet, kunne en ustadig skolegang hævne sig, når børnene skulle til konfirmationsforberedelse. Det kunne hænde, at de unge blev vist fra både en og to gange, før de nåede at få lært katekismussen nogenlunde. For børn fra fattige hjem betød konfirmationen ikke så stor forandring i den daglige tilværelse. Mange fattige folks børn måtte allerede ud og tjene hos fremmede som fem-seks årige. Hvis der i et hjem herskede så gode kår, at børnene kunne blive i hjemmet gennem hele barndommen, betød konfirmationen en afslutning på barndommen. Efter konfirmationen måtte de i alle tilfælde ud blandt fremmede og tjene til føden.

Kone fra Salling i kirke. Xylografi 1887.

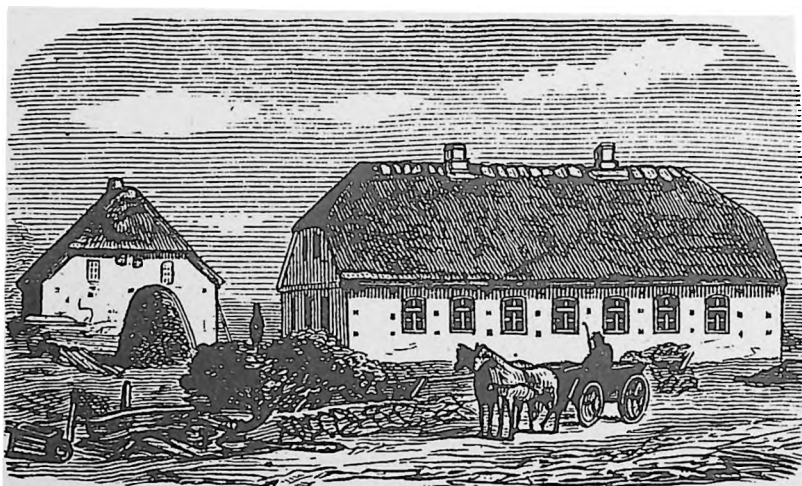
Ved en landsbykirke. Xylografi 1883.

Den gamle landsbykirke var rammen om konfirmationen. Konfirmanden var nu voksent medlem af menigheden og deltog i nadveren.

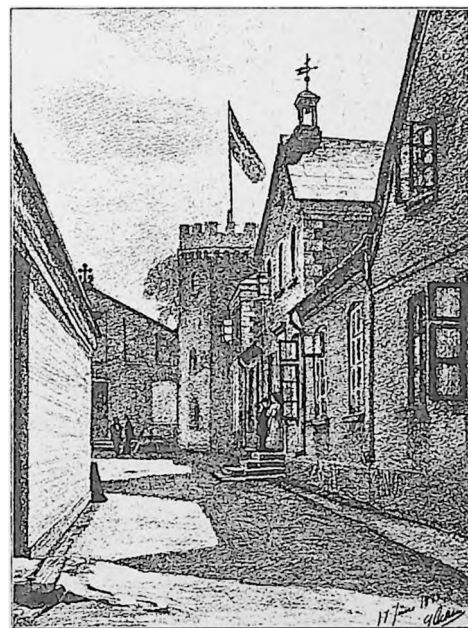

Fra Askov Højskole. Xylografi 1885.

Alene det ikke at skulle op kl. 5 om morgenen og malke var en fest for elever, der begyndte på en højskole. Opholdet gav de unge landboere større oplevelser. Størst betydning havde det måske, at de blev mere frigjorte, således at de turde tale om åndelige ting. Traditionelt var det på landet ikke god tone at tale om andet end de hverdagsagtige problemer fra mark, stald og hus. Efter et højskoleophold fik de unge karle og piger også så megen selvtillid, at de ikke længere følte, de måtte gemme sig bag tavshed overfor deres »overmænd«. Digteren Sophus Claussens konklusion var, at højskolens græsplæne måske blev den grønneste plet i mange landboeres slidsomme liv, og skolebygningen med de lyse rum måske et billede på Valhalla. I forrige århundrede taltes meget om folkehøjskolens betydning for de unge på landet. Det var ikke et helt rigtigt billede. I Folkehøjskolens første mange år var eleverne udelukkende børn af gårdejere. Husmændenes og daglejernes døtre og sønner kom der ikke.

Folkhøjskolen i Askov. 1866.

Askov Højskole. Xylografi 1885.

Askov udvidede Folkehøjskole. Xylografi 1878.

»Et folkeakademi« blev Askov højskole kaldt i Frankrig 1896. På dette tidspunkt lå over hele landet velindrettede folkehøjskoler i tidssvarende lokaler og med gode lærerkræfter. Alle var de rundet af de jævne folkehøjskoler fra midten af 1800-tallet. Askov udvidede Folkehøjskole, som den kom til at hedde i 1878, kunne således føres direkte tilbage til Rødding Folkehøjskole fra 1844. Efter krigen i 1864 måtte denne højskole føres videre nord for grænsen og fik navnet Folkehøjskolen i Askov.

Tiende kapitel

Kurmageri og bryllup

Det første møde. Xylografi 1882.

Landsbyens unge samledes i ungdomslav, karle- og pigelav, ligesom de gifte folk samledes i bylavet. Karle- og pigelavene samarbejdede om årets fe-

ster, men deres vigtigste opgave var at give de to køn lejlighed til at møde hinanden.

På hjemvejen. Xylografi 1867.

Ungdomslavet stod for uddeling af gadelam. Hver karl fik tildelt en pige, der var hans gadelam. Resten af året skulle disse to danne par. Forud for et gilde samlede

karlene ind til festligheden, og pigerne sørgede for at tilberede og servere de madvarer, der således blev skaffet tilveje. Gadelammene sørgede også for, at

både karlene og deres heste var festpyntet, når de skulle afsted til gilde.

Den gamle historie. Xylografi 1882.

I det gamle bondesamfund var det almindeligt, at en karl fik lov at sove med en pige på tro og love, men ungdomslavet sørgede som regel for, at alt gik anstændigt til under dette nattefrieri.

Lejlighed gør imidlertid tyve, og under hoveriarbejdet, hvor piger og karle arbejdede sammen i stort antal, var der ofte krat eller skov i nærheden.

Hjertesorg. Xylografi 1880.

En pige, der forblev ugift, måtte enten være tjenestepige resten af sit liv eller prøve at forsørge sig som sy pige eller vævepige.

*Fanfare ved et større bondebryllup.
Xylografi 1884.*

*Et bryllup i Tårnby kirke på Amager.
Xylografi 1886.*

Når de to unge var blevet enige — og de gamle med, blev der drukket festøl. Derefter aflagde fædrene besøg hos præsten for at bestille tillysning og indhente tilladelse til at låne brudesølvet. Som almindeligt var, flyttede de to unge sammen i deres ny hjem, når tillysningen havde fundet sted. Den kirkelige vielse kunne vente til det vigtigste arbejde på den nye ejendom var fra hånden.

På selve bryllupsdagen var bruden iført sin smukke Amagerdragt og allervigtigst af alt: Hun bar brudesølvet.

Det var en »brudenakke«, også kaldet en »sølvnakke«, det vil sige en hue, hvis runde nakkeskive var broderet med sølvtråd. Over hele landet var det almindeligt, at kirken havde en brudenakke, som enhver uberygtet pige kunne låne til sit bryllup, en skik der stammer fra dengang, da det var almindeligt, at hvert sogn havde en brudekrone af sølv, som bruden kunne låne. Det ejendommelige sølvsmykke, der hørte med til brudesølvet, brugtes kun i Tårnby. Det var en sølvkæde, hvortil der var fæstet forskellige gyldne mønter og medaljer. Brudgommen var i almindeligt tøj. Hverken i Tårnby eller andre dele af landet var det skik eller brug med speciel påklædning til brudgommen, men naturligvis mødte han i sit bedste tøj. Længe efter egnsdragter var gået af brug andre steder i landet, holdt kvinderne på Amager fast ved deres smukke dragter, både til fest og til hverdag. I gamle dage, da orlogsflåden endnu ikke brugte at iklæde matroserne uniform, men hver mand gik i sit eget hverdagstøj, vakte mandsdragten fra Amager så megen morskab blandt matroserne, at de fleste af øens unge mænd aflagde den.

Et bondebryllup i det sydlige Jylland. Xylografi 1866.

Gårdens stuehus kunne ikke rumme alle de bryllupsgæster, der var mødt op. Otte dage før bryllupsdagen var sendemanden draget fra gård til gård og havde fremsagt indbydelsen i en egnsbestemt

traditionel remseform. For at få plads til alle, der havde efterkommet invitationen, var laden pyntet og taget i brug som festsal. Problemet med at beværte det store antal gæster havde man også

en traditionel og praktisk løsning på, idet alle gæsterne kom med føring, eller brudeskænk. Føring bestod af mad og drikkevarer, og brudeskænk var rede penge. Hver gæst havde også medbragt

sit eget bæger, som blev flittigt brugt, for efter skik og brug skulle der altid være rigeligt med mad og drikke i de to-tre dage, et rigtigt bondebryllup kunne vare.

Ellevte kapitel

Forårsarbejdet

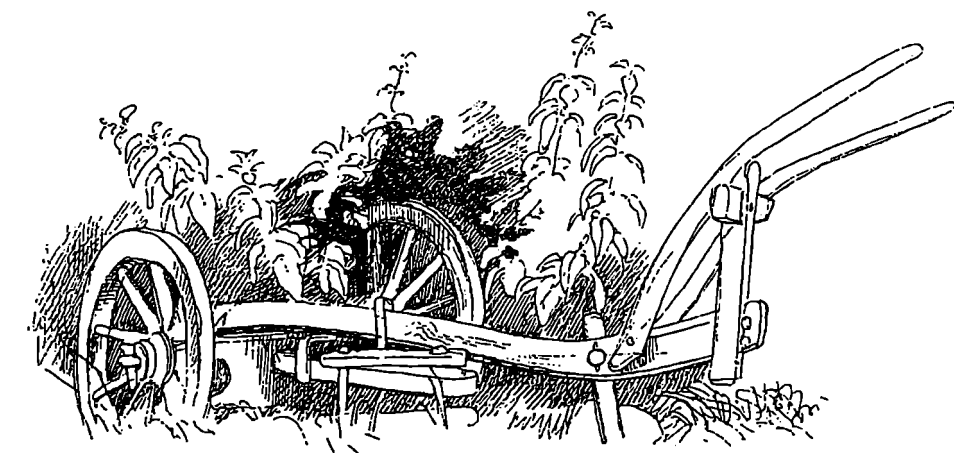
Forårspløjning. Xylografi 1883.

Plovmanden og hestene får et velfortjent hvil under forårspløjningen. Den ene af hestene har fået mulepose på, så den kan gøre sig til gode med hakkelse og havre. Ploven er en svingplov. Selv om denne plovtype repræsenterede et af de største fremskridt i dansk landbrugs historie, blev det en lang kamp inden den fortrængte hjulploven.

Det kgl. Landhusholdningsselskab begyndte i 1770 sin kamp mod den skrøbelige og langsomme hjulplov, men endnu efter 50 års forløb var man i 1820 ikke nået videre, end at knapt en af ti plove antoges at være en svingplov. Men efter den tid begyndte de mange anstrengelser at give resultater, og i 1845 må svingploven anses for at være almindelig overalt.

Landskab med gammel træharve i forgrunden. Pennetegning 1847.

Til trods for at markerne som regel blev gennemharvet mange gange, var det ofte nødvendigt at gå dem igennem med køller for at banke de knolde itu, som harven ikke havde kunnet findele.

Hjulplov. Pennetegning 1846. Den skrøbelige og uhåndterlige hjulplov krævede foruden plovføreren en ekstra plovkusk og et forspand på ikke mindre end fire heste.

*Forårssøning og harvning.
Litografi 1890.*

29 Forårsbehandlingen af jorden kunne be-

gynde langt tidligere, da det blev almindeligt at dræne jorden. Tiåret fra omkring 1860 blev dræningens store tid.

Denne forbedring af den dyrkede jord fik en enorm nationaløkonomisk betydning for Danmark.

Sædemanden. Xylografi 1887.

Sædemanden brugte en sæsæk, når han tilsæede markerne, eller han havde såkornet i en kurv lavet af halmløb, et såkaldt sædeløb. Begge former kan føres tilbage til middelalderen. En anden gam-

mel form for såkurv var lavet af en udhulet træstamme. Op mod vor tid blev en gammel zinkbalje ofte brugt som såkurv. Først meget sent blev håndsåningen fortrængt af såmaskiner. Den første

hestetrukne såmaskine kom i brug i Danmark i 1803, men næsten hundrede år skulle gå, før maskinerne fortrængte håndsåningen.

Tolvte kapitel

Sommerens arbejde

Tørveskær i Vildmosen. Zinkætsning 1887.

Først hen i maj var mosen tør nok til, at man kunne færdes i den og begynde at grave tørv. Der var dog ikke mere tørt, end at det var nødvendigt for mændene

at have et bræt at stå på for ikke at synke i. Tørvene æltes ikke, men gravedes op i firkantede stykker og lagdes straks til tørring.

Denne form for tilvirkning af tørv var den simpleste og billigste, og man kaldte dem skæretørv eller klodstørv.

Tørvearbejde. Xylografi 1860.

I moser, hvor tørvemassen var usammenhængende eller meget uensartet, brugte man den til æltetørv. På Sjælland æltede man tørvemassen ved at drive en hest eller to rundt i den. I Jylland æltede arbejderen ofte tørvemassen

med sine træskostøvler. Når æltetørv blev dannet ved at blive strøget i en form, således som billedet viser, og derefter blev lagt til tørring, kaldtes den formtørv.

Bænketørv dannedes ved, at æltemas-

sen blev udbredt på grønsværen og udskåret med et skærejern fire-seks timer efter udlægningen.

Al tørvegravning i Danmark foregik ved håndkraft indtil første verdenskrig.

En lugekone. Xylografi 1881.

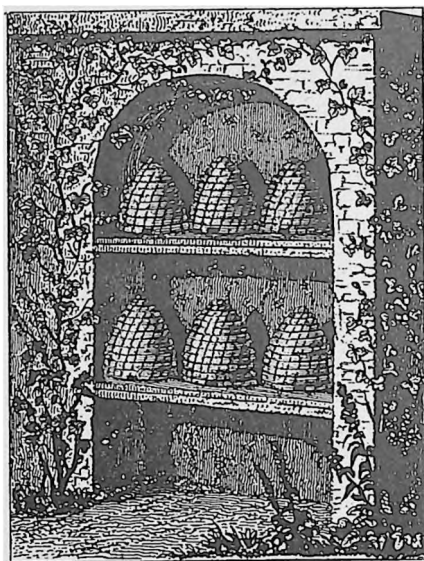
På mange gårde var det fast skik, at gårdspladsen blev fejet grundigt om lørdagen, og det hørte med til sommerens første arbejde at holde den fri for ukræs

mellem brostenene. Selv for en dygtig lugekone kunne det vare flere dage at rense en gårdsplads for ukrudt. Mellem de toppede brosten var det ikke muligt

at bruge et hakkejern. Her duede kun et par rappe hænder med stærke fingre.

Ved bistaderne. Xylografi 1884.

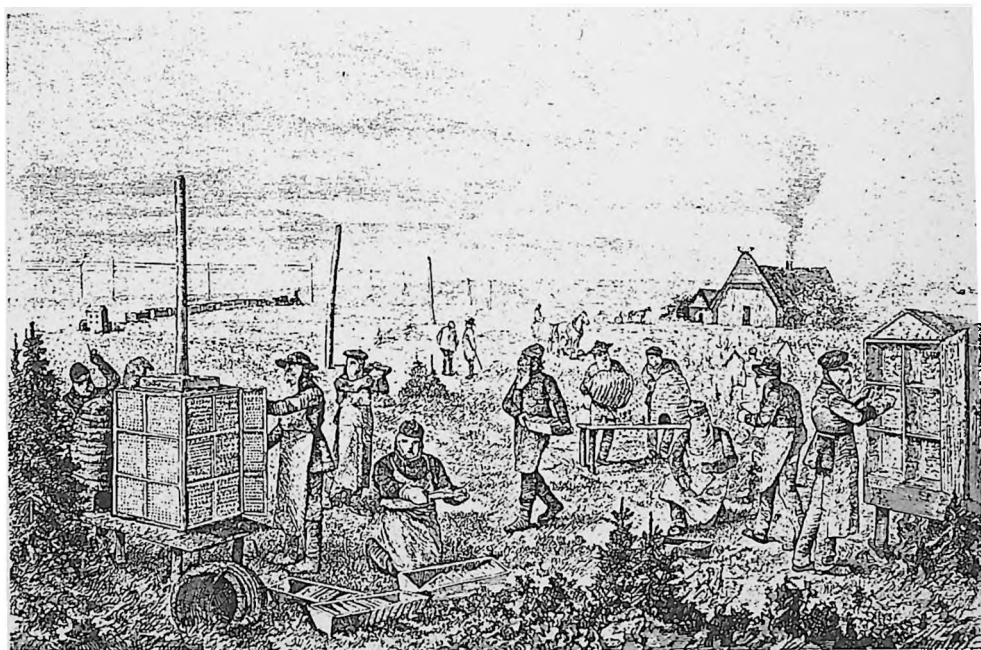
Bikuberne stod foran stuehuset eller i et hjørne af haven. Selve bikuben var lavet i halmløb, men er på billedet dækket af en halmkalot af langhalm. Det dyre sukker brugte man så lidt som muligt, og derfor var søde sager sjældne og højt værdsat. Honning brugtes til fremstilling af mjød. Den indgik også i utallige andre opskrifter. Også honningens bakteriedræbende egenskaber udnyttede man i mange husråd mod forkølelser og betændelser.

*Bikuber, højstader.
Stålstik 1849.*

Slyngning af honning. Xylografi 1877.

Med dette billede er vi gået lidt syd for Danmarks grænse. Det viser biavl på Lüneburger Heide. Spredt rundt på heden lå hist og her landsbyer og smågårde som oaser i det øde landskab. De vigtigste frembringelser fra disse hedebyer var boghvede, honning og fåreuld. Boghveden, eller hedekorn, dyrkedes mest på magre jorder, hvor den gav god høst. Boghvedens blomster gav ved siden af lyngens blomster rig næring til bierne og dermed et godt honningudbytte til biavlerne. Hedehonningen var kendetegnet ved sin røde farve. Mange hedebyer levede udelukkende af biavl og drog frem og tilbage med deres flyttelige bistader for at sikre bierne den bedst mulige næring. Om foråret stillede biavlerne deres stader op i nærheden af boghvedemarkerne. Staderne forblev her

indtil juli, hvor forårsudbyttet blev taget fra bierne. Billedet beskriver denne scene. Slyngningen af vokskagerne var en sand fest for hedebyer men forbundet med en smule fare, idet bierne bliver meget vilde og forsøger at stikke, når deres honning og voks bliver røvet. Derfor må ansigtet dækkes med et klæde som beskyttelse. Udbyttet af voks og honning blev hurtigt afsat til kræmmerne, som afsatte varerne til grossister i

Hannover og Hamborg. Når staderne var tømt for forårets udbytte, blev de af deres ejer ført længere ind på heden, hvor biavlerne så slog sig ned i nærheden af fyr, lyng og enebær og blev der til efteråret, da de tog årets andet udbytte og derefter bragte bistaderne i vinterkvarter. Biavl som eneste erhverv er næppe forekommet i Danmark i forrige århundrede, men var uhyre vigtig for de fleste gårdes husholdning.

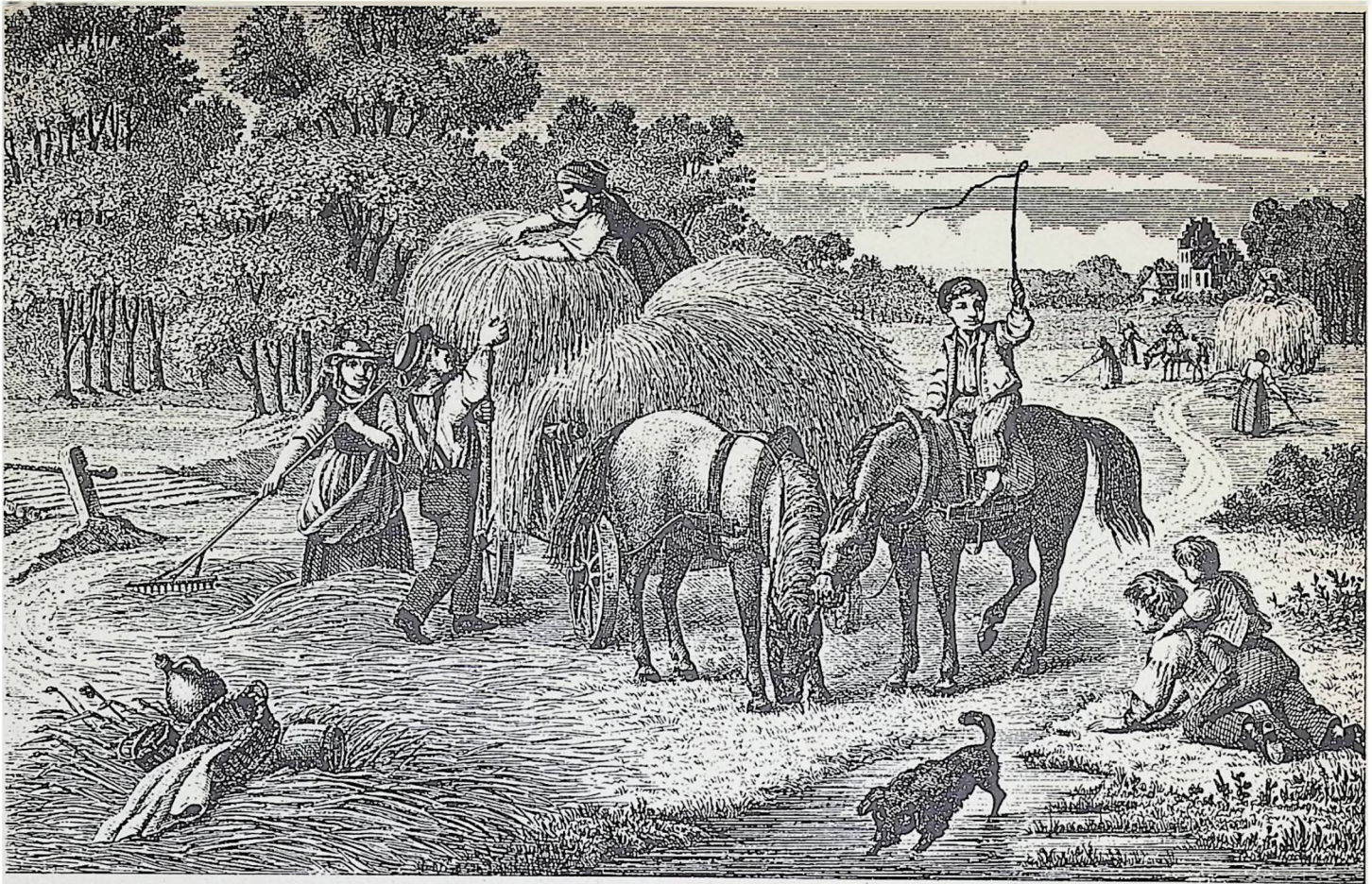
Høbjærgning. Xylografi 1880.

Med høbjærgning begyndte bondens allertravleste tid på året. Høstfolkene sov kun i de mørkeste timer af natten. Så snart det blev lyst, begyndte arbejdet, og det varede lige så længe, man kunne se. Fra morgen til aften hørtes klangen af leer, som blev strøget eller hamret. Hvis lebladet var lavet af svagt hærdet stål, blev det hamret, når det var sløvet af brug. Et leblad lavet af hårdt stål blev slebet hjemme på gårdens slibesten, og under brug i engen blev det strøget med en strygspån med sand på. Slåningen var mandfolkearbejde, og mændene begyndte rivningen med at kaste et skår ind fra siden, så kunne kvinderne tage fat på at rive rent.

Høet stakkes. Xylografi 1881.

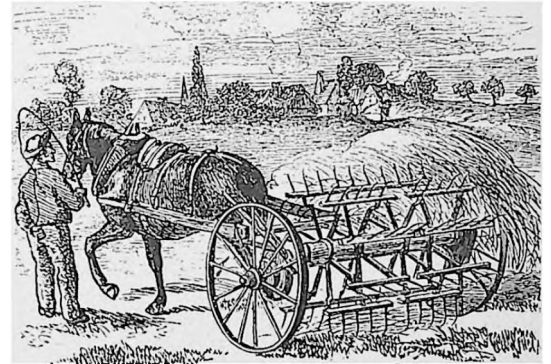
Den vigtige inddeling af hver høstaks område blev foretaget af gårdens husbond. Når der var hobet en del hø sammen til stakkens begyndelse, måtte en pige op og træde i den, og hun blev stående oppe i stakken for at tage imod hvert tyvefuld (en fuld høtyv), lige til stakken var spidset af, så hun ikke længere kunne være der. Hvis en stak blev skæv og hældede i retning mod gården, sagde man, at den ville hjemad.

*Høbjærgning i Horns Herred.
Litografi 1866.*

Alle er draget af gårde for at være med til at køre høet hjem, mens vejret er gunstigt. Til venstre i billedets forgrund ligger en lille øltønde, en brændevinsdunk og en madkurv. Tingene fortæller, at høstfolkene har fået bragt mad og drikke ud i marken. Madkurven er tømt. Tilbage ligger kun det tæt vævede stykke lærred, maden har været pakket ind i. På de lange arbejdsdage med det vigtige hø blev der sørget ekstra godt for høstfolkene med mad og drikke. Ikke mindst drikkevarerne betød noget for høstfolkenes humør og hele arbejdets forløb. I modsætning til brændevinen, der var en købevare i forrige århundrede, var gårdene selvforsynende med øl. Netop fordi ølbrygningen fandt sted på gårdene, vekslede kvaliteten fra gård til gård og fra egn til egn. Mange steder har dagligøllet været tyndt og surt uden velsmag, men egnet til at slukke tørsten. Når man overalt på gårdene drak øl til hverdag og sjældent vand, var det fordi vandet fra overfladebrønde ofte var sundhedsfarligt. Brygningen af hverdagsøllet var således også en sundhedsforanstaltning, hvorved vandet blev kogt og konserveret.

*Høvender til hestekraft. Xylografi 1894.
Hesteriven blev almindelig i brug på de fleste gårde omkring slutningen af forrige århundrede. Derimod trængte høvenderen til hestekraft aldrig igennem på samme måde.*

Hesterive. Xylografi 1894.

Sejlads med h . Xylografi 1881.

Udlosning af hø på stranden ved Nordby på Fanø var nok Danmarks mærkeligste hjemf rsel af hø. H et blev indkøbt i Fardrup og Ribe enge, for selv om Fanø

havde betydelige strækninger med gode marskenge, forslod h et herfra ikke til  ens kvægbesætninger.

N r h b den ankom fra fastlandet,

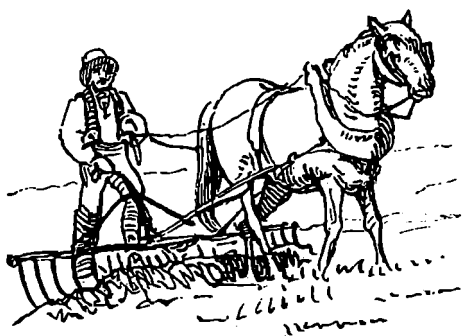
rullede hestek ret jerne ud i vandet og blev læsset. Et endnu mærkeligere syn var det, n r mænd og kvinder mødte op til fods for at bære h et hjem i lagener.

Kornet mejes. Litografi 1895.

På høleerne påsatte man et mejered, eller man havde et særligt ledrag (skaft) med fastsiddende mejekroge, når kornet skulle mejes. Mejereden samlede stråene og gjorde det muligt med slåtøjet at lægge dem til rette, så de var lette at samle for kvinderne, der skulle nege op og binde kornnegene. Selve mejningen eller afhugningen udførtes på forskellig vis. Overalt høstedes vintersæden mod det stående korn og blev bundet op straks. Ved vårsæden anvendtes denne metode i reglen også i Jylland, hvormod man på de østlige øer lagde sæden på skår. Hvor den afhugne sædafgrøde lagdes på skår, blev den i regel opbundet i mere eller mindre halvvejret tilstand.

Høstlandskab. Xylografi 1861.

Hesterive af træ. Xylografi 1880.

Når marken var afhøstet, var det i gammel tid skik og brug, at fattige folk fik lov til at samle de løse kornaks, som blev tilbage, når negene var kørt ind. I forrige århundrede blev det almindeligt, at gårdens folk selv efterrev marken med en slæberive af træ eller jern. Denne rive blev trukket med en rem over skulde-

ren af et menneske, eller den kunne være hestetrukket. I 1800-tallets slutning var den lette amerikanske hesterive med tænder af rundstål almindelig til sammenrivning af hø, og den kom nu også i brug på de afhøstede kornagre, hvor den intet levnedet til de fattige.

Korntraver. Xylografi 1881.

Ligesom mejningen frembød forskellige metoder, var der også forskel på bindingen af negene, og sammensætningen af traverne eller hobene. I landets mest begunstige egn, hvor sæden blev høstet så fuldmøden som muligt, opband-

tes den i større og fastere neg og sammensattes i tættere og større hobe end i de egne, hvor sæden høstedes mindre moden. Her tog vejringen i hobene længere tid, hvorfor negene blev bundet løst og sammensat i små åbne hobe. I

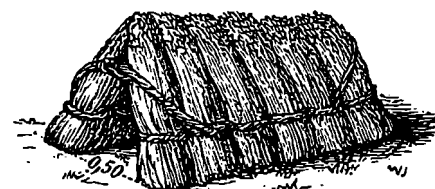
disse egne foretoges en sidste binding af sæden før hjemkørslen. I løbet af 1800-tallet blev denne ekstra binding sjældnere i samme takt, som arbejdslønnen steg.

I kornhøstens tid. Xylografi. 1881.

Når der var indhøstet på en gård, kunne gårdens folk drille høstfolkene på de nabogårde, hvor man endnu ikke var nået så langt. Det kunne ske ved, at der blev anbragt en udklædt strådukke — en såkaldt fissemand — på den pågældende lod. Fissemanden havde en seddel med

et spøgefuldt indhold, og han var desuden udstyret med en rive. På Mors hed denne dukke høstkarlen. Sønderjyderne nøjedes ikke med en høstkarl, men gav ham en kærling med. Karlen havde en le og kærlingen en rive med.

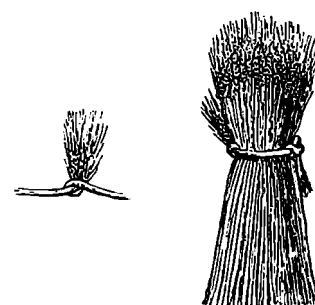

Travehob, sikret mod at blæse omkuld. Xylografi 1879.

Sæden, der stod til vejring i hobe, kunne sikres ved, at et bånd blev anbragt over begge ender af hoben. Det skulle gå fra båndet i andet neg i den ene side til båndet i andet neg i den anden side.

Høsten køres ind. Xylografi ca. 1890.

Sædbands-lås. Xylografi 1881.

Fremfor at medbringe forud snoede halmsimer til at binde negene med, var det hurtigere og sikrere at benytte den friskt afskårne sæd til bånd, forudsat at binderen havde håndlag til denne sædbands-lås.

Kornet køres hjem. Xylografi 1879.

77 Det sidste kornlæs, der køres hjem, hed i Vestjylland æ Kvæjlæs. Om det sidste læs siges også at kjøre med tusseren og

frøeren. På Als hed det at køre med fokken. Det sidstbundne læs havde også forskellige navne. I Jylland kunne det

hedde enken eller enkemanden, og den pige, der bandt det, fik naturligvis enkemanden. I vendsyssel hed det en stodder

og kørtes hjem iklædt pjalter. På Samsø og Fyn blev det sidste læs kaldt den gamle og på Sjælland kællingen.

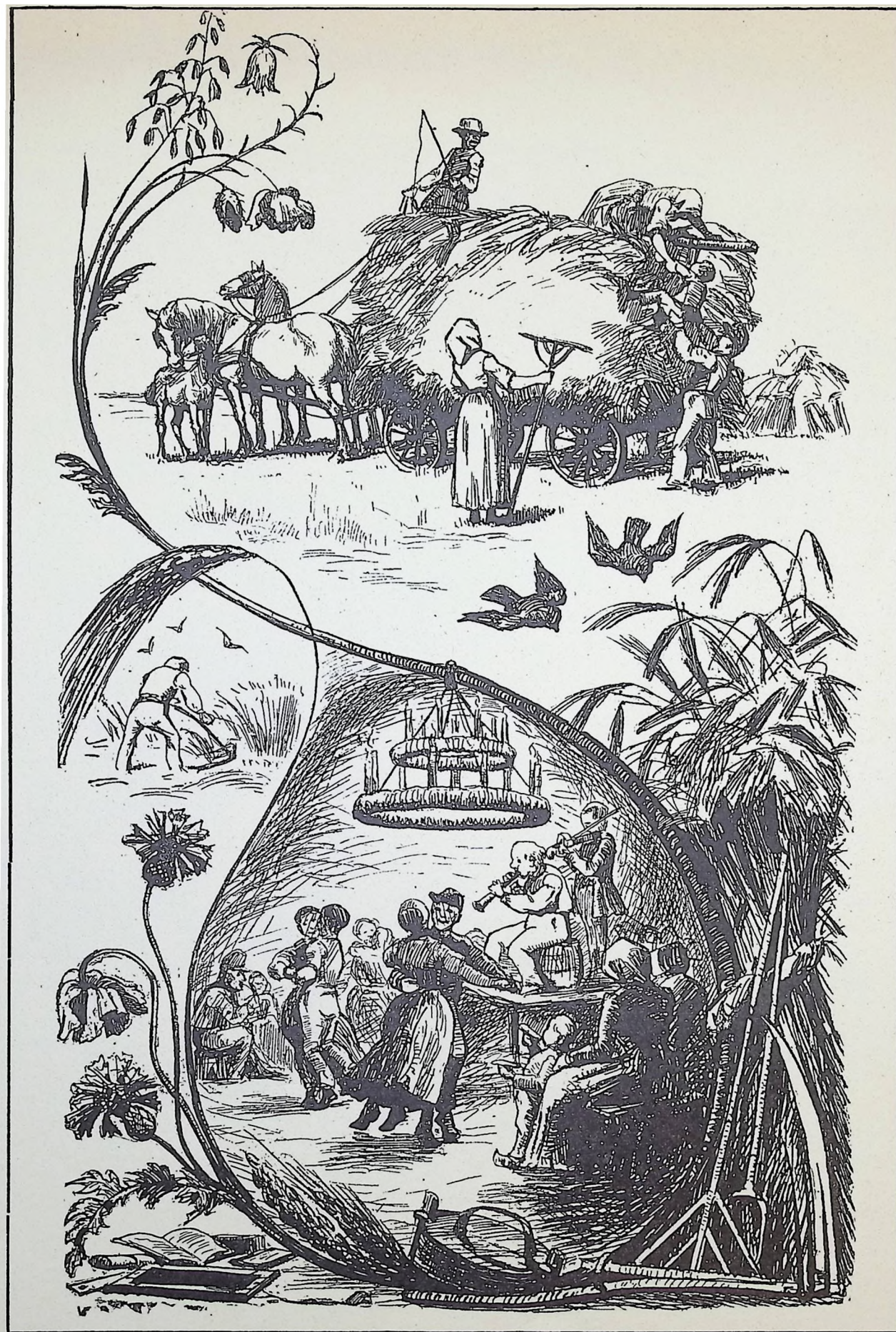
Det sidste læs. Xylografi 1867.

Travlhed og munterhed prægede høstens tid. De lidt tunge og rolige landboere omskabtes pludselig til et livligere og lettere folkefærd.

Når man endelig nåede til sidste kornlæs, blev det gjort lidt lavere og bredere end de øvrige, således at alle pigerne kunne få plads oven på det. Karlene sluttede til fods op omkring høstvognen, så det blev til et helt optog. På en herregård bidrog de mange høstfolk til at gøre denne hjemkørsel særlig festlig. Billedet er fra Ulriksdal på Lolland. Pigerne har haft travlt fra morgenstunden med at binde den store krans, som pranger øverst på læsset, og med at samle bånd til at pynte hestene med. I flyvende fart og med spillemandsmusik kom optoget gennem alleen til herregården. Vognen kørte tre gange rundt på gårdspladsen under rungende hurraråb, hvorefter piger og koner stillede sig i en kreds omkring trappen til hovedbygningen og sang en høstsang. Aftenen endte i dans og lystighed, men det egentlige høstgilde fandt først sted senere.

Ved stakken. Xylografi 1882.

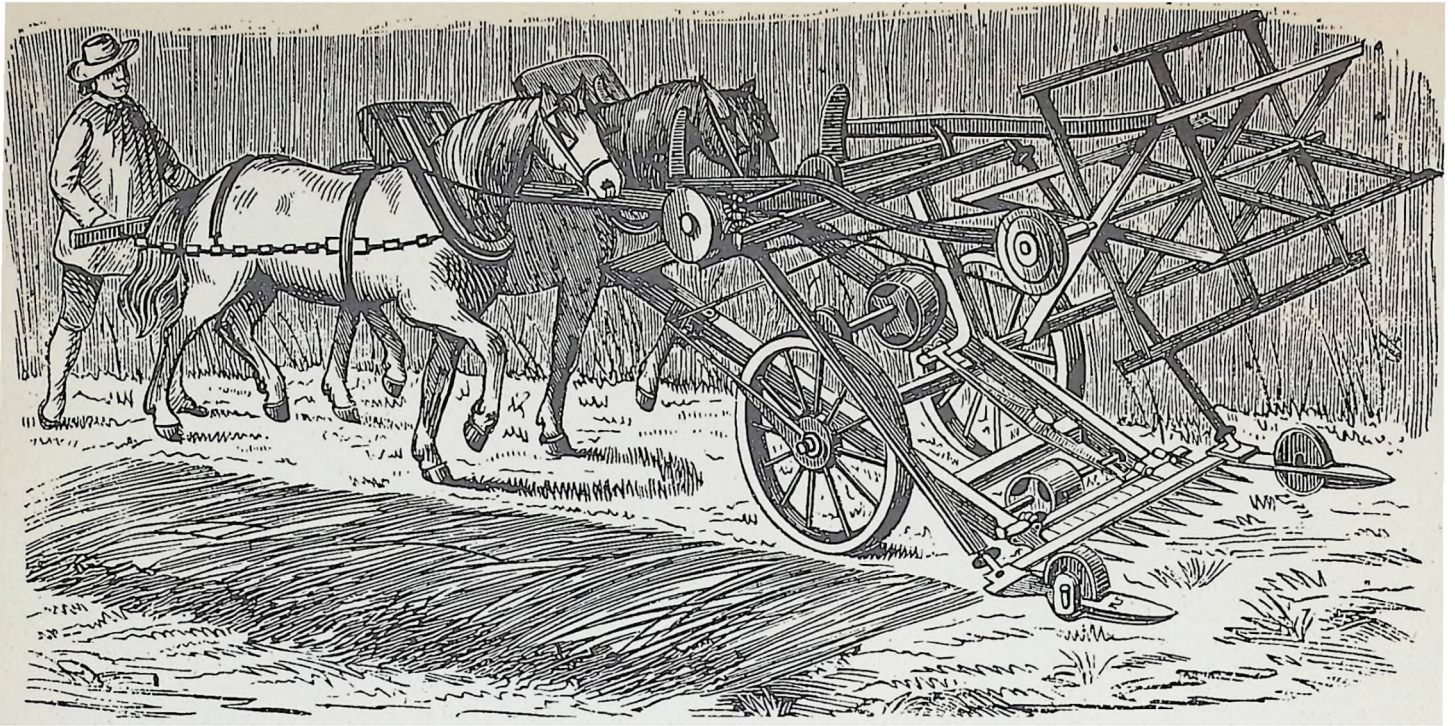

Augustbilleder. Xylografi 1891.

Når det sidste kornlæs var inde, mødte alle høstfolkene op for døren for at stryge for kålen. De hvæssede leerne og

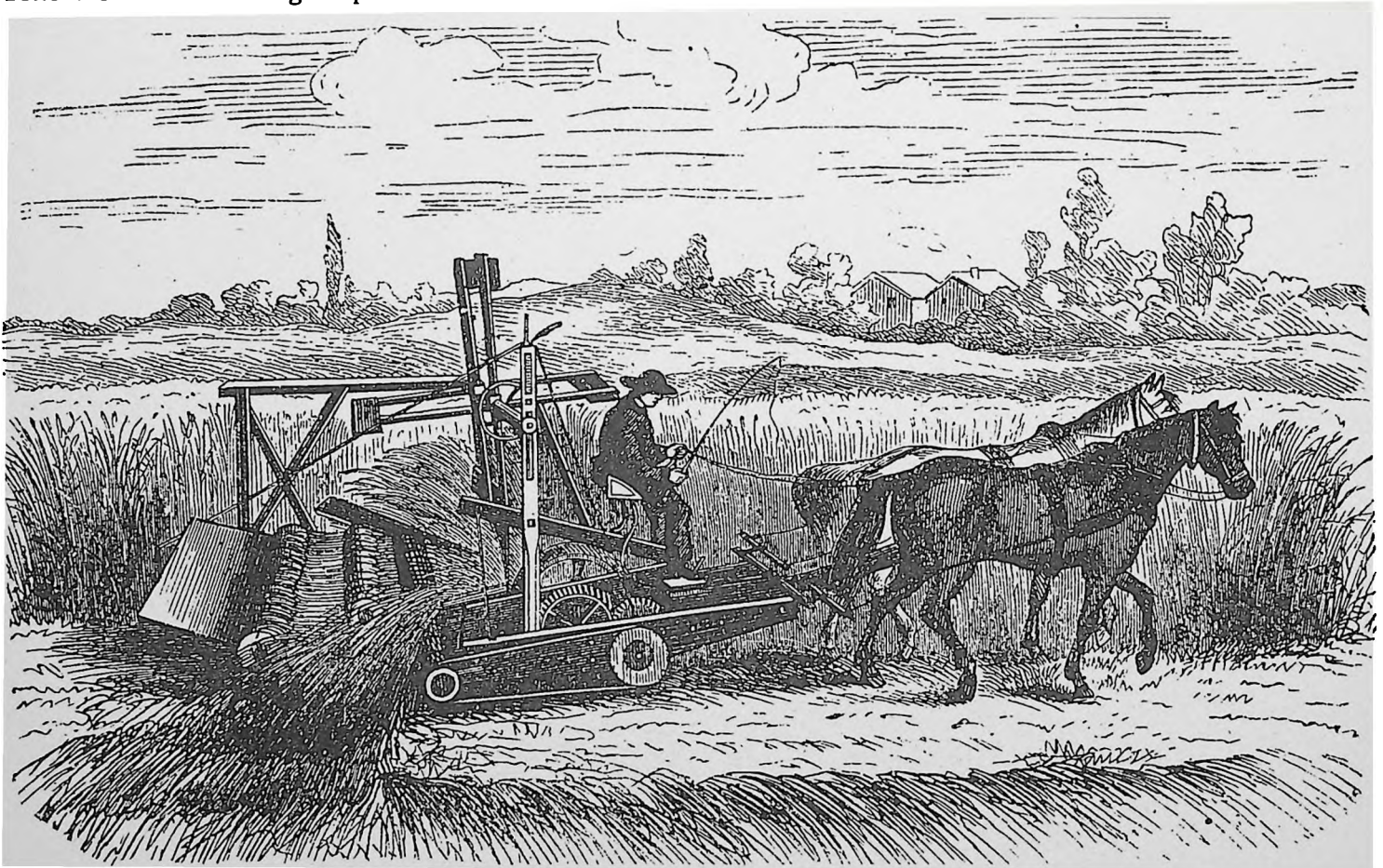
truede på skrømt med at hugge kålen om, hvis ikke husmoderen afværgede det ved at komme ud og skænke bræn-

devin for dem. Høstfesten blev først holdt på Mikkelsdag.

Den første mejemaskine. Xylografi.

Den første brugbare mejemaskine blev konstrueret af den skotske præst Bell i 1828. Den var omtrent lige så primitiv som oldtidens mejemaskiner på de romerske storgodser.

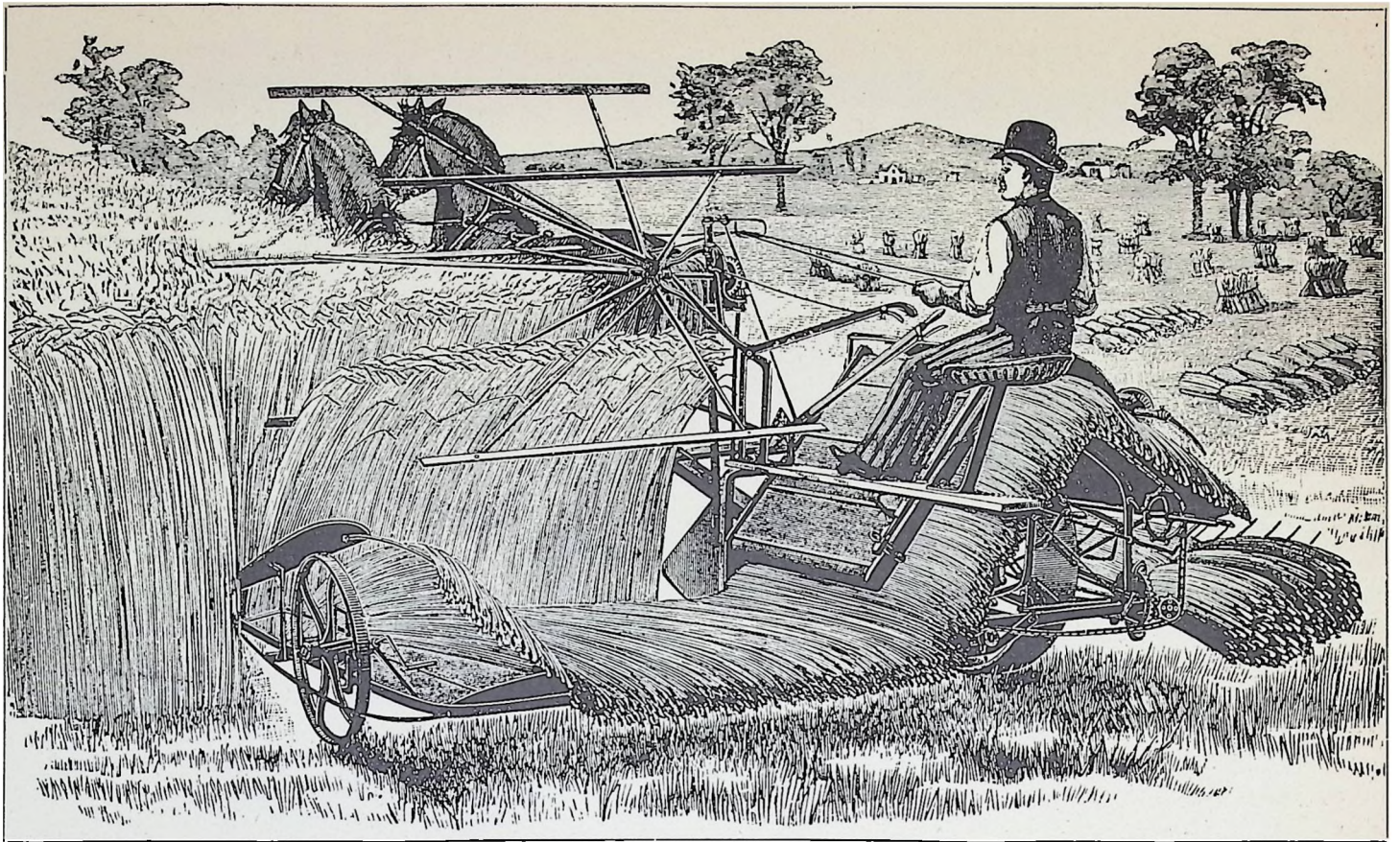

Første mejemaskine i Danmark. Xylografi.

Den første mejemaskine kom i brug i Danmark i 1852. Men først i halvfjerdserne begyndte mejemaskinerne at vinde indpas i nævneværdigt antal. Omkring firsernes begyndelse gik afsætnin-

gen i stå, og i det følgende tiår var der adskillige år, hvor ikke en eneste høstmaskine blev solgt i Danmark. I halvfemserne kom efterspørgslen igen, og denne gang stærkere end tidligere. Beg-

ge afsætningsbølger var en direkte følge af stigende arbejdslønninger i landbruget.

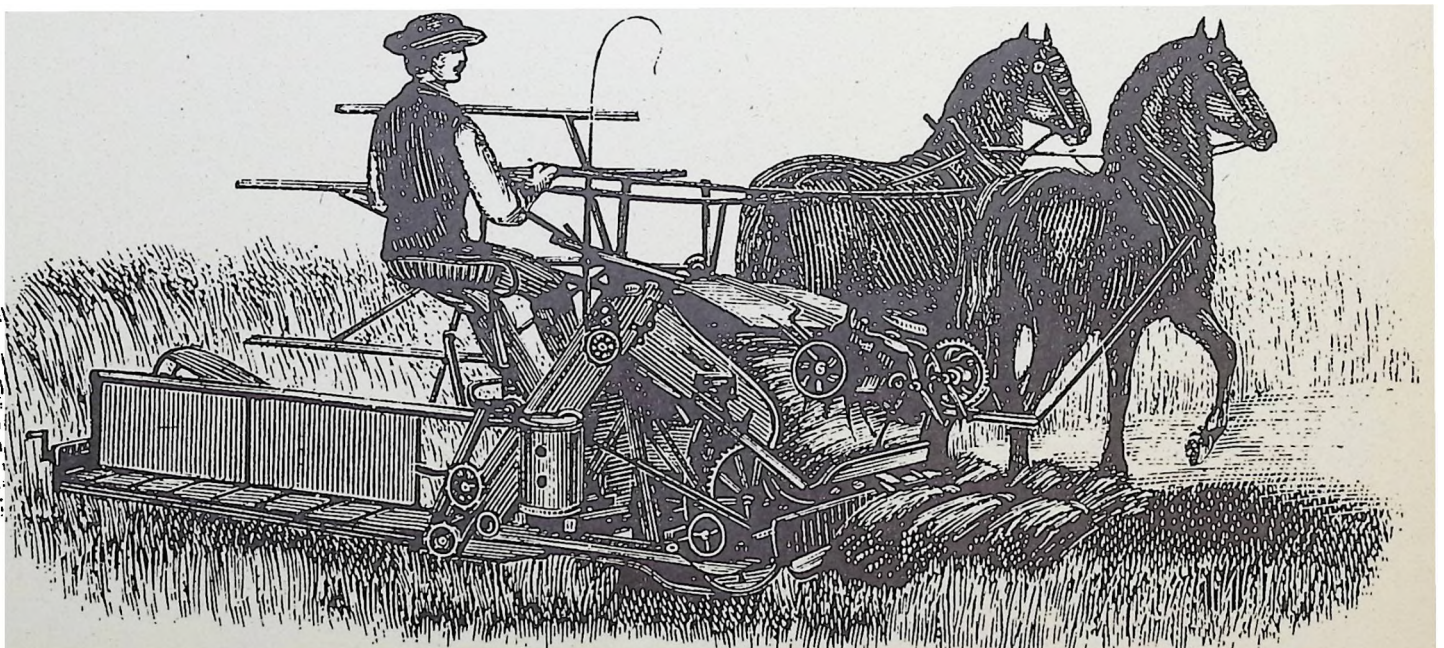

En stålbinder i arbejde. Xylografi.

Første gang en selvbindende mejemaskine blev prøvet i Danmark, var ved landmandsforsamlingen i Svendborg i 1878. Prøven faldt ikke heldigt ud. Tanken om

ståltråd om negene forskrækkede desuden de danske bønder. Hvilken ravage kunne en stump ståltråd ikke lave i en tærskemaskine eller komave. For slet

ikke at tale om, hvad der ville ske med øllet, hvis der gemte sig lidt ståltråd i kornet til brygningen.

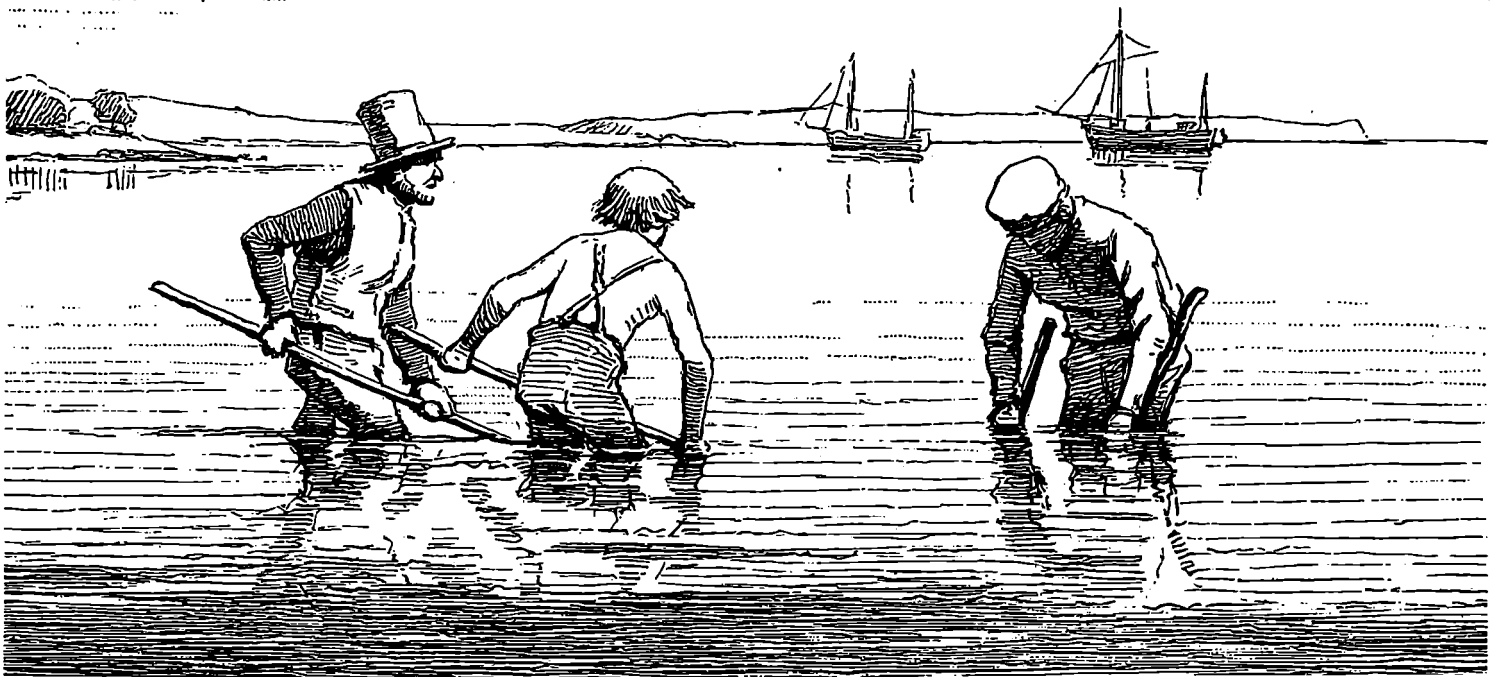

Selvbinderen. Xylografi 1895.

Først da der fremkom ny maskintyper, som bandt negene med sejlgarn i stedet for ståltråd, begyndte den selvbindende

mejemaskine at interessere de danske landmænd. Selvbinderen nåede ikke at få betydning i 1800-tallet, men vandt til

gengæld indpas på alle gårde i Danmark i vort århundrede.

*Fiskerbønder i Limfjorden.
Xylografi 1887.*

Overalt ved Danmarks kyster har bonden tidligere været fiskerbønder. Når udsigterne tegnede til en god høst på

den blå ager, forlod han gerne den grønne og begav sig på fiskeri.

Fiskerbåd i Sallingsund. Xylografi 1887.

I 1820'erne og 30'erne var fiskeri stadig binæringsvej for kystbønder overalt i Danmark. Men i årene der fulgte, mistede fiskeriet gradvis sin betydning for bønderne. Tiden krævede mere intensive driftsformer i både landbrug og fiskeri. Selv for den, der specialiserede sig i et

af erhvervene, kunne det være svært at få tid og penge til at slå til. Husmænd og indsidere fortsatte kystfiskeriet med de gammeldags metoder og redskaber. Billedet af fiskerbåden i Limfjorden illustrerer tydeligt dette fiskeris vilkår. De primitive stenankre i bådens forstavn er

simpelthen et par store sten med vidjebefæstelse og et kryds af egetræ. Et sådant stenanker kaldtes en grabbe eller en grabe og det blev kun brugt af fattigdom. 1400 år tidligere sejlede vikingerne ud fra de samme strande med jernankre ombord.

Glibfiskere i Limfjorden. Xylografi 1880.

8 På varme dage i juli og august drog husmænd og småbønder på fjorden. Redskabet de brugte, var en glib. To lægter, der dannede håndtag, var påsat et net med en aflang firkantet åbning. Fang-

sten gjaldt først og fremmest ål. Men hverken ålekvaaber eller ulk blev foragtet. Når glibben var bragt i stilling, satte fiskeren storetåen mod nettet, så kunne han mærke når der var fangst. Glibfiske-

ren har mange medhjælpere. De spillede samme rolle som klapperne på en jagt. Med en rafte på en tværpind afsøgte og opmudrede de havbunden for at jage fangsten ind i glibben.

Befolkningen i landsbyerne ved Limfjorden dyrkede også drivgarnsfiskeri efter høstsild.

Tyttebærpigen. Xylografi 1867.

I sensommeren var tyttebær en vigtig høst på hedeegnene. Bærrene indbragte gode penge ved salg, men var også værdsat til hjemmebrug. I en tid, da sukker regnedes for en kostbar vare, betød det noget i fattige hjem, at tyttebær-

saft og -syltetøj holdt sig godt uden at være tilsat ret meget sukker. I andre egne indsamledes hindbær og vilde jordbær både med salg for øje og til eget brug i husholdningen. I gamle dage var landet rigere på levende hegn og krat,

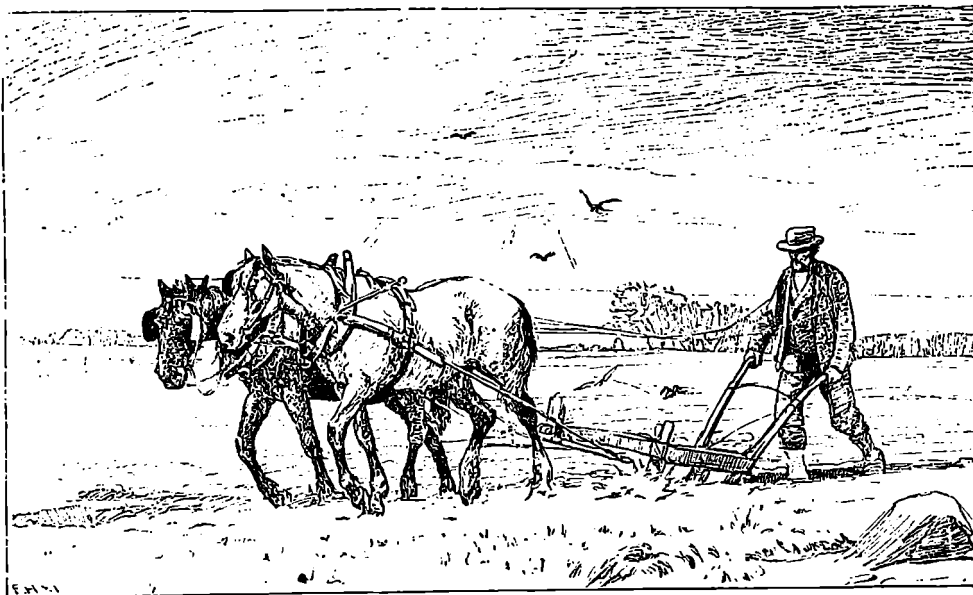
og skovene blev ikke så rationelt drevet. Derfor var mulighederne større for at indsamle vilde bær og planter som supplement til havens afgrøder.

Trettende kapitel

Efterårsarbejde

I ly under en kæmpehøj. Xylografi 1875.

Efterårspløjning. Xylografi 1887.

Høsttiden sluttede sjældent før ind i september, ofte langt hen i måneden. Den første tid efter høsten var optaget af såning af vintersæd. Resten af jorden kunne bonden ikke begynde at efterårsbehandle før sidst i september. Til den anden side dannede vinterens frost og sne en grænse. Denne grænse kunne som middeltid sættes til lidt over midten af november. Andre nødvendige arbejder lagde i dette begrænsede tidsrum beslag på menneskers og trækdyrs arbejdskraft, så bonden måtte regne med i stedet for 40 dage snarere kun at have 20 arbejdsdage til at efterårspløje al sin jord.

Efterårspløjning ved Damestenen, Hesselagergård. Xylografi 1887.

Den sten, man ikke kan løfte, skal man lade ligge, siger et gammelt ordsprog. Damestenen skulle den fynske bonde nok lade ligge. Dens vægt var beregnet til 1.000.000 kilo, og desuden havde Christian den Ottende beordret den freddet.

Men der var andre sten, bonden ikke agtede at lade ligge. Hvor ploven under efterårspløjningen ramte en sten, satte han småris. Om foråret blev stenene brækket op med løftestænger og slæbt bort på en hestetrukken slæde, lavet af en tveget egestamme. Det havde man

gjort i generationer, men stadig løb ploven på sten. De voksede, sagde man, uden at kunne forklare hvordan.

Tærskere med plejl. Xylografi 1898.

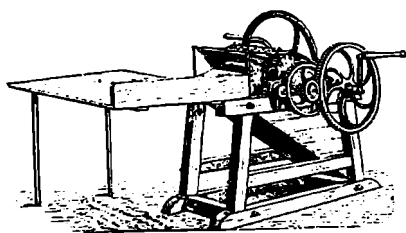
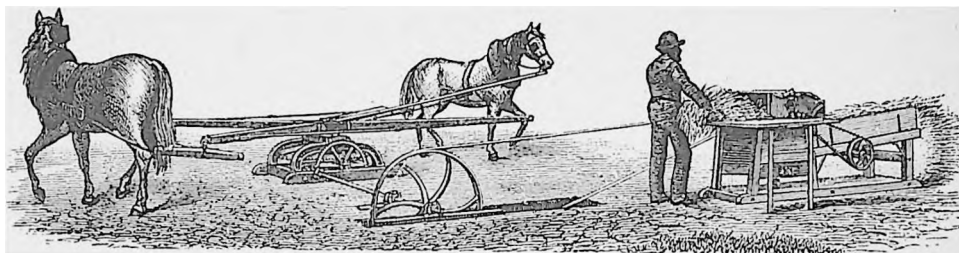
Plejtærskning af kornet blev benyttet i næsten alle alvsbrug i Danmark i hovedparten af forrige århundrede. Plejlen bestod af to træstokke, plejltræet, der også blev kaldt slaglen eller slagvollen, og håndtaget eller skaftet, der også benævntes handelen.

Bindeledet mellem de to trædele var nogle få tommer langt og blev lavet på mange forskellige måder af svineskind, åleskind eller sejlgarn. De to dele kunne også være forsynet med smedede beslag og forbundet med tre jernringe. Forbindelsesleddet blev kaldt hilden. I en tid, hvor kornet, ærterne og boghveden blev tærsket med plejl, måtte man tærsk hele vinteren, før man nåede igennem gårdens høst.

Hestegang med tærskemaskine. Xylografi.

Allerede ved 1800-tallets begyndelse var der opfundet flere forskellige tærskemaskiner, og nogle få var kommet til Danmark. Men først omkring midten af århundredet blev tærskemaskinerne almindelige i brug. De fandtes både til håndkraft og hestekraft. Begge slags lod meget tilbage at ønske med hensyn til rensning af kornet. På hestene i omgangen ude på gårdspladsen kunne man se, hvor langt man var med arbejdet ved tærskemaskinen inde i loen. Så længe der blev lagt i maskinen, måtte hestene slæbe for fuld kraft rundt og atter rundt. Men når man var ved at rense op, gik de med halvt slæbende hammeltøj, fordi der ikke var noget at trække på.

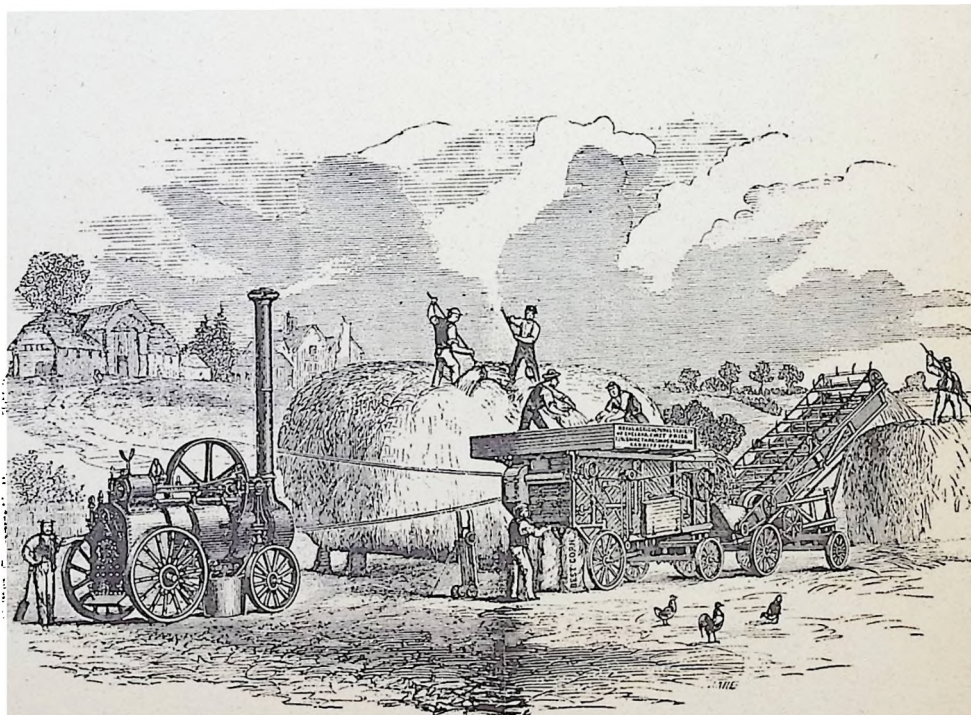

Håndtærskemaskine. Xylografi 1884.

Damptærskning med lokomobil. Xylografi 1879.

Dampkraften fik tærskningen til at skifte karakter i de sidste 25 år af forrige århundrede. På intet andet område i landbruget havde maskinerne fortrængt håndkraften i samme grad.

Årsagerne var flere. Men den vigtigste var uden tvivl, at kornet kunne gøres klar til salg omgående efter høsten. Et damptærskværk kunne tærsk 90-100 tdr. korn om dagen. Det betød, at en almindelig gård med et halvt hundrede

tdr. land god kornjord kunne få hele sin høst optærsket på mindre end en uge med dampkraft. Ved gammeldags plejtærskning ville det samme arbejde have været hele vinteren. Tilmed var damptærskværkets rensningsanlæg væsentligt bedre end de hestetrukne eller hånd-

trukne rensningsanlæg, og det betød en bedre handelsvare. Damptærskningen var også en fordel, efterhånden som den udvidede roedyrkning og andre intensive driftsformer stillede langt større krav til vinterens arbejdskraft.

*Roeoptagning ved Nissum Fjord
Zinkætsning 1884.*

I firserne dyrkedes rodfrugter på stadig større arealer som et led i bestræbelserne på at øge mælkeproduktionen. Med roerne havde landbruget fået et stærkt tiltrængt supplement til køernes vinterfoder. Siden Danmark begyndte roesukkerfabrikationen i 1874, var arealerne med sukkerroer vokset. Det gik endog så stærkt, at roehøsten i halvfemserne fuldt ud dækkede de igangværende sukkerfabrikkers forbrug. Kun den sydlige del af Østjylland og øerne var egnede til sukkerroedyrkning. I den øvrige del af Jylland var temperaturen om foråret og sommeren for lav.

Derimod måtte man på samme tidspunkt konstatere, at der manglede meget i, at den samlede rodfrugtdyrkning kunne afgive et tilnærmelsesvis passende grundlag for vinterfodring af landets kvægbesætninger.

Kartoffeloptagning. Xylografi 1884.

Mange daglejerfamilier og husmandsfamilier på små ejendomme huttede sig gennem tilværelsen under trange vilkår. Det skulle gå sådan en familie usædvanligt godt, for at de kunne sige nej til de penge, konen kunne tjene ved at hjælpe en af bønderne med kartoffeloptagning. Det var surt tjente penge. Kartoffelhøsten fandt sted hen i oktober, hvor vejret let kunne falde i med regn og blæst. Fra tidlig morgen til mørkning måtte kvinderne følge ploven, når bonden eller hans karl pløjede kartofler op.

Det meste af konernes arbejde foregik på knæ i den våde jord, hvor de med hænderne, der ofte føltes halvdøde af kulde og overanstrengelse, samlede de kolde knolde og fyldte dem i kurve eller kasser. Det var ikke mærkeligt, at disse koner i den grå morgen kom ud af husene som uformelige bylter, iført flere lag tøj, ofte med gamle mandfolkeklæder yderst. Selv de kvinder, der havde en stor børneflokk, måtte afsted. Børnene kunne ikke passe sig selv, så de måtte med, men selv de mindste kunne vel stavre rundt

og hjælpe lidt med optagningen. Et hjem kunne være så fattigt, at der ikke var råd til en tot tør halm i træskoene, selv om børnene var gennemblødt af regn. Mangen en omsorgsfuld moder, hvis hjem lå i nærheden af kartoffelmarken, er hastet hjem i middagsstunden og har tørret børnenes halmvisker på en stegepande over tørvegløderne på ildstedet. I andre familier måtte børnene gå barfodet langt ind i den kolde vinter.

Fjortende kapitel

Vinterens sysler

*Der hentes kvas i skoven.
Xylografi 1875.*

Når vinterens første storme tog fat, kom en travl tid for småkårsfolk med at sanke brænde i skoven. Alle de udgåede grene, som faldt ned, måtte sankes. Nogle steder forlangtes til gengæld for denne sankeret, at bønder og husmænd skulle gøre en dags arbejde som klappere under en jagt. Andre steder blev det betragtet som en gammel rettighed, at enhver, kunne samle døde grene uden vederlag. I slædeføre var det en fest for børnene at være med til at føre brænde hjem. Når det ikke var slædeføre, blev brændet båret hjem i et skovreb. Når der var samlet et knippe brænde, blev rebet og brændet lagt således, at man ved at lægge sig ned kunne få det bundet på ryggen. Det hed at krambinde sig. Det sværeste var nu tilbage, nemlig at rejse sig op med knippet på ryggen. I skovfattige egne kunne det om vinteren i fattige hjem være nødvendigt for at få kogt en grydefuld grød at sende børnene ud efter visne vilde planter i markskel eller vejgrøfter. De gammeldags brede risgærder, der endnu i 1800-tallet var i brug som hegn, lå som kæmpemæssige kvasbunker mellem de to rækker gærdestaver, og de kunne være en stor fristelse for et hjem med en kold arne.

Hjem fra skoven. Xylografi 1875.

Iskoven. Xylografi 1869.

Et skovreb kunne bruges til andet end at bære brænde hjem i. Hvis det blev kastet op omkring en udgået gren, og mor og børn lagde kræfterne i, kunne de udrette, hvad stormen ikke havde formået.

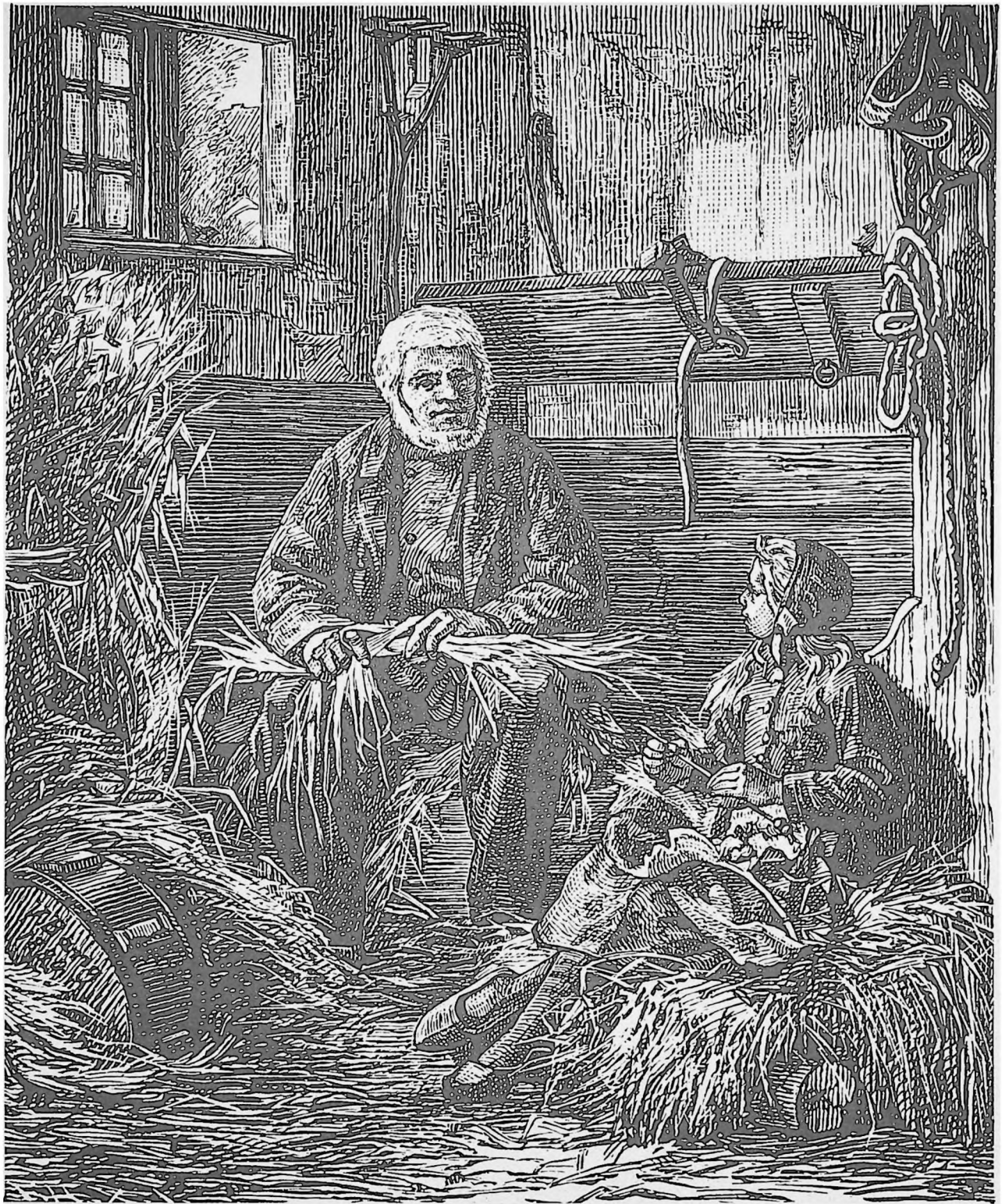
Skoven i vinterdragt. Xylografi 1887.

En skovauktion. Zinkætsning 1887.

På skovauktionen købte bønderne brænde og gavntræ. Brændet var delt i kvas og favnbrænde. Alle grene under tre tommer tykkelse blev regnet for kvas. Fra tre til seks tommer var fagotter. Hvad der var over seks tommer blev brugt til kløvet eller storslået favnbrænde. Brændestykkerne skulle være en alen lange. Skovauktionernes udbud af gavntræ var ikke blot vigtige for bønderne men også for landsbyhåndværkerne. For småkårsfolk, der drev husflid om vinteren, var skovauktionerne også betydningsfulde. For dem, der snittede skeer, var det afgørende for deres økonomi lange tider, om de fik købt netop den brændestabel, der indeholdt navr, benved eller hvidbøg.

Brændet køres hjem fra skoven. Xylografi 1881.

Halmarbejde. Xylografi 1881.

I løbet af vinteren strøg (snoede) man halmsimer og flettede halmbånd. Halmsimer blev brugt til at binde langhalm eller tagrørene med, når man tækkede tag. Ved simestrygning og halmfletning brugtes ingen hjælpemidler, til løbarbejder af langhalm brugte man derimod en ring eller et stykke af et horn. Om-

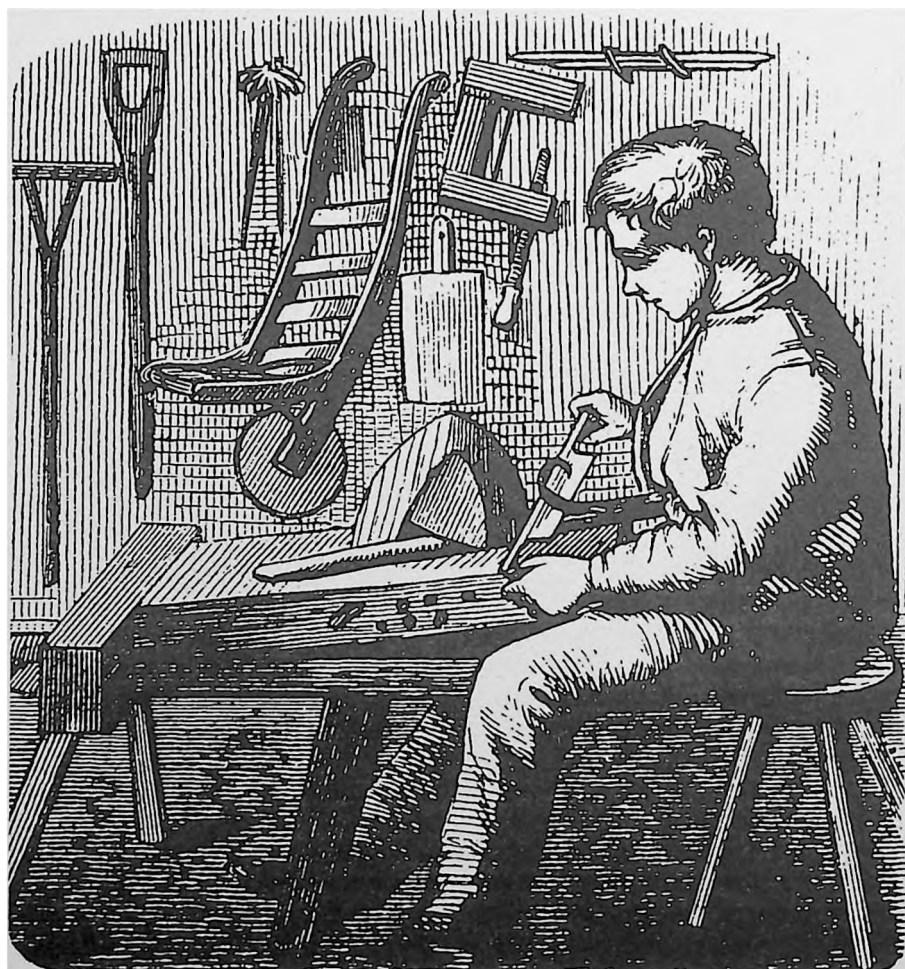
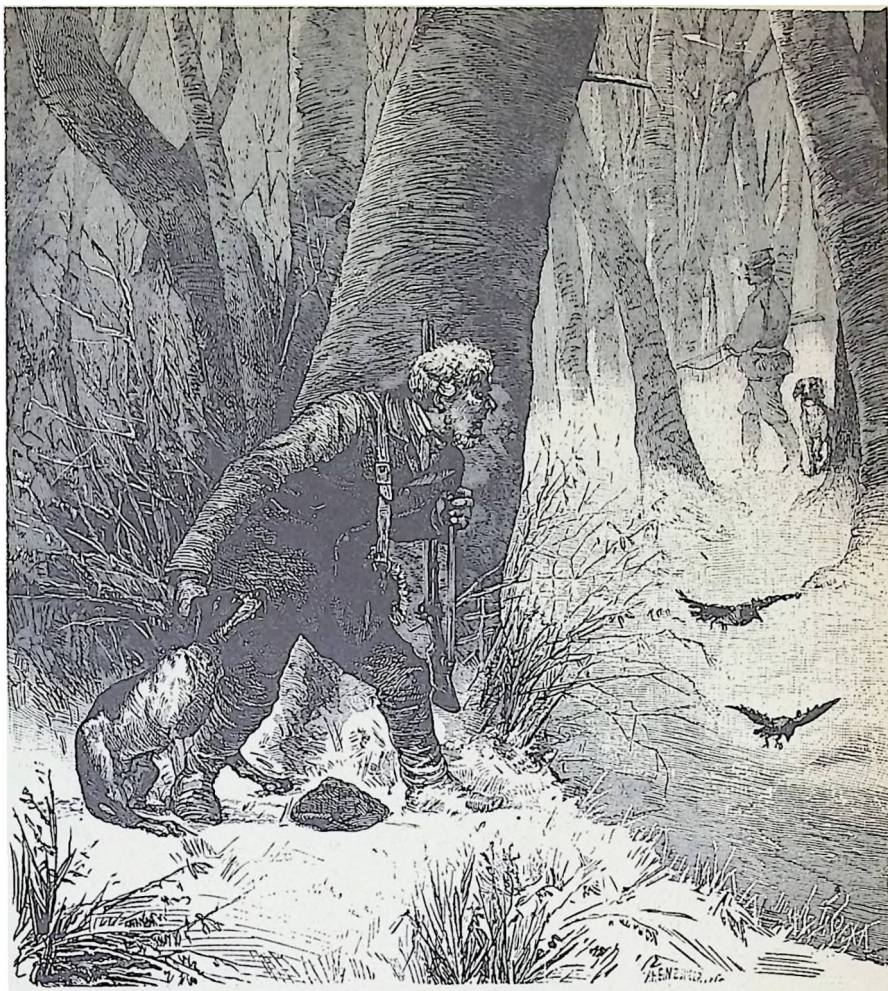
trent ligesom man formede en trædyvel ved at slå en pind gennem en jernplade med hul i, formede man en håndfuld halm ved at presse det gennem hornet. Når halmen havde opnået regelmæssig tykkelse ved at passere ringen eller hornet, blev den ombundet og sammensyet med flækkede vidjer, - det er smidige pi-

legrene. Som løbarbejder lavede man sædeløb, bikuber og kurve og beholdere til korn, mel, humle og mange andre formål. I skovfattede egne lavede man endog vugge og stole (såkaldte kubestole) som løbarbejder.

Krybskytten. Xylografi 1887.

Hele atmosfæren i billedet fortæller om tidens trang til at romantisere vildttypens færd. De jævne folk på landet fæstnede sig ikke ved den del af krybskyttens virke, der betød skamskudte dyr og skud rettet mod skovens folk. Den bestjålne part var ofte kronen eller en rig godsejer. Derfor måtte almuen, der ofte eksisterede på sultegrænsen, nødvendigvis tage parti for krybskytten.

Vildttypen var en velset gæst, når han kom for at dele sit rov med andre. Der var nok der gerne ville lægge skorsten og kartofler til hans sul. Skovtyverierne af gavntræ blev set i samme romantiske skær. I huse i skovegne så man ofte elletræ brugt til bindingsværk. Det er omtrent det dårligst tænkelige træ til dette brug, og ingen ville drømme om at købe elletræ til bindingsværk. Den eneste mulige forklaring er, at elletræerne stod således, at de var lettest at stjæle, og at de med deres ringe vægt også har været de letteste at bære væk.

I huggehuset. Xylografi 1879.

Om vinteren var den tid, der blev brugt i huggehuset, vel anvendt. Her stod en snittebænk, der også blev kaldt en tællestol eller en skærelade. I den kunne forfærdiges mange nyttige redskaber. Enhver mand eller dreng på landet havde en tællekniv eller en tollekniv. Den var det vigtigste redskab til husflidsarbejdet. På de fleste gårde var der også en sav, en økse og et borsving, også kaldet et vimelskaft. Tøjræle, klaptræer, rivetænder, skovlblade og skafter snittede man altid selv. Hvis håndlag og værktøj tillod det, lavede man også selv hjulbør, tøndelad og udhulede arbejder i blødt træ, såsom kornskuffer, smørtrug, suletrug, såtrug og meget mere.

Vinterfiskeri. Xylografi 1889.

For kystbønder overalt i Danmark var det en kærkommen afveksling i saltemaden at få friskfanget fisk. For småkårs-

folk kunne afvekslingen også bestå i, at familien gik mætte i seng efter en god fangst.

Tærskning med plejl. Xylografi 1879.

Så længe avlen blev tærsket med plejl, stod arbejdet på hele vinteren og sommetider til langt ind i forårstiden.

Plejl-tærskning fandt sted i loen eller loerne - for på større gårde havde man flere. I loen skulle der være plads til at svinge plejlen, og derfor var her ingen loftbjælker. Spærene i taget var kun forbundet med et højsiddende hanebånd eller en hanebjælke. Kornet blev lagt ud på lergulvet, båndene blev løst, og så blev det banket igennem med plejlen. Ofte tærskede man to og to sammen. De taktfaste slag, der lød, når to tærskere skiftedes til at slå, kunne give en god arbejdsrytme.

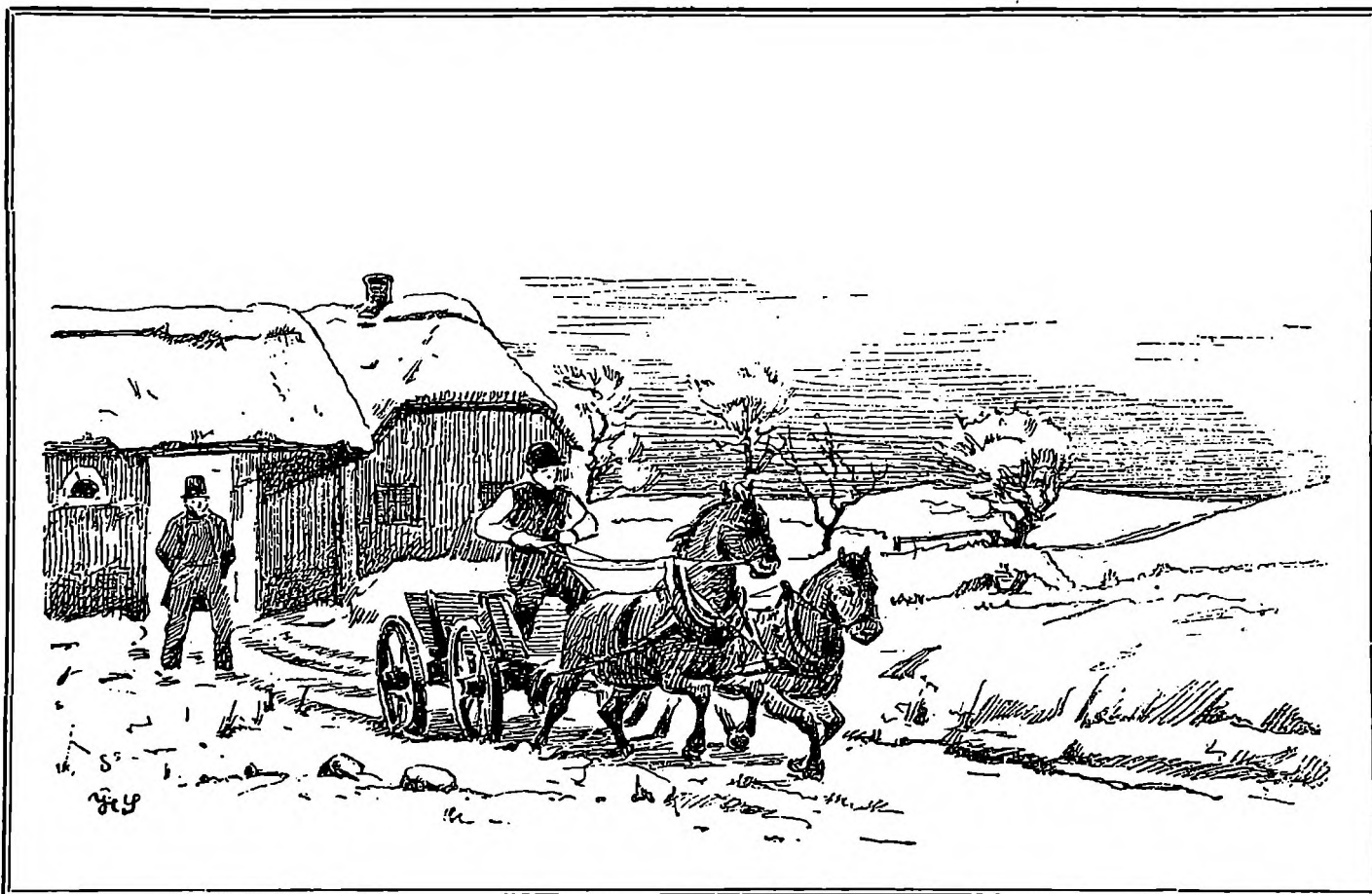
Efter tærskningen skulle kornet renses, dog måtte byggen først yderligere bearbejdes med en kørner, eller man red en hest rundt i byggen for at fjerne de genstridige stakke. Det betød øget risiko for at knække kærnerne, hvad der nedsatte handelsværdien betydeligt, eller endog gjorde det umuligt at sælge eller bruge kornet som maltbyg, fordi spireevnen var væk.

Derfor skulle tærskningen af byggen helst ikke ske, før kornet havde været lagret et par måneder og haft lejlighed til at slå sig i stak eller lade.

Rensningen af kornet skete ved, at man kastede det op mod vinden. Først blev der sørget for gennemtræk. I den ene ende af loen blev en luge som udelukkende sad der til det samme, åbnet. I den anden ende blev den øverste halvdør åbnet.

Ved kastningen, hvortil brugtes en kornskuffe, skulle kornet spredes i vifteform. Kornet, der var tungest, faldt længst væk, og avner og støv nærmest ved kasteren. Efter denne grovsortering blev kornet sigtet igennem et sold. Kornet kunne også renses ved, at man drøftede det i et drøftetrug. Det var et lille aflangt træfad, oftest skåret og udhulet af en blød træstamme. Når kornet var fyldt i drøftetrug, sendte man det til vejrs med små hurtige kast. Med gennemtræk i loen blæste avner og støv væk, mens kærnerne faldt tilbage i drøftetrug. Kvinder kastede aldrig korn med en skuffe, men brugte altid et drøftetrug, når de hjalp med kornrensningen.

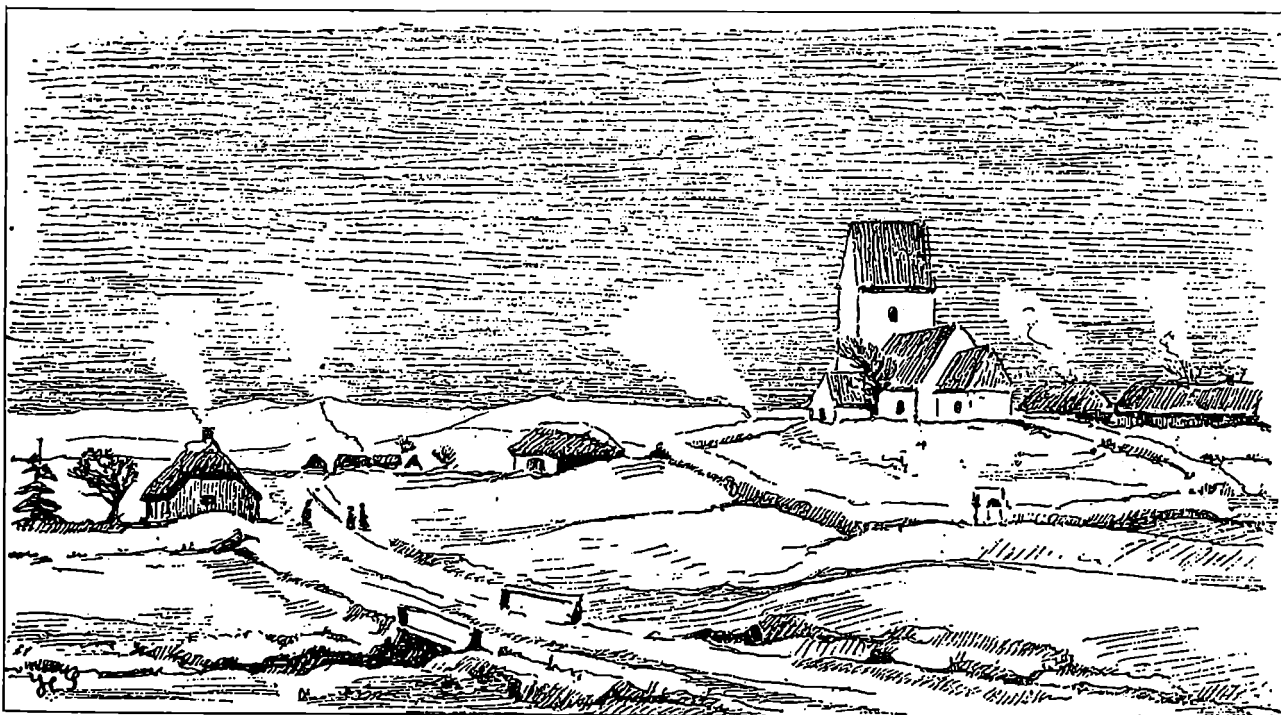

En tur til møllen. Xylografi 1874.

Når jorden var frossen, og hestene havde stået og ædt havre uden at være til nogen verdens nytte, var de nær ved at splitte vogn og hammeltøj, hvis der

endelig blev brug for dem. Når både karl og heste var unge, frydede de sig over den vilde fart med den tomme stive vogn, hvis larmende skramlen hen over

den frosne jord gav genlyd viden om i vinterlandskabet.

Vinterlandskab. Xylografi 1874.

Femtende kapitel

Aftægtsfolk

En aftægtskone. Xylografi 1882.

Aftægtskontrakt

Aftægt blev også kaldt undertag. Som eksempel på hvordan en aftægtskontrakt på en jævn stor bondegård kunne lyde, gengives her de undertagsforpligtelser, gårdejer Anders Sørensen fra Nordsjælland i 1853 påtog sig, da hans mor, enke Ane Kirstine Pedersdatter gik på aftægt:

1) Jeg indrømmer hende i Gaardens Bygninger anstændig Beboelses-Lejlighed paa 6 Fag Hus samt 1 Fag til Tørvehus samt fri Adgang til et Stykke Havejord beliggende ved hendes Bolig, stor 2600 Kvadratalen, og tilsteder hende fri Adgang til Gaarden og den deri værende Brønd.

2) Paa denne Bopæl lover jeg hende i aarlig Undertag med gode forsvarlige Varer, Vægt og Maal 5 Tdr. Rug, 3 Tdr. Byg, 2 Tdr. Malt, 2 Tdr. Kartofler, 1 fedt levende Svin paa 10 Lispund Flæsk, 1 Lispund Ost, 1 Lispund Smør, 4 Stk. levende Gæs og 20 Rdl. Penge, alt til hvert Aars Mortensdag, samt 16 forsvarlige Læs Tørv og 1/2 Favn Bøgebrænde. Saa overlader jeg hende Brug og Afbenyttelse 1 Ko og 4 Faar af Gaardens Besætning, som hun selv udvælger, som jeg til den Ende fodrer og græsser for hende blandt Gaardens egne Kreaturer tilligemed Faarenes Yngel, og hver Gang Koen bliver gold, syg eller gammel, skal hun være berettiget til at tage en anden til det Brug af Gaardens Besætning. Fremdeles er jeg pligtig til at saa i Jorden en Skp. Hørfrø, hvoraf hun erholder Udbyttet, som jeg behørigt behandler for hende. Endelig forbeholder hun sig Ret til at holde 4 Høns paa Gaarden frit fodrede.

3) Jeg afgiver fri Befordring for hende 12 Gange aarlig til Kirke og nærmeste Købstad eller lige lang Vej, naar det forlanges, samt befodrer hendes Undertag frit til og fra Mølle.

4) Skulde min Moder blive til Sinds at fraflytte Undertagsboligen paa kortere eller længere Tid, forbliver den dog staaende disponibel for hende saaledes, at hun igen kan indflytte, naar hun lyster, og jeg er pligtig til, naar hun tager Ophold andetsteds, da at bringe forbeholdte Undertagsforpligtelse frit indtil 1/2 Mils Afstand fra Gaarden.

5) Naar min Moder afgaar ved Døden, bekoster jeg hendes hæderlige Begravelse efter Egnens Skik og Brug.

En spinderske. Zinkætsning 1886.

Bedstemor havde næsten altid travlt med et håndarbejde. Hvis hun var for svagelig til at træde rokken, kunne hun få tiden til at gå og gøre gavn samtidig ved at bruge en håndten eller binde en

hose. Det var en god gammel skik, at stuens luneste plads i krogen ved bilæggerovnen var forbeholdt den ældste i stuen.

En aftægtsmand. Xylografi 1884.

Aftægtsfolkene liv på deres gamle ejendom i nær kontakt med børn og børnebørn fremhæves af og til i nutiden som noget forbilledligt. Det kunne det naturligvis også være, men selvmordsstatistikkerne fra forrige århundrede for-

tæller, at det også kunne være det stik modsatte. Husmænd og arbejdere havde langt den største selvmordsprocent, og derefter kom aftægtsfolk. Den tidligere herredsfoged og prokurator C.J. Wolff giver i bogen *To Samfundsonder* en for-

klaring på de mange selvmord blandt aftægtsfolk: det var skjulte mord. Som hovedregel tydede intet på, at de pågældende havde grund til selvmord, hvorimod andre havde interesse i deres død - og let ved at skjule et mord.

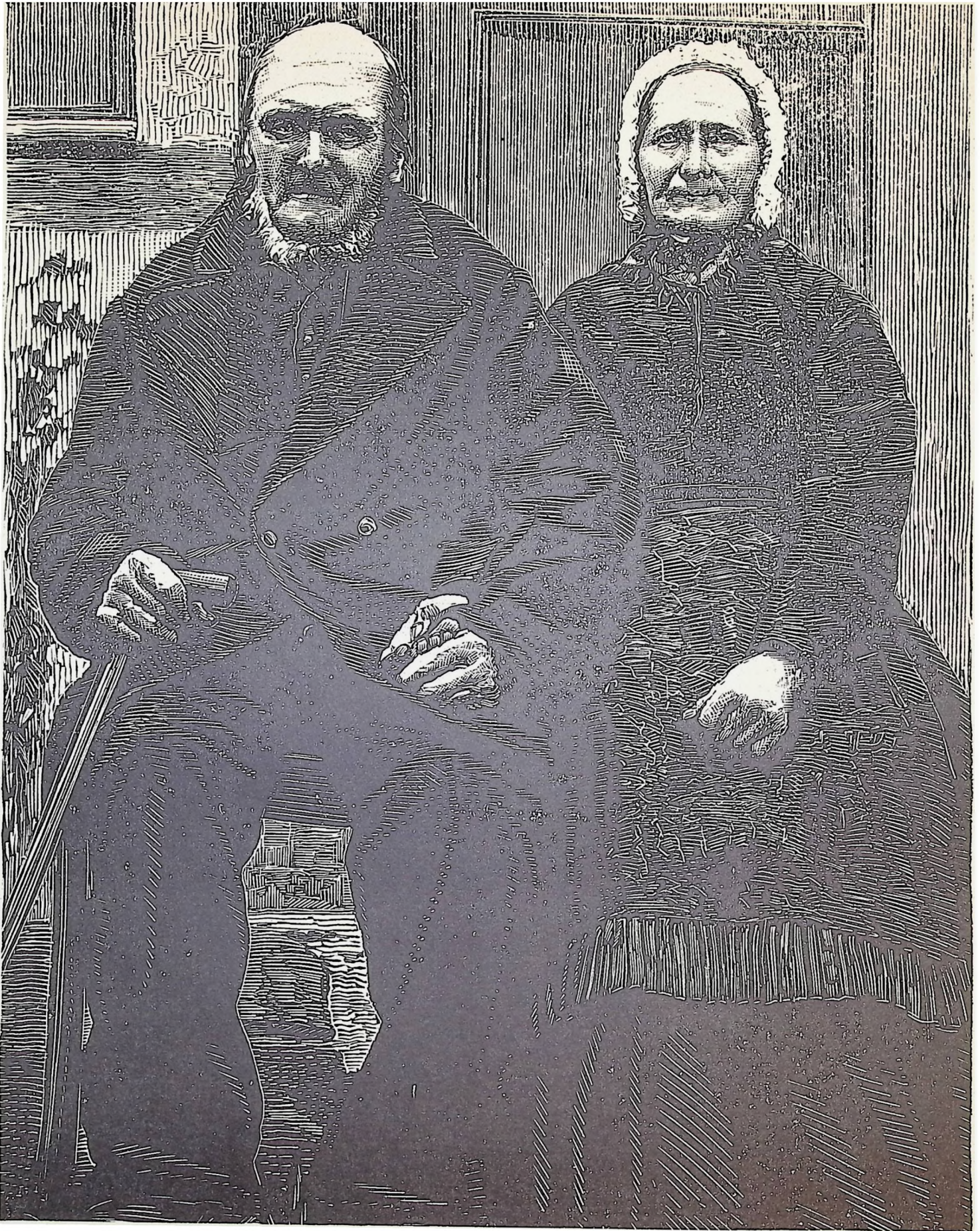

Aftægtsfolk. Xylografi 1890.

Inden ældre mennesker gik på aftægt og overlod gården til yngre folk, oftest et af deres egne børn, blev der som regel oprettet en aftægtskontrakt. Almindeligvis

betingede de gamle sig ret til at bo på gården, så længe de levede. Enten havde de fælles husholdning med de unge, eller de fik indrettet en aftægtsstue med

skorsten, så de kunne føre egen husholdning.

To gamle landboere. Xylografi 1890.

De gamle bønder ventede roligt på døden. De ordnede og bestemte alt lige til vognen, som kisten skulle køres på, hestene der skulle trække den, og hvem, der skulle bydes med til begravelsen.

Gammel Fanøkone. Xylografi 1883.

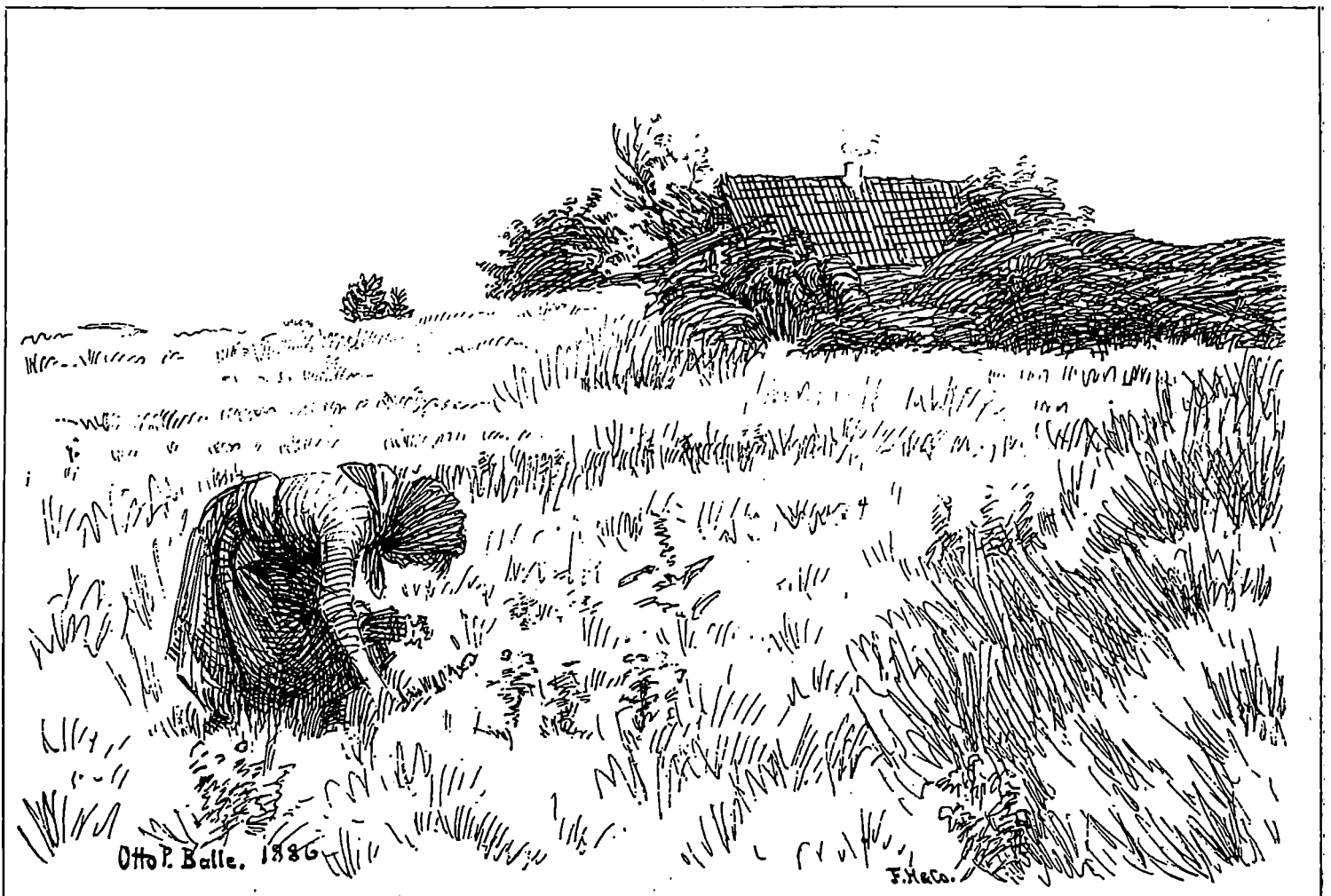
Bedstemors alkove. Pennetegning 1868.

En aftægtskontrakt indeholdt bestemmelser om, hvor meget ildebrændsel, slagtemad, fornødenheder til brygning og bading osv., de unge skulle yde de gamle. Det er et godt eksempel på, hvor nøjeregnende man var i de tider og vel sagtens var tvunget til at være, at kontrakten ofte angav, om aftægtsfolkene havde ret til at få udskiftet sengehalmen en eller to gange om året.

Perikum. Motiv fra Bornholm. Xylografi 1888.

Den gamle aftægtskone sankede perikum til brændevin. I 1800-tallet blev brændevin af mange betragtet som gavnlige medicin. En hel pægl brændevin med et fingerbøl peber i blev anset for et godt middel mod alskens dårligdom i mave, bryst, hals og hoved. Det var som regel gamle koner og gamle mænd, der havde forstand på lægeurter.

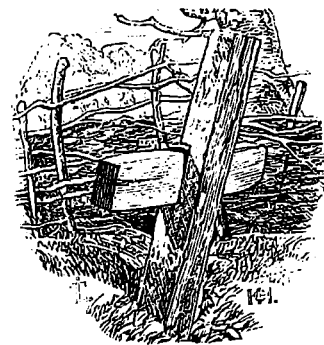

Otto P. Balle. 1886

F. H. & Co.

Sekstende kapitel

Den sidste færd

To gamle. Xylografi 1895.

105 *Præsten bliver hentet til en syg på den anden side af åen. Xylografi 1881.*

Tro til det sidste. Zinkætsning 1888.

Når et menneske døde, gik en af de pårørende op i kirketårnet og ringede med kirkeklokken. Sådan har man fra ældgammel tid med klokkeringning jaget onde ånder væk og banet vejen for den dødes sjæl. I det lille samfund var alle straks klar over, hvem der havde udstridt. I dødsværelset blev vinduer og

døre holdt åbne, for at sjælen kunne flyve ud. Den dødes øjne og mund skulle være lukkede. Oprindeligt fordi den døde ikke måtte se på nogen for ikke at trække dem med i døden. Munden måtte ikke være åben, for så risikerede man, at den døde slugte hele slægtens liv og lykke.

Den døde blev lagt på strå - eller som det hed nogle steder - på langhalm på langbordet i storstuen. En salme blev sunget, og der blev trakteret med smørrebrød og kaffe. Også i storstuen skulle vinduer og døre være åbne, for endnu i tre dage kunne sjælen vende tilbage.

Det tungeste læs. Xylografi 1872.

Trediedagen før begravelsen skulle liget klædes af nogle af de nærmeste naboer, og der blev trakteret med kaffe og brændevin. Dagen før begravelsen blev nabolagets mænd og kvinder budt til kistelæg. Kvinderne samledes om den døde, medens mændene gravede graven

og ringede over den. Derpå blev der atter spist og drukket. Næste dag fandt selve begravelsen sted, og efter den fulgte et gilde, hvor ingen mødte uindbudt. Til begravelsesgildet hørte al den mad og drikke, som var sædvane ved et almindeligt gilde.

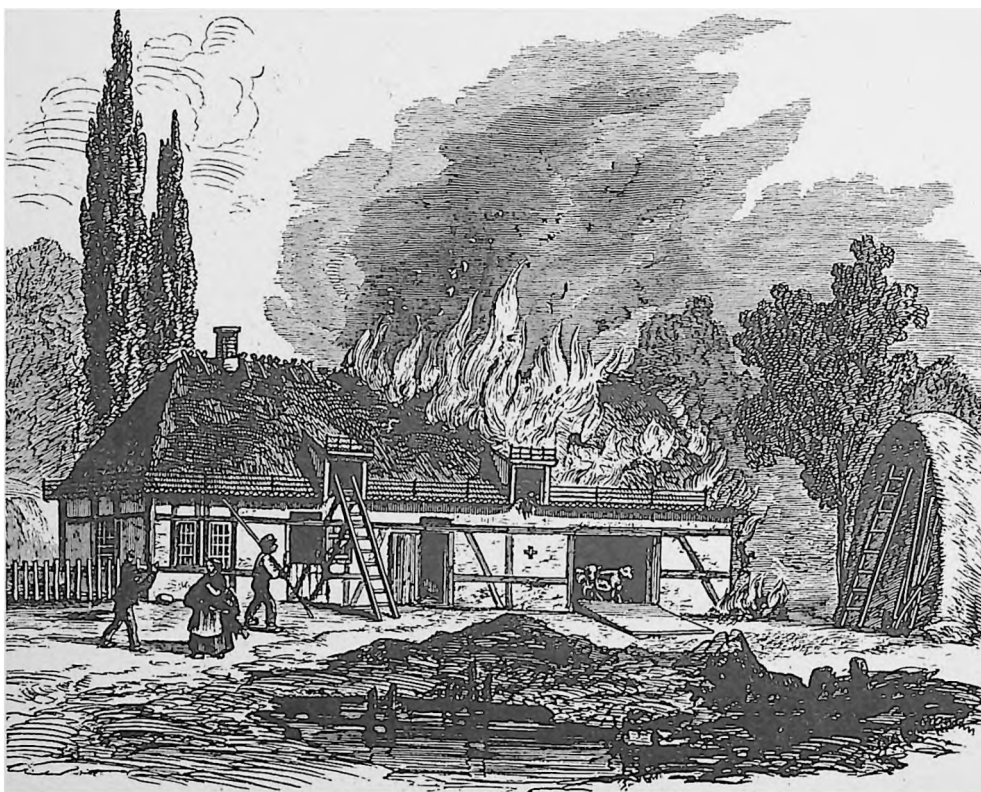
Mod slutningen af 1800-tallet enedes man om i flere af landets egne at stryge de mange gilder omkring et dødsfald og i stedet kun byde på smørrebrød og kaffe efter begravelsen.

Den sidste færd. Xylografi 1899.

Syttende kapitel

Ulykkelige hændelser

*Ildgittere og redningsfaldporte.
Xylografi 1860.*

Få ting var så frygtet på landet som en ildebrand. Mange forholdsregler blev i dagligdagen taget for at forebygge brand. De var ikke alle lige rationelle, men et af tidens gode forslag til forebyggelse af katastrofe ved brand var en løjtnant Saxtorps ildgittere, som han i 1860 fik taget patent på. Som det fremgår af billedet var gitterne anbragt langs tag-skægget og skulle under en brand opfange det brændende tagmateriale, når taget skred. Eller som det hed i Teksten, der ledsagede patentets offentliggørelse:

»Det er bekendt nok, hvilke Ulykker og Farer Landmanden er udsat for ved opkommende Ildsvaade i straataekte Bygninger, saavel i Vaaningshuset som Udhus, idet Tækkegarnet eller Halmsimere strax forbrænde, hvorved Straataget skyder ned og indeslutter Bygningen med en ildmur, der gjør det umuligt at komme ud eller ind, hvorved jevnlig Kreaturer og Mennesker omkomme i Luerne, uagtet Boliger og Stalde kun ligger 1 til 2 Fod over Jordsmonnet«.

Foruden ildgittere foreslog opfinder

også, at felterne i bindingsværket på staldbygningen blev omdannet til en række redningsporte. En tanke, der sammenholdt med staldbygningerne i 1860, blot er kurios.

Ingen af opfindelserne fik nogensinde praktisk betydning. Beklageligvis, for en afprøvning af ildgitterne viste, at de var særdeles effektive. Først langt senere i 1889 skete der noget effektivt for at forebygge, at folk blev spærret inde af det nedstyrtede brændende tag. Det blev påbudt ved lov, at der over alle udgange på stråtækte huse skulle bruges galvaniseret jerntråd som sy- eller bindemateriale.

I ældre tid er det sket mere end en gang, at mennesker, der har været inde-spærret af det brændende tag, har reddet livet ved at krybe ind i gårdens store bageovn og søge beskyttelse bag dens tykke mure.

Gårdens letfængelige bygninger og datidens elendige brandslukningsredskaber gør det forståeligt, at bonden betragtede en ildebrand som noget næsten skæbnebestemt. Han satte først og fremmest sin lid til Vorherre i bøn og sommetider i inskriptioner over indgangsdør og på skorstenshammer. Men han satte også sin lid til nogle gamle husråd, som nogle måske ville kalde hedenske, men som ofte havde bestået deres prøve. Blandt andet gav det beskyttelse mod ildsvåde at indmure stenaldersredskaber i væg eller arne eller grave dem ned i gulvet. Bonden kaldte flintredskaberne for tordensten. Når han fandt dem på sir mark, havde han ingen fornemmelse af, at det var oldfædrenes gamle redskaber, men han kunne se, at de ikke var som andre sten. Han mente, det var nedfald fra tordenvej, heraf navnet.

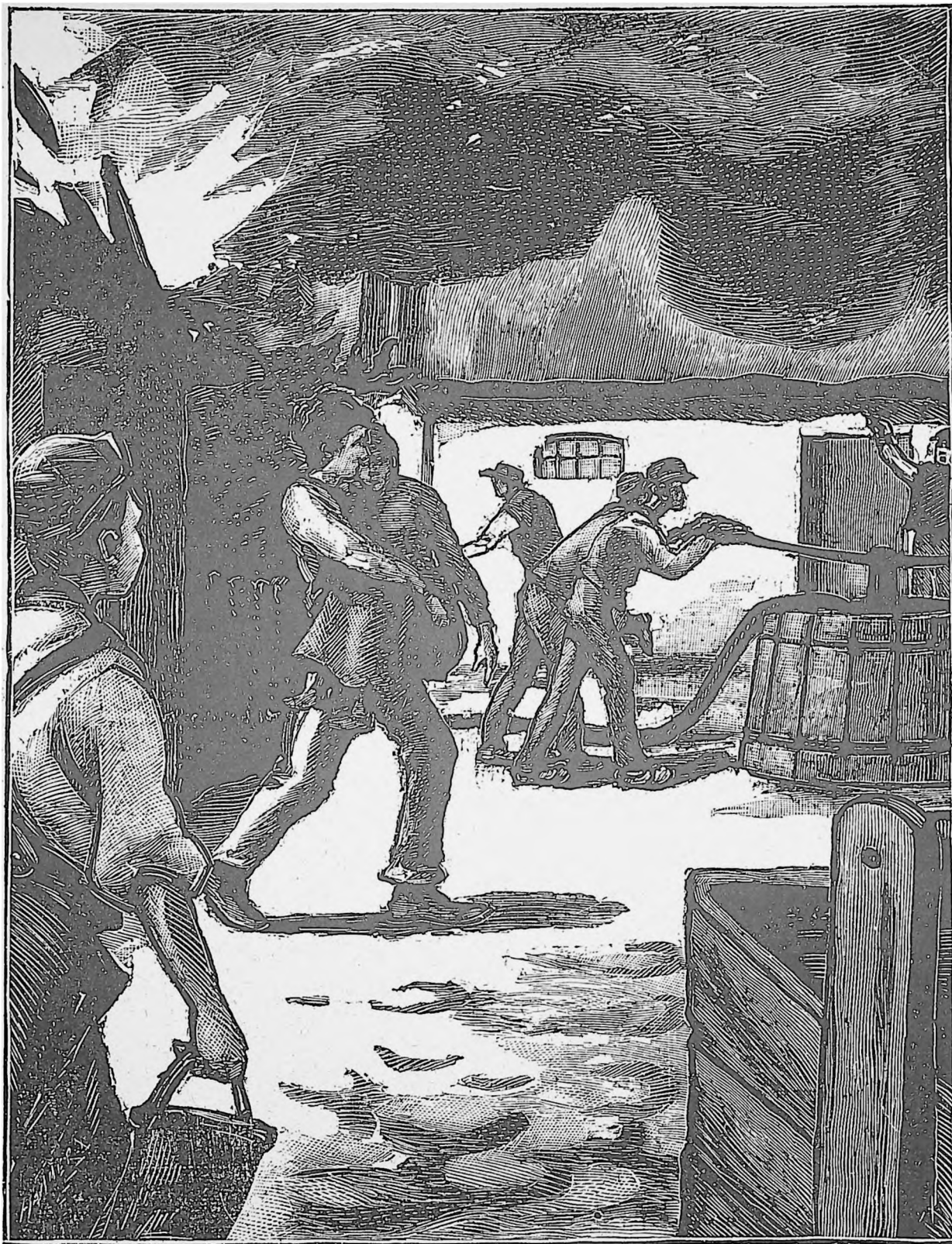

Episode af branden i Valby. Xylografi 1865.

I 1865 brød et hus i landsbyen Valby på Københavnsegnen i brand. Ilden dansede videre fra stråtag til stråtag, og snart

var femogtredive huse, fire gårde og kroen nedbrændt til grunden, og mange andre huse havde lidt skade. Ved bran-

den blev henved halvandet hundrede familier hjemløse og mistede deres bohave.

Gårdbrand. Xylografi ca. 1890.

Den spinkle stråle fra den gammeldags brandsprøjte forsløg ikke meget, når ilden først havde fået fat. Brandsprøjten bestod af et stort trækar med en påsat pumpe. Der skulle fire mand til at løfte den op på en vogn, og derfor skulle først de fire mænd, heste og vogn samles, før sprøjten kunne rykke ud. Loven kræve-

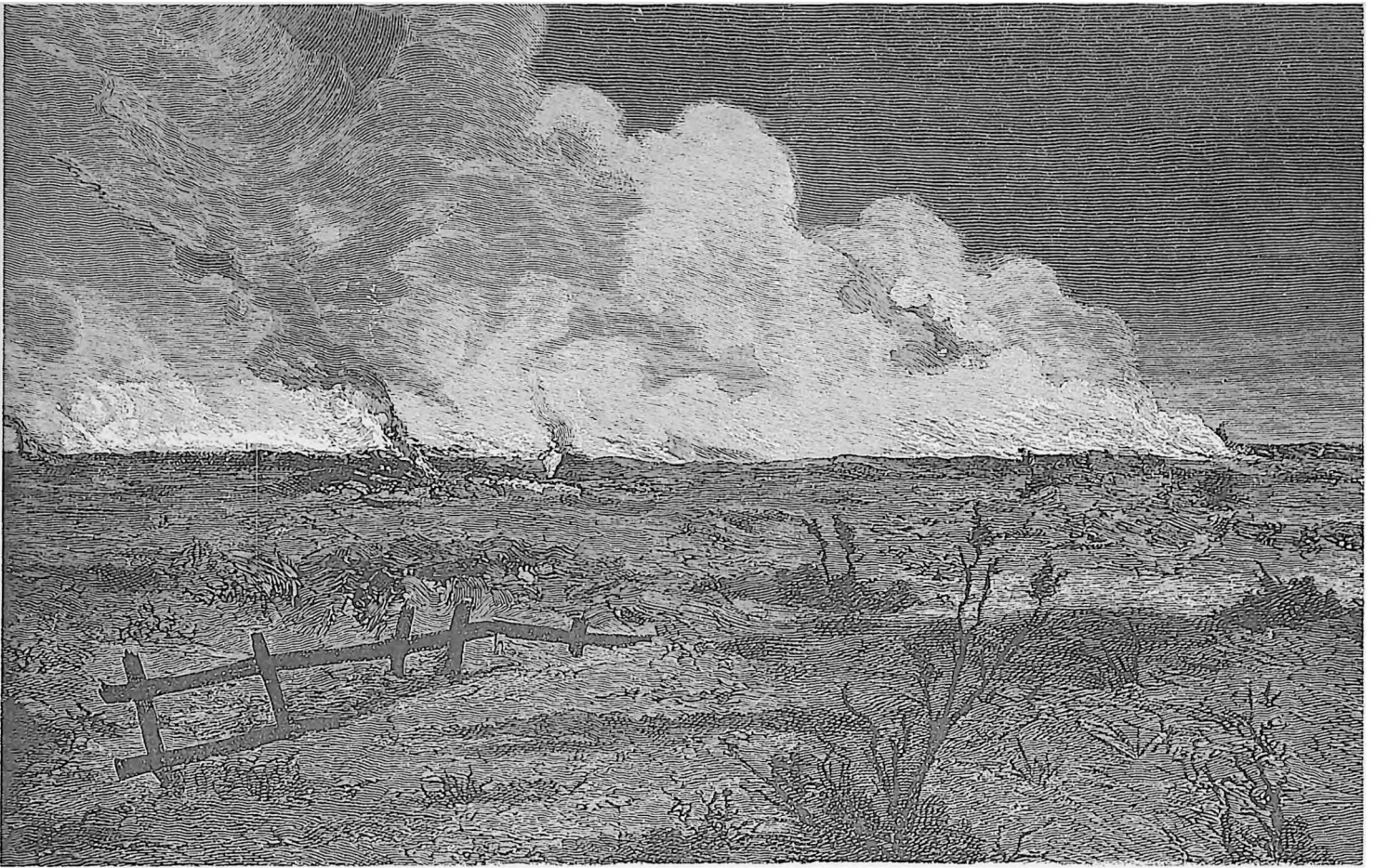
de, at enhver ejendom havde en brandhage, en stige og to brandspande hængende. En gang om året holdt man brandøvelse i landsbyen for at efterprøve slukningsmateriellet.

Brandspandene var syet af læder og foret med tjæret lærred. Når en sådan spand var tørret ind og kommet lidt ud

af facon, kunne den ofte kun rumme to og en halv liter. Tilmed gik den som regel fra hånd til hånd mellem mange mennesker, der dannede kæde fra brønd til brandsted. Tjærede brandspande og halmløb er forekommet i Jylland.

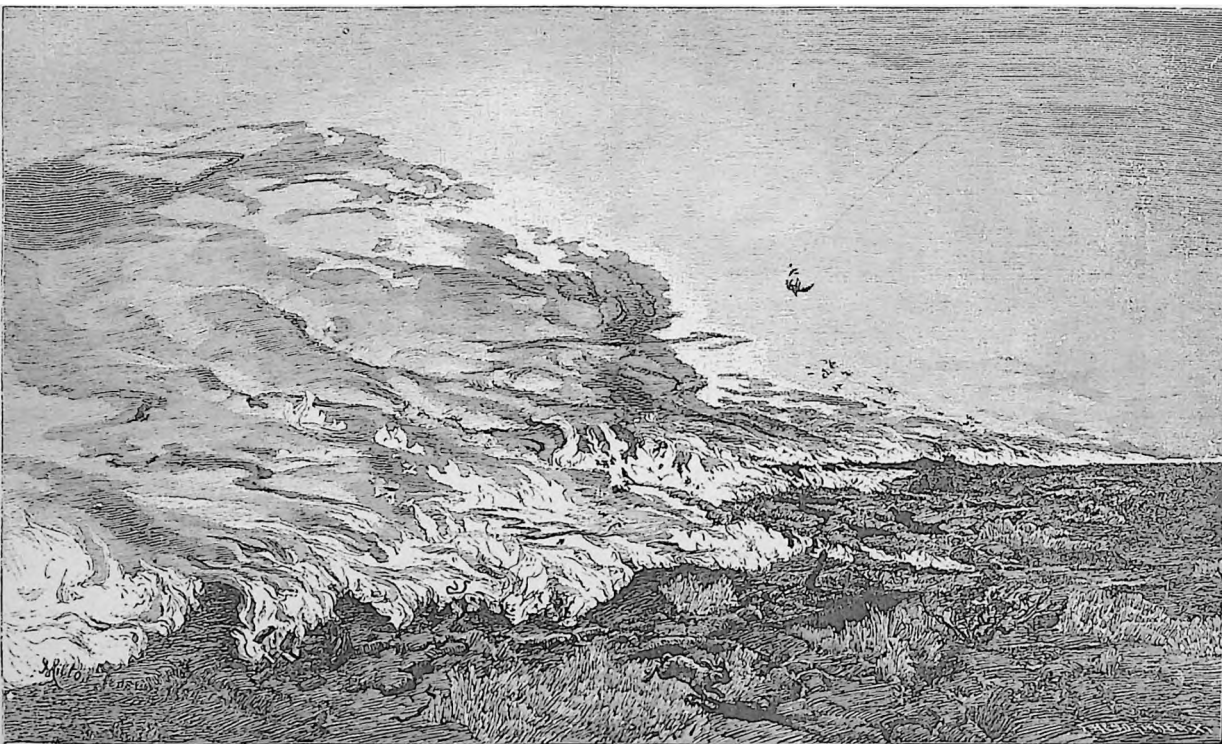
111 *En hedebrand i Jylland. Xylografi 1899. Ilden søges standset ved pløjning.*

Brand i den store Vildmose i Vendsyssel. Xylografi 1899.

Om sommeren brændte det ofte i Vildmosen. Ilden kunne gløde favnevidt i tørvemasserne, før den for alvor blusse-

de op og fik næring af revling, lyng, blåbærris og småbirke.

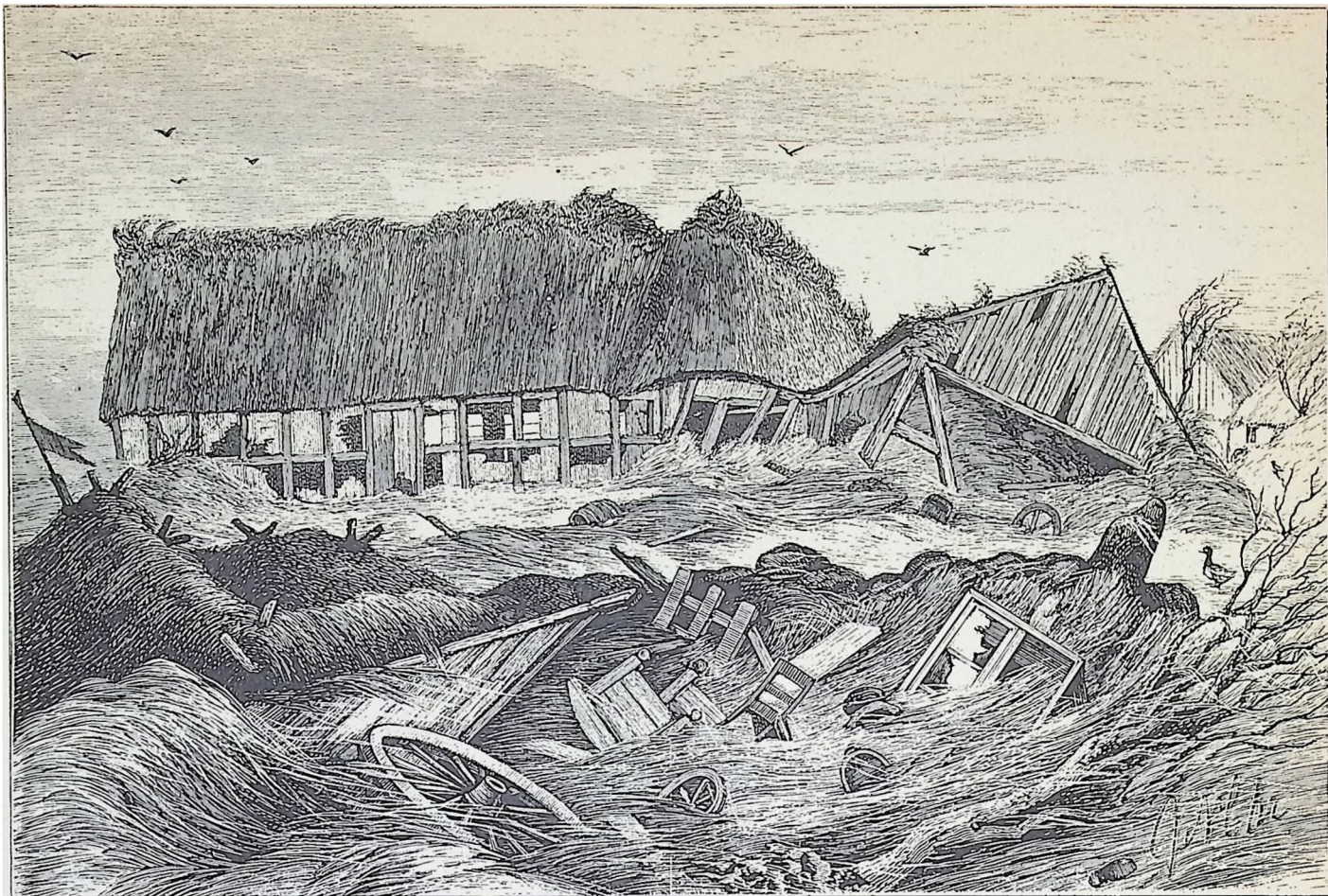

Vildmosen brænder. Xylografi 1893.

Når ilden for alvor rasede, kæmpede flokke af mennesker med den og slog den ned med skovle og ris. Allerbedst var det at piske løs på ilden med kronen

af et ungt træ. Man måtte have vagt- hold, der kæmpede døgnet rundt. De formåede kun at dæmpe ildens rasen. Det glødede og flammede både hist og

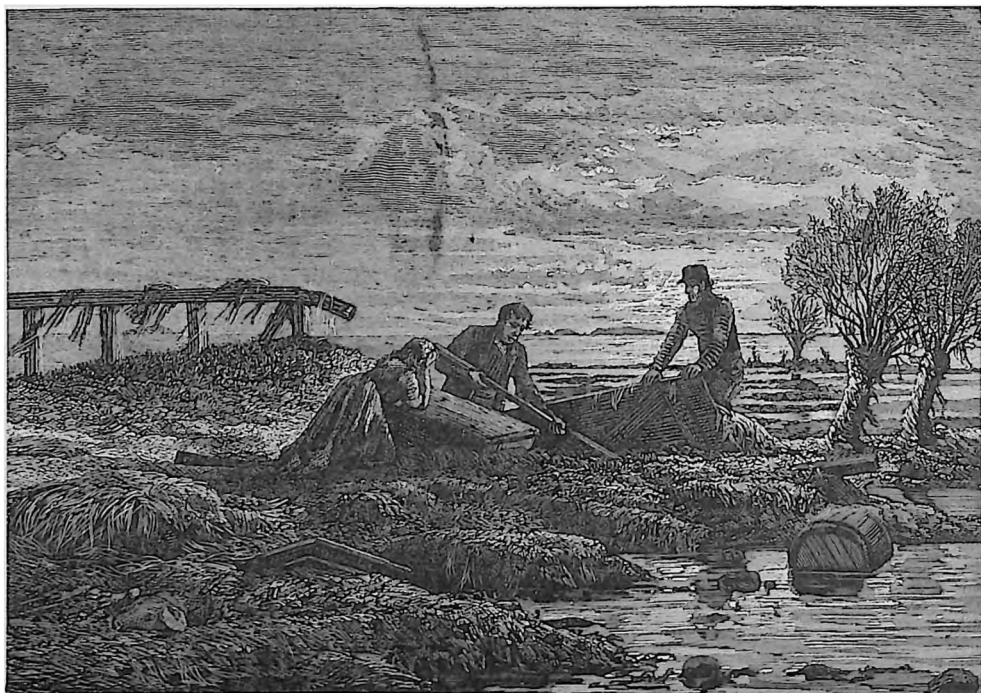
her, dag og nat, hele sommeren igennem. Først når efteråret og vinteren kom slukkedes ilden af nedbøren.

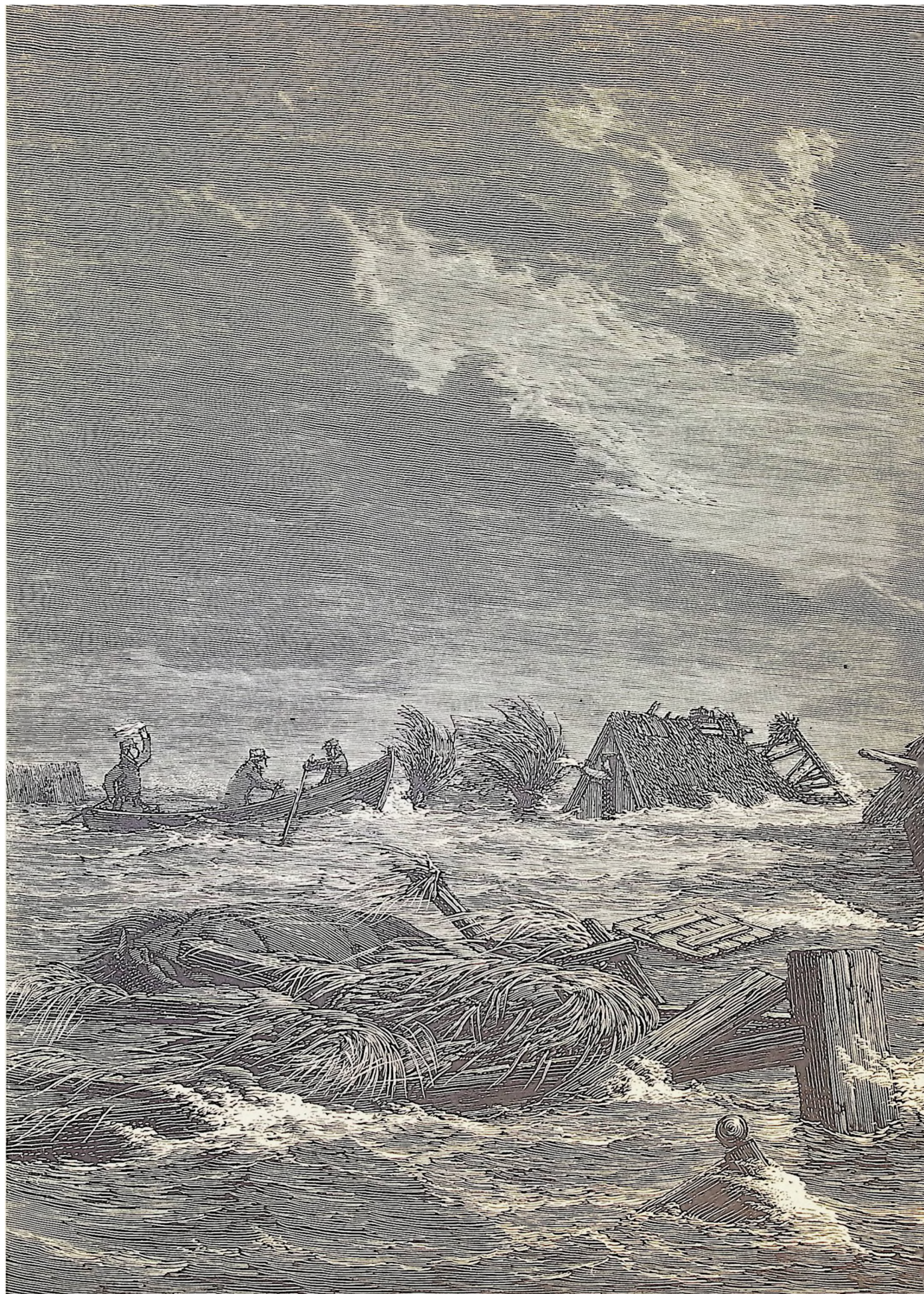
Peer Skippers hus i Gjedesby på Sydfalster efter stormfloden. Xylografi 1872.

Den 12. november 1872 rasede en heftig storm på fjerde dag. Ude på landet sad befolkningen på Sydfalster trygt bag digerne. Der havde været højvande før, og man havde ingen stormflod haft i umindelige tider. Da floden nåede en højde af seks fod over daglig vande, blev stigningen i næsten en time umærkelig, og mange af digevagterne skyndte sig hjem med beroligende meldinger. Pludselig voksede søen, og en umådelig vandmasse væltede ind over digerne og erobrede landet bagved. Folk, der boede langt fra havet, så til deres forfærdelse dette uhyre vandfald komme. Før de gjorde sig klart, hvad der var på færde, ramte flodbølgen deres huse. Hvert hus blev pludselig en ø. Døre gik op af sig selv, og huset knagede i alle sammenføjninger, mens vandet steg og steg. Snart stod det så højt, at der ikke var anden redning end at søge op på loftet. Der sad børn og voksne frysende og så familiens velstand blive splittet ad. Overalt flød døde får, køer, heste og bohaver rundt. Efter en nat i rædsel for at huset skulle styrte sammen bragte morgenen frelse i form af redningsfolk i både.

Der gik forholdsvis få mennesker tabt ved katastrofen, men husdyr omkom i stort antal, og skaden på bygninger og marker var stor.

Savnede eftersøges 14. november. Xylografi 1872.

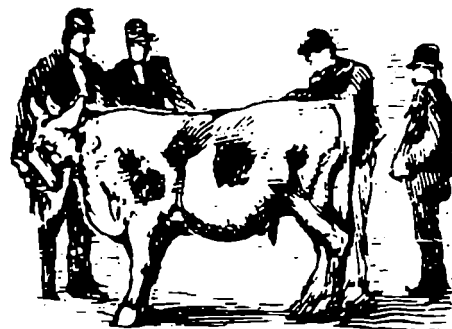

Fra Sydfalster under stormfloden. Xylografi 1872.

Attende kapitel

Markeder og torve

På vej til marked. Xylografi 1875.

Den, der omkring århundredskiftet har oplevet de fede bønderheste foran pyntelige fjedervogne på vej til markedet, vil have vanskeligt ved at forestille sig det sølle vogntøj, fattige bønder tidligere kørte til marked i. Ofte slog flere bønder sig sammen for at spare på køretøjet, således at en gav forvogn, en anden bagvogn, to mand gav hver sin hest, og så drog man afsted. Langsomt knirkede fjellevognen afsted til markedet, tilbage gik det derimod ofte stærkere. Efter sigende fremmer det kørslen mere at give kusken punch end hestene en skæppe havre.

Markederne var de store købestævner, hvor bønder, købmænd, kræmmere og håndværkere måtte handle frit. Markederne tiltrak derfor handelsfolk fra alle egne af landet og fra udlandet. Foruden den handelsmæssige betydning var markedet af stor værdi for bonden, fordi det indebar en vigtig kontakt med

omverdenen, som han ikke kunne få på anden måde. På markedet kunne han spørge nyt om familie og venner, der boede udensogns, forhøre sig om dyr, han tidligere havde solgt ud af sognet, træffe aftaler om fæstemål af tyende og endog planlægge giftermål. Alle andre afbrydelser af det ensomme liv på gården bød kun på indensogns nyheder, hvad enten det bestod i en passiar hos en af landsbyhåndværkerne eller et møde med sognets andre beboere ved kirken om søndagen. Markedsmøderne var et helt andet frisk pust fra den store verden.

Torvet var det mere dagligdags købestævne, der drog oplandets bønder til staden og forsynede byboerne med dagligvarer. På torvedage blev der også udvekslet nyheder. Herom vidner vendingen, vi bruger den dag i dag: At bringe en nyhed til torvs.

Medens torvehandelen var præget af mange forbud og restriktioner, der hav-

de til formål at beskytte håndværkere og forretningsfolk i deres næring, så var markederne anderledes frie og brogede i sammensætningen af handelsfolkene og dermed også vareudbudet.

I mange bønderhjem var en almanak ofte den eneste bog, man ejede, foruden bibelen og salmebogen. Det vigtigste stof i almanakken var fortegnelsen over markederne. Den blev ofte studeret med tanken om forestående markeds glæder og svundne markeds minder. Antallet af markeder var stadigt voksende, medens almanakker omkring 1625 nævner henved et hundrede markeder i Danmark, finder vi i 1864 over 1200.

På de følgende sider gengives markedsfortegnelsen fra »Flinchs Almanak eller Huuskalender for det Aar efter Christi Fødsel 1864, som er et Skudaar«. Udeladt er almanakkens fortegnelse over markederne i hertugdømmet Holsten og hertugdømmet Lauenborg.

Fra et marked i Hillerød. Xylografi 1881.

Fortegnelse over Markederne i Aaret 1864.

(Stillet 24 Mai 1864.)

Sjælland, Møen og Bornholm.

Frederiksborg eller Hillerød, 15 Jan., 16 Febr., 15 Marts Heste og Dvæg, 20 April Heste, Dvæg og Kram, 23 Juni, 8 Sept. Heste, Dvæg og Landbovarer, 2 Nov., 13 Dec. Heste, Dvæg, andre Kreature og Landbov.
 Frederiksfund, 29 Jan., 26 Febr. og 31 Marts Heste og Dvæg, 26 April Heste og Kram, 15 Juli Kram, 20 Oct. Kram, Heste og Dvæg, 6 Dec. Heste og Dvæg.
 Frederiksværk, 4 Febr., 5 April, 5 Juli, 1 Sept., 2 Dec. alle med Heste og Dvæg.
 Helsingør, 2 Juni Heste, 22 Oct. Dvæg.
 Hirschholm, 15 April, 28 Oct. Heste, Dvæg, Landbrugs- og Hund- fidsprodukter samt Høens Haandværkers Arbejder.
 Hjemmet, 24 Juni.
 Hølbet, 9 og 30 Marts, 13 April Heste og Dvæg, 9 Juni Heste, Dvæg, Kram, Haandværkvarer og Stovbovarer, 7 Oct. Dvæg, 24 Nov.
 Houbby, 24 Juni.
 Kalundborg, 1 og 15 Marts, samt 5 April Heste og Dvæg, 15, 16 og 17 Juni Ild, 23 Juni, 23 Sept. Heste, Dvæg og Stovbovarer, 4 Nov. Heste og Dvæg.
 København, hver anden Onsdag Heste.
 Kjøge, 9 og 30 Marts, 13 April Heste og Dvæg, 19 Mai, 29 Juli, 28 Oct. Kordør, 3 Marts, 14 Juni og 3 Nov. Kram, Heste og Dvæg.
 Mogenstrup, 24 Juni.
 Næved, 2 og 16 Marts, 6 April Heste og Dvæg, 18 Mai Dvæg, 9 Sept., 15 Nov.
 Nørkjøbing, 10 og 31 Marts, 14 April Heste og Dvæg, 3 Juni Kram og Heste, 11 Oct. Kram, Heste og Dvæg.
 Ønsbjerg, 14 Oct.
 Præsto, 11 Marts, 1 og 8 April Heste og Dvæg, 7 Juni Kram, 25 og 26 Oct. Kram og Dvæg, 14 og 15 Dec.
 Ringsted, 8 og 22 Marts, 12 April Heste og Dvæg, 10 Juni, 22 Sept., 18 Nov. Dvæg.
 Roeskilde, 4 og 18 Marts, 1 April Heste og Dvæg, 12 Mai Kram, 20 Juli Heste og Dvæg, 15 Sept., 19 Oct.
 Rønne, 13 April og 12 Oct. Heste, Dvæg og andre Kreature, Land- produkter og Hundfidsbringelser.
 Skjelker, 2 Febr., 4 og 18 Marts, 1 April Heste og Dvæg, 20 Mai Heste, Dvæg og Landmandens Hundfidsprodukter, 21 og 22 Juni, 21 Sept. Kram, Heste, Dvæg og Kragt, 21 Oct. Heste og Dvæg.
 Slagelse, 10 og 31 Marts, 14 April Heste og Dvæg, 3 Mai Heste og Dvæg, 6 og 7 Juli, 4 Oct. Heste og Dvæg, 9 og 10 Nov.
 Slangerup, 30 Marts, 10 Mai, 8 Juni, 25 Nov. Kram, Haandværks- varer, Heste og Dvæg.
 Sorø, 11 Marts, 1 og 8 April Heste og Dvæg, 30 Juni, 27 Sept. Heste og Dvæg, 8 Nov.
 Stege, 7 Marts Heste og Dvæg, 12 og 13 Oct. Kram, Heste og Dvæg.
 Storeheddinge, 3 og 17 Marts samt 7 April Heste og Dvæg, 13 Mai og 14 Oct. Kram og Heste.

Ludse, 1 Oct. Gaafemarket.
 Nordingborg, 1 Marts, 5 April Heste og Dvæg, 26 Mai Heste og Dvæg, 8 Juli, 11 Oct. Heste og Kram, 27 Oct. Heste og Dvæg.

Syen og Langeland.

Næstved, 11 og 25 Febr., 10 Marts Heste, 23 Juni, 28 Sept., Heste, Dvæg og Fodevarer, 24 Oct. Kreature. Første Onsdag i hver Maaned Torvedag med levende Kreature.
 Bøgeuse, Torvedag hver Torvedag; 9 og 23 Febr. samt 8 Marts Heste og Kjøbmandsvare, 1 Juli Kram, 23 Sept. Kram, 9 Nov. Fode- og Fedevarer. Den 1ste Torvedag i hver Maaned, eller, naar denne er en Helligdag, den anden Torvedag i f. M., Torvedag med levende Kreature.
 Hesseløv, 21 Sept. Kram, Heste, Dvæg, Korn og Fedevarer.
 Kjønborg, 12 og 26 Febr., 11 Marts Heste, 15 April Dvæg, 17 Juni Kram, 4 Oct. Kam og Hjad, 28 Oct. Kram, Heste, Dvæg, Korn og Fedevarer; den 2den og 4de Risdag i hver Maaned Torvedag med levende Kreature.
 Kjerteminde, 19 Febr., 4 og 18 Marts Heste og Dvæg, 10 Juni Kram, 14 Oct. Kram, Heste, Dvæg, Korn og Fedevarer; 1ste Onsdag i hver Maaned Torvedag med levende Kreature.
 Midelfart, 29 Jan. Heste og Dvæg, 10 og 24 Febr., 9 Marts Heste og Dvæg, 2 Mai Dvæg, 30 Juni og 15 Sept. Heste, Dvæg, Korn og Fedevarer, 1 Nov. Fode- og Fedevarer.
 Nyborg, 18 Febr., 3 og 17 Marts Heste, 5 Juli Kram, 12 Oct. Kram, Heste, Dvæg, Korn og Fedevarer; 1ste og 3die Onsdag i hver Maaned fra 1 Oct. til 1 Mai Torvedag med levende Kreature.
 Odense, 8 og 22 Febr., 7 Marts Heste og Dvæg, 15 Marts Kram, 15 Juli, 5 Oct. Kram — ved dette 1ste Marked kunne kun Odenses og Nyborgs Handlende indfinde sig med Vare til Forhandling — 4 Nov. Heste, Dvæg, Korn og Fedevarer; 1ste og 3die Mandag i hver Maaned Torvedag med levende Kreature. Falder en af disse Torvedage paa en Helligdag, forlægges den til den naafølgende Onsdag.
 Rudekjøbing, Torvedag hver Torvedag; 15 og 29 Febr., 14 Marts Heste, 20 Juni Kram, 28 Oct. Kram, Heste, Dvæg, Korn og Fedevarer.
 Svendborg, 17 Febr., 2 og 16 Marts Heste og Dvæg, 22 Juli Kram, 12 Oct. Kam og Hjad, 3 Nov. Kram, Heste, Dvæg, Korn og Fedevarer; 1ste Torvedag i hver Maaned fra 1 Oct. til 1 Mai levende Kreature.

Rokland og Falster.

Maribo, 16 Febr., 1 og 15 Marts Heste og Dvæg, 10 Juni Kram, Heste og Dvæg, 21 Oct. Kram, 28 Oct. Heste.
 Nakflov, 11 og 25 Febr., 10 Marts, 6 og 27 Oct., 10 Nov. alle med Heste, Dvæg, Evilm, Hjad og andet Hjertra samt Fedevarer.
 Nørkjøbing, 28 April Heste og Dvæg, 19 Juli og 7 Oct. Kram, 10 Nov. Heste og Dvæg.
 Nysted, 20 Sept. og 2 Nov. Kram, Dvæg og Heste.
 Rødbby, 9 Febr. og 22 Marts Heste og Dvæg, 1 Juli Kram, 20 Oct. Kram, 15 Nov. Heste og Dvæg.
 Sagfjøbing, 23 Febr. og 8 Marts Heste og Dvæg, 8 Juli, 4 Oct., 8 Nov. Heste og Dvæg.
 Stubbejøbing, 16 Marts Heste og Dvæg, 28 Juni Kram, 26 Oct. Heste og Dvæg.

Markedsscene i Horsens. Xylografi 1864.

Det ellers så muntre markedsliv afløses af en dyster stemning, da løbesedlerne om slaget ved Dybbøl bliver uddelt.

Jylland.

Aalborg Stift.

Aalborg, 26 og 27 Jan., 23 og 24 Febr. Heste, 14, 15 og 16 Juni 16 Sept. Hanning og Bøddere, 11, 12 og 13 Oct. Dvæg, 14 Heste og Dvæg.
 Agersted, 23 Sept. Dvæg og landlige Fabrikaler.
 Blokhus, 22 Marts Heste, Kreature, Vildtredskaber og Trævarer.
 Dronninglund eller Hjaltehus, 2 April Dvæg, 3 Juni Heste, 24 Juni Kram, 3 Oct. Dvæg.
 Frierritslev, 1 Oct. Heste, Dvæg og landlige Fabrikaler.
 Klauenfjeld Kro, 19 Sept. Dvæg, Faar, Landprodukter og landlige Fabrikaler.
 Frederikshavn, 13 Juli Kram og andre Varer, 10 Oct. Heste og Dvæg.
 Hals, 28 Sept. Kram, Heste, Dvæg og Trævarer.
 Hjørring, 19, 20 og 21 Jan. Heste, 16, 17 og 18 Febr. Heste, 28 April Dvæg, 14 Juli Heste, 19 Juli Kram, 17 Oct. Slagleqvæg.
 Hornested, 27 Sept. Heste, Dvæg, Hfl og Trævarer.
 Tetsmark, 6 Oct. Heste og Dvæg.
 Skoldby Kro, 5 April Heste og Dvæg.
 T-3fo, 7 og 8 Oct. Heste, Kreature, uldne og fede Varer.
 Vilde Nygaard, 30 Marts Trævarer.
 Vokken, 4 Oct. Dvæg.
 Manstrup, 31 Marts Kreature og landlige Fabrikaler, 14 Oct. Heste, Dvæg og landlige Fabrikaler.
 Nykjøbing paa Vorsk, 9 Febr. Heste, 6 Juni Heste og Dvæg, 20 og 21 Juli Kram, Heste og Slagleqvæg, 1 Aug. Heste og Dvæg, 5 og 18 Oct. Slagleqvæg og Ojæs.
 Nørre Sundby, 12 Jan. og 20 April Heste og Dvæg, 16 Mal Trævarer, 15 Oct. Trævarer og Slagleqvæg, 15 Dec. Heste og Dvæg.
 Skagen, 1 Juni Kram, 30 Sept. Heste og Dvæg.
 Skram, 19 April Kreature, 14 og 15 Sept. Kram, Heste og Dvæg.
 Søby, 12 Febr., 9 og 10 Marts Heste, 27 Mai Heste, 8 Juli og 21 Oct. Kram, 5 Oct. Slagleqvæg; Torvedag hver Loverdag.
 Thise, 31 Marts og 1 April Kram, Heste og Dvæg.
 Thisted, 11 og 12 Febr. Heste, 4 Juni Heste og Dvæg, 7 Juli Kram, 30 Sept. Heste, Dvæg, Trævarer, Alenvarer og Kertlar, 7 Oct. Kram; Torvedag hver Loverdag.
 Thyholm, 6 Oct. Heste, Dvæg, Trævarer og hjemmegjorte Alenvarer.
 Vesterbrønderlev, 14 Sept. Heste, Dvæg og landlige Fabrikaler, 5 og 18 Oct. Heste og Dvæg.
 Vesterhønsing, 26 April og 26 Sept. Heste, Dvæg og landlige Produkter.
 Vestervig, 22 Juni og 22 Sept. Heste og Dvæg.
 Vordaa, 8 Oct. Dvæg og landlige Fabrikaler.
 Vølø, 5 Juli Heste, Kram og Trævarer.

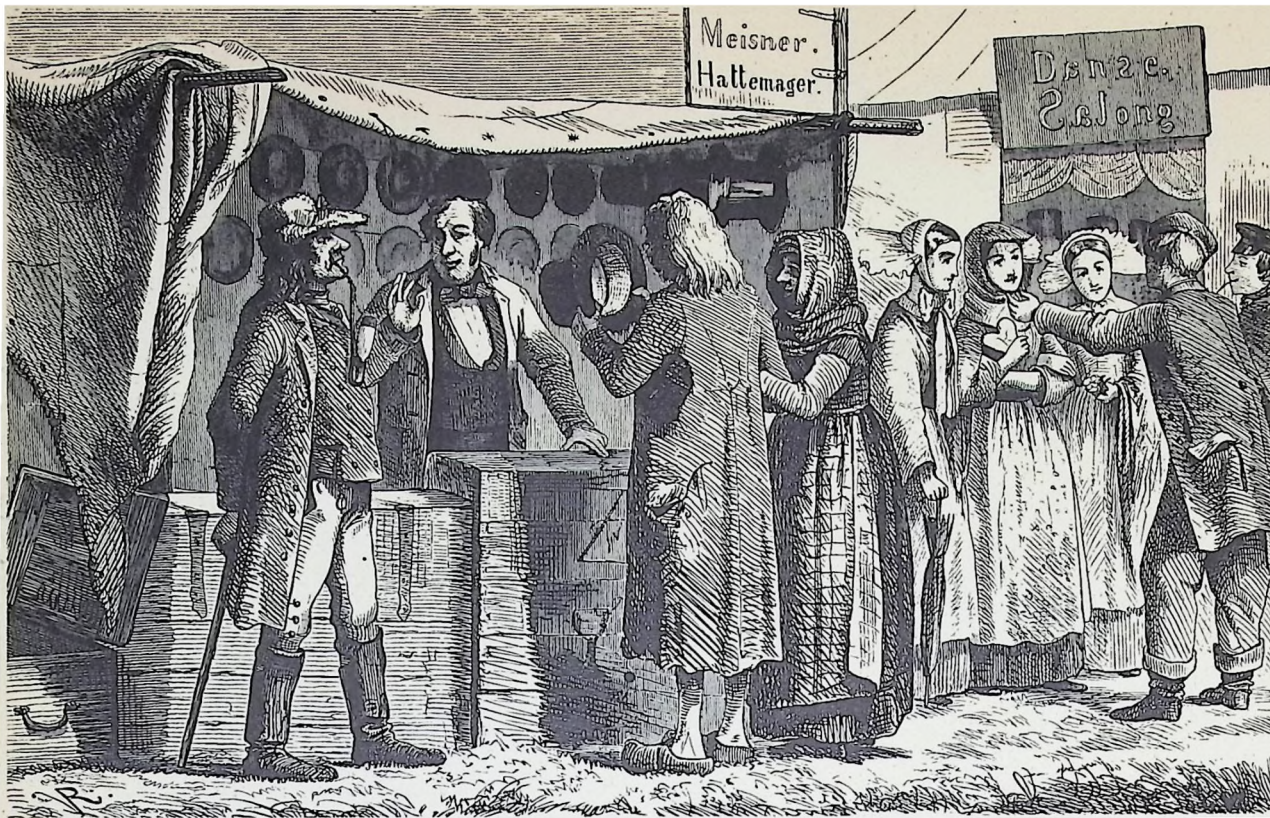
Narhuus Stift.

Narhuus, 3 og 4 Marts Heste og Dvæg, 4 og 5 Juli Heste, 26, 27 og 28 Juli Kram, 19 Oct. Dvæg, 22 og 23 Dec. Heste.
 Nørbel, 23 Mal og 22 Oct. Kreature, Landbrugs- og Husflidprodukter.
 Nørre Kro, 29 April og 16 Sept. Kram, Heste og Dvæg.

Bræstenbro, 8 April og 25 Oct. Heste og Dvæg.
 Ebeltoft, 23 og 24 Febr., 30 Juni og 1 Juli, 5 og 6 Oct. Heste, Dvæg og Haandværksvarer.
 Fuglso, 3 Mai og 7 Oct. Kreature og Landprodukter.
 Grenaa, 19 Febr., 12 Juli, 23 Sept. Heste, Dvæg og Haandværksvarer, 4 Nov. Heste og Dvæg; Torvedag hver Loverdag.
 Hadslund, 12 og 13 Mai samt 5 og 6 Oct. Kram, Heste, Dvæg, Trævarer, hjemmegjort uldent Tøj, Læred og Voltemagervarer. Begge Gangene holdes Markedet den første Dag paa den nordre Side af Hjørden, og den anden Dag paa den søndre Side.
 Hobro, 26 Febr., 10 Mai, 6 Juli, 21 Sept., 26 Oct., 10 Nov. Heste og Dvæg; Torvedag hver Fredag.
 Hørsens, hver Onsdag i Høsten indtil den sidste Uge Heste, 2 Mai Dvæg, 21 Juni, 30 Sept. sædvanlige Varer, 28 Dec. Heste.
 Klouborg By, 28 April Heste, Dvæg, Landprodukter og Husflidstrembringesler, 13 Oct. Heste, Dvæg og andre smaa Kreature.
 Knudstrup, 29 Juni samt 11 og 12 Oct. Kram.
 Naarupvnd, 13 Jan., 10 Febr., 13 April, 8 Juni, 13 Juli, 10 Aug., 14 Sept. og 9 Novbr. Kreature og Landprodukter.
 Naringer, 4 Marts Heste og Faar, 3 Juni, 21 Juli, 8 Oct., 3 Nov. sædvanlige Varer; Torvedag hver Loverdag.
 Nørstoft, 8 Jan. og 8 Nov. Heste og Dvæg.
 Ny-Lyngten Kro, den første Onsdag i hvert Maaned Kreature og Landbrøvarer.
 Odder, 30 Marts og 22 Sept. Heste og Dvæg.
 Randers, 2 Febr. Heste og Faar, 4, 5 og 6 Febr. Kram, og Markedet ophører Loverdag Eftm. Kl. 2, hver Loverdag i Høsten indtil den sidste Uge Heste, 11 og 12 Marts Heste og Dvæg, 7 og 8 Juli Heste, Dvæg og Uld, 13, 14 og 15 Oct. Kram og Uld, og Markedet ophører Loverdag Eftm. Kl. 2, 20 og 21 Dec. Heste; Torvedag hver Onsdag og Loverdag.
 Rne, 11 Mai og 3 Nov. Kram, Heste og Dvæg.
 Ronde, 16 Marts, 18 Mai, 21 Sept. og 16 Nov. Heste og Dvæg.
 Saltensby, 13 Juli Kram, Heste, Dvæg, Haandværks- og Trævarer samt Gødvare.
 Silkeborg, 17 Marts, 17 Juni, 16 Sept. og 26 Oct. Kram, Heste, Dvæg og Husflidprodukter; Torvedag hver Loverdag.
 Skjellebro, 15 Marts, 15 April, 17 Mai, 18 Oct. Heste og Dvæg.
 Skanderborg, 22 og 23 Jan. Heste, hver Tirsdag i Høsten indtil den sidste Uge Heste, 25 Mal, 22 Juli, 13 Sept. og 24 Oct. Kram og Dvæg; Torvedag hver Tirsdag.
 Skovgaard Kro, 26 April Heste, Dvæg og Faar, 1 Sept. Heste, Dvæg, Faar og Søderug.
 Thistrup Kro, 9 Marts, 11 Mai, 12 Oct. og 14 Dec. Kreature og Landprodukter.
 Traust, 16 Juni og 17 Nov. Heste, Dvæg og Husflidprodukter, det første tidlige Kram.
 Veilby, 1 April, 2 Mal, 11 og 28 Oct. Dvæg.
 Vinderslev, 12 Mal og 6 Oct. Kram, Heste og Dvæg.
 Vilstad ved den nye Kro, 9 Sept. Heste.

Ribe Stift.

Vissing, 4 Oct. Kram, Heste, Dvæg og Trævarer.

Markedsscene i Vester Brønderslev. Xylografi 1863.

Belle, 13 Sept. Heste, Dvæg og Trævarer samt hvad Bonden behøver til sin Avlingsdrift.
Christianshede, 27 og 28 Oct. Væred, Høvevarer og Avlingsprodukter.
Dalager, 7 April Heste, Dvæg og Trævarer, 26 Aug. Heste, Dvæg og Kram.
Foldingsbro, 8 April, 13 Mai og 20 Oct. Dvæg.
Fredericia, 26 April og 4 Nov. Kram, Heste og Dvæg, 1 Juli Heste og Dvæg; Torvedag hver Mandag og Torvedag.
Give, 30 Juni Kreature, Trævarer, Ild, uldne Vaer, Korn og bedlige.
Herrebergbak, 12 Oct. Dvæg og Trævarer.
Hulstebro, 16 Febr. Kram og Heste, 26 og 27 April, Kram og Dvæg.
7 Juni Heste, 5 og 6 Juli Kram, 15 Sept. Dvæg, 13 og 14 Oct. Kram og Dvæg, 8 og 9 Nov. Dvæg, 14 og 20 April Søndemarked; Torvedag hver Tirsdag.
Holsted, 7 Jan. Trævarer og hvad Bonden behøver til sin Avlingsdrift, 1 April og 4 Nov. Heste og Dvæg.
Jellinge, 6 Mai og 28 Sept. Kreature, Trævarer og Kæbslagerarbejde.
Juelsminde, i Klating Sogn, 22 Sept. Heste og Dvæg.
Kolding, 5 Febr. Kram og Heste, hver Fredag i Fasten indtil den sidste Uge Febr. og de to sidste Fredage tillige med Dvæg, 31 Martis, 7 og 21 April samt 1° Mai Dvæg, 14 April Heste og Dvæg, 28 April Kram og Dvæg, 26 Juli Kram og Dvæg, 19 Sept. Dvæg, 7 Oct. Kram og Dvæg; hver Fredag i den 1den, 3de, 4de, 5te, 6te og 7de Uge efter Midskøbdag Dvæg; Torvedag hver Tirsdag.
Kollund, 1 Nov. Dvæg.
Lemvig, 29 April og 3 Juni Heste og Dvæg, 12 Juli, 5 Aug., 11 Oct. 3 Nov., Kram, Heste, Dvæg og Trævarer; Torvedag hver Loverdag.
Lundby, 13 April Væred, Høvevarer og Avlingsprodukter, 1 og 2 Sept. Kram, Heste og Hø.
Nørre Skollemørtten, 19 Mai og 18 Oct. alle Slags Kreature.
Randsbøl, 13 Mai Heste, Dvæg og Kæbslagerarbejde.
Ribe, 19 April, 14 Juni, 27 Sept. Kram og Trævarer, 15 Martis, 12 og 13 Juli, 7 og 8 Sept. Heste, 5 og 6, 12 og 13, 19 og 20, 26 og 27 April samt 10 og 11 Mai, 28 og 29 Juli, 11 og 12, 18 og 19, 25 og 26 Oct., samt 1 og 2 Nov. Dvæg. Ved Markedet den 1 og 2 Nov. tillige med Trævarer og hvad Bonden behøver til sin Avlingsdrift.
Ringskjøbing, Torvedag fra Paaske til Midskøbdag Loverdag eller Dvæg; 10 Martis Kram, Heste og Stude, 14 og 15 April Heste, Dvæg og Trævarer, 15 Juni Kram, 2 Aug. Heste og Dvæg, 6 Oct. Kram og Heste, 20, 21 og 22 Oct. Kram, Heste og Dvæg.
Sneiberg, 28 April Dvæg, Trævarer og hjemmegjorte Afsvarer.
Sønderomme, 30 April og 31 Oct. Heste, Dvæg og Høvevarer.
Tarm, 26 April og 21 Sept. Kram, Heste, Dvæg og Trævarer.
Thim Kro, 10 Oct. Slagleqvæg, Heber og øvrige Landbosjovmandsheder.
Tommerby, 19 Febr. Trævarer og hvad Bonden behøver til sin Avlingsdrift.
Viffjær, 19 Aug. Heste, Dvæg, Træ og Gist.
Varde, 8 og 9 Martis Kram og Trævarer, 17 og 18 Martis Heste og Dvæg, 4 Mai Heste og Dvæg, 28 og 29 Juni, Kram og Trævarer, 3 og 4 Aug. samt 9 og 10 Sept. Heste og Dvæg, 29 og 30 Sept. Kram, 27 og 28 Oct. Heste og Dvæg, 16 Dec. Kram og Trævarer; Torvedag hver Torisdag.
Veien, 20 Juni Heste og Dvæg.

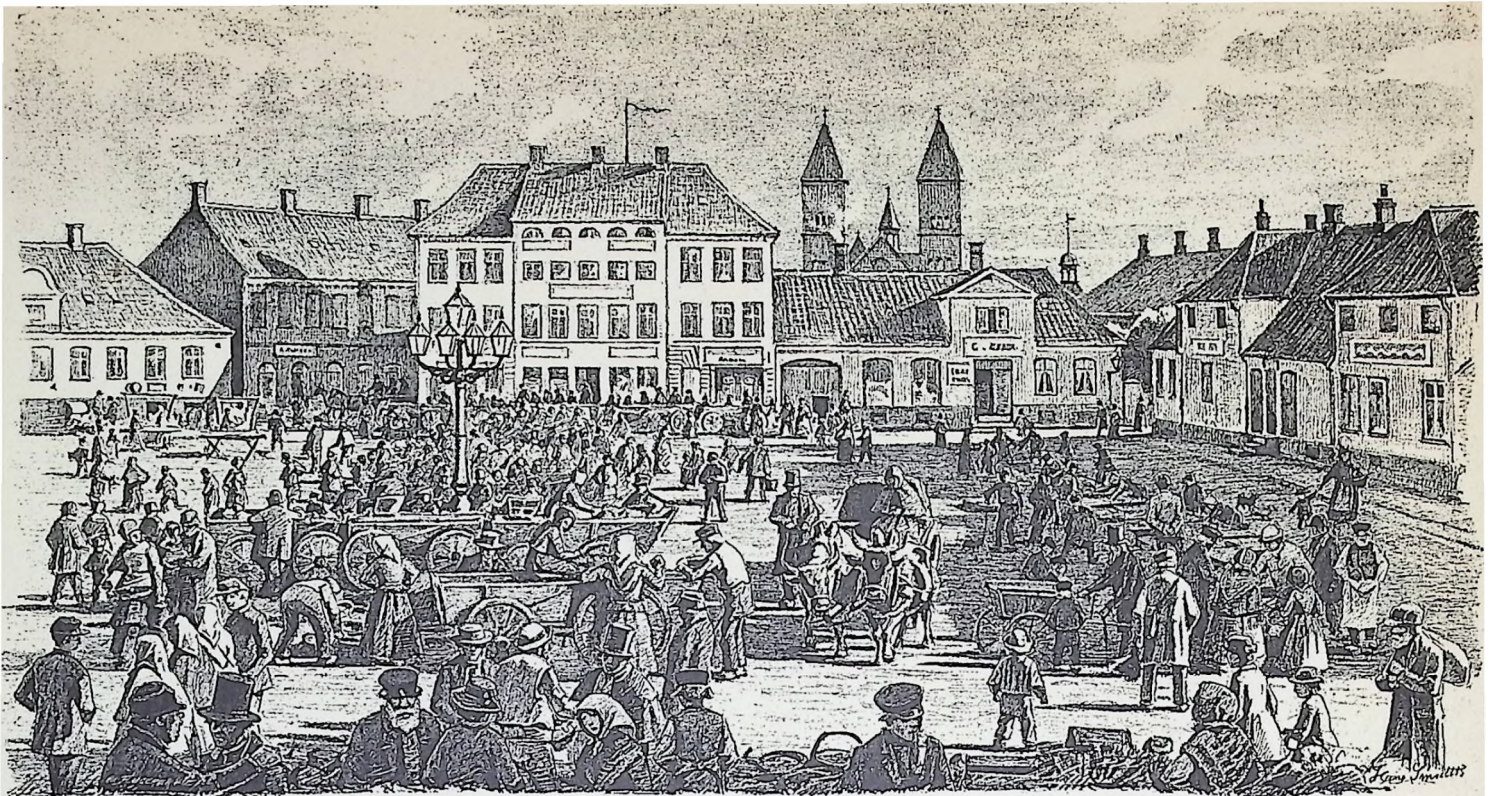
Belle, hver Torisdag i Fasten indtil den sidste Uge Febr., 26 og 27 April, 23 og 24 Sept., 28 og 29 Oct. Heste og Dvæg, 3 Mai og 13 Oct. Kram; Torvedag hver Dvæg.
Borhøst, 5 Aug. Dvæg og andre Vaer.

Ålborg Stift.

Ålborg, 24 Mai og 10 Oct. Heste, Dvæg og Høvedsprodukter.
Bjørnsholm, 26 Sept.
Fjursund, 20 Sept. Kreature, Trævarer og Høvedsprodukter.
Holmgaard, 8 Juni og 16 Sept. Træ, Korn, Kreature og hjemmegjorte Afsvarer.
Hvalpsund, 20 Mai og 17 Oct. Heste, Dvæg, Korn og Høvedsprodukter.
Lagstor, 1 April Heste, Dvæg og Landbødder, 29 Sept. Kram og Trævarer, 11 og 12 Oct. Kram, Høvedsvarer og Landprodukter.
Ned Kravn Sø, 12 Juli Kram, Heste, Dvæg og Landbødder.
Ribe, 11 Martis Heste, Dvæg og landlige Fabrikater, 26 og 27 April Kram, Kreature og Gist, 22 Sept. Kram, Heste og Korn, 14 Oct. Dvæg og landlige Fabrikater, 3 Nov. Dvæg.
Sjørup, 2 Juni Kram, 4 Oct. Kreature, Korn, Trævarer og Landprodukter.
Skive, 6 Jan. Kram, 18 Martis Heste, 19 Mai Heste og Dvæg, 9 Juni Kram, Heste og Dvæg, 2 Aug. Kram, Heste og Dvæg, 23 Sept. Dvæg 30 Sept. Aug., 4 Nov. Heste, Dvæg, Væg og Trævarer, 14 og 15 Dec. Heste.
Viborg, 22 og 23 Jan. samt 29 Febr. og 1 Martis Heste, 11 Mai Dvæg, 24 og 25 Juni Kram, Heste og Dvæg, 27 Sept. Kram og Trævarer, 25 Oct. Dvæg, 23 Nov. Slagleqvæg, 12 og 19 April Søndemarked.

Sjættugdommet Skelvig.

Åbenraa, hver Tirsdag i Fasten Heste; 4 Mai Dvæg; 18 Juli 3 Dage med Heste og derefter i 3 Dage med Kram; 17 Oct. 3 Dage med Dvæg og derefter 3 Dage Kram; 7 Nov. Dvæg; 16 og 17 Dec. Heste.
Kruus, 31 Mai Heste; 1 og 2 Juni Kram.
Krum, 4 Mai og 5 Oct. Heste, Dvæg og Trævarer.
Augustenborg, 2 Mai Kram.
Årvedkjøbing, 20 Juni og 17 Oct. Kram. Desuden holdes hvert andet Aar i Årvedkjøbing og hvert andet Aar i Marsfal paa Årvedkjøbende Høvedsmarked, 17 Martis og 7 Juli, ligesået et Marked med Heste, Dvæg og smaat Dvæg 24 Oct. I Aaret 1864 holdes disse 3 Markeder i Marsfal.
Bolderslev, Randsbøl i Åbenraa Amt, 29 April og 7 Nov. Heste og Dvæg.
Bredsted, 11 Febr., 19 Mai, 28 Juli og 1 Dec. Kram; 8 Febr. Heste, varer i 3 Dage, af hvilke den sidste er den vigtigste; Marked med Slagleqvæg; hver Fredag fra Midten af Oct. til Midten af Nov.
Bronner, Kirkebø i Sundevad, 6 og 7 Mai samt 2 og 3 Nov. Kram, Heste og Dvæg.
Bromølle, paa Als, 20 Mai og 19 Sept. Heste.
Burg, paa Femern, 27 Juni Stomagerarbejde; 27, 28 og 29 Juni Heste; 1 Febr. og 7 Nov. Dvæg; 19, 20, 21 og 22 Oct. Kram.

Torvedag i Viborg. Zinkætsning.

Dannevoit, paa Ald, 14 Juli Heste og Dvæg.
Efternørde, 8 til 10 Febr. Gsm. Kl. 4, 20 til 22 Juni Gsm. Kl. 4 og 3 til 5 Oct. Gsm. Kl. 4 Kram, Heste og Dvæg; 29 April Dvæg.
Fjælde, Kirkeby i Vredsted Amt, 16 April og 3 Sept. Kram, Heste og Dvæg.
Glensborg, 6 Marts Gsm. Kl. 4 til 12 Marts Gsm. Kl. 4 og 9 Oct. Kram Gsm. Kl. 4; 29 Febr., 1 og 2 Marts samt 29 Oct. Heste og Dvæg. Udenfor Norreport i Nyhad holdes ligeledes 4 Dvæg- og Hestemarkeder, nemlig: 25 Jan., 15 April, 15 Juli og 12 Sept. I Tidrummet fra 1 Sept. til 1 Juni afsolbes hver Fredag et Dvægmarked.
Frederikstad, 29 Jan. Heste; 29 April og 2 Sept. Kram i 8 Dage, 21 og 22 Juli Heste.
Garding, 28, 29 og 30 Jan. samt 16, 17 og 18 Juni Kram; begge Markeder begynde Dnsdag Gsm. Kl. 4 og ende Lovdag Gsm. Kl. 4; 11 Marts og 16 Sept. Heste; 18 og 25 Oct. samt 1 og 8 Nov. Dvæg.
Gram, 11 Mai, 26 Oct. Heste, Dvæg og Trævarer.
Haderslev, 4 April Kram i 3 Dage, 25 Juli Kram og Hest i 3 Dage; 21 Sept. Kram i 3 Dage; 8 Febr. og hver Mandag i Jæsten indtil Paasken samt 20 Juni Heste; 16 Marts, 30 April og 6 Mai Hornqvæg. Hestemarkeder hver Lovdag fra Midten af April til Paaften, 21 Sept. samt Mandag og Fredag i den 4de, 5te, 6te og 7de Uge efter Mikelsdag.
Hanved, Kirkeby ved Glensborg, 1 Mai Gsm. Kl. 4 og næste Dag samt 29 Sept. Heste og Dvæg, det sidste tillige med Oves.
Husum, fra 22 Mai Gsm. Kl. 4 til 29 Mai Gsm. Kl. 4 Kram og Uld; fra 21 Sept. Kl. 11 Form. til 28 Sept. Kl. 11 form. Kram; 14 Marts, 17 og 18 Mai samt 19 Sept. Heste. Marked med magret Dvæg hver Torødag efter 16 April til Paaften; Marked med fedt Dvæg hver Dnsdag fra St. Hansdag til Udvent.
Højer, *) 5 Mai og 20 Oct. Heste, Dvæg og Trævarer. Torødag hver Lovdag, som ikke er en Helligdag; naar Lovdagen er en Helligdag, da den næstfølgende Søndag.
Kappel, 3 og 4 Mai samt 19 og 20 Oct. Kram; 6 Febr. Heste og Dvæg.
Klilyev, Kirkeby ved Glensborg, 4 April og 14 Sept. Heste og Dvæg.
Langhorn, Kirkeby ved Vredsted, 20 Jan., 23 Juni og 26 Aug. Kram, Dvæg og Trævarer.
Lysborg, 7 og 8 Juni samt 26 og 27 Sept. Kram, Heste og Dvæg.
Løf, Kirkeby i Lønder Amt, 2 Mai samt 3, 4 og 5 Oct. Kram, Dvæg og Trævarer.
Øgumkloster, Krammarked 6, 7 og 8 April, første Dag med Kærbød, Træ- og Pottemagervarer. Krammarkedet begynder først Dnsdag Gsm. Torødagen er Hovedmarkedsdagen og Markedet ender Kl. 4 Fredag Gsm. 24 Aug. Kram, Heste og Dvæg; Markedet begynder den 23 med Kærbød, Træ- og Pottemagervarer, og om Eftermiddagen med Kram, Heste og Dvæg, den 24 er Hovedmarkedsdagen og Markedet ender den 25 Aug. Kl. 4 Gsm. den 25 Febr. Heste og Dvæg, Markedet begynder den 24 om Gsm. og den 25 er Hovedmarkedsdagen; 6 Marts om Gsm. og ender Mandag Aften, Heste og Dvæg; 13 Juni Heste og Dvæg. De anordnede Dvæg- og Hestemarkeder 1 og 2 Sept., Mikelsdag og 3 Dage for St. Søren holdes ikke mere.

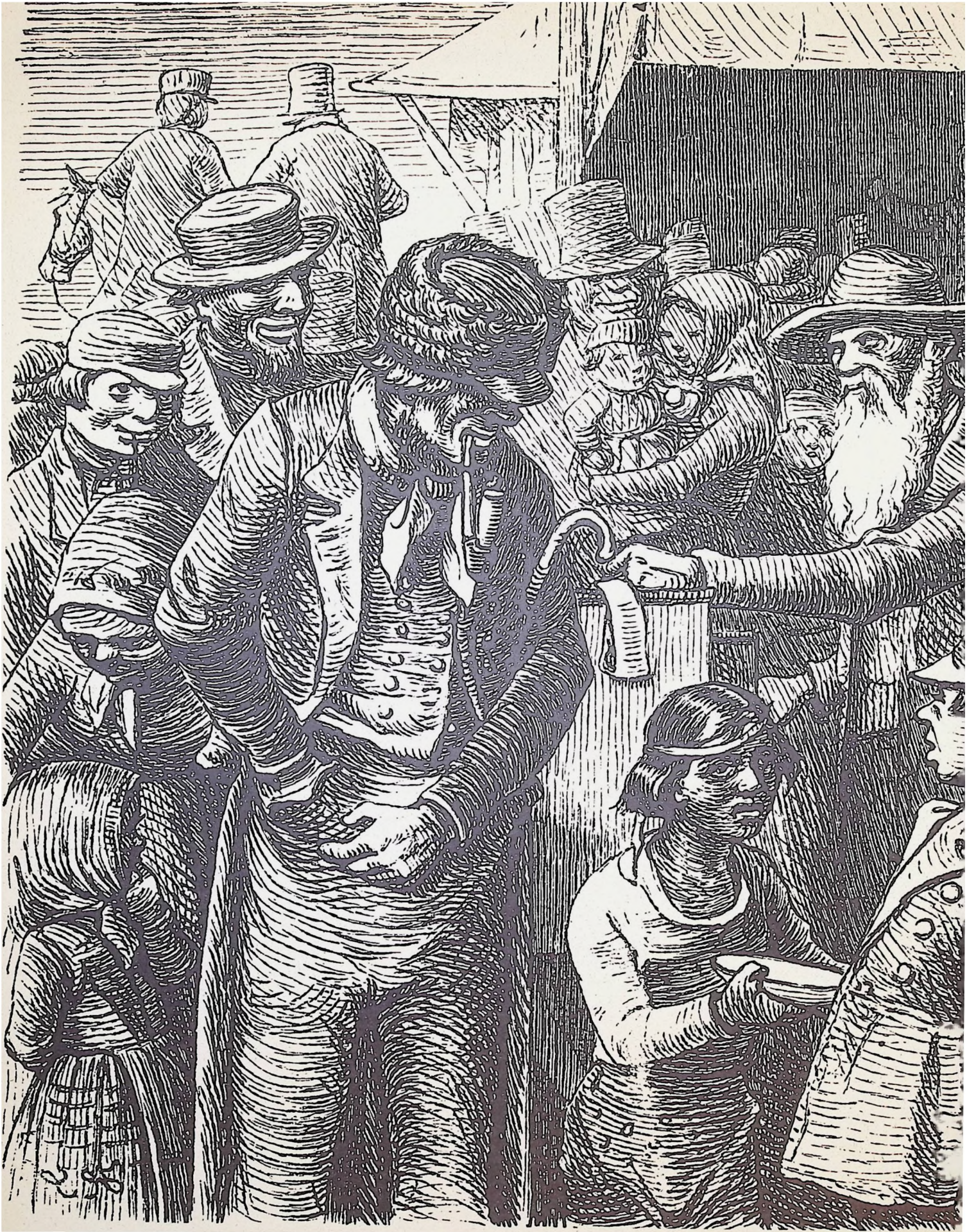
*) Denne Angivelse vil blive forandret.

Marstal, Torødag hver Torødag; 17 Marts og 7 Juli Heste samt 24 Oct. Heste, Dvæg og smalt Dvæg (se Vredstedboing).
Nørdborg, paa Ald, 16 og 17 Marts samt 21 og 22 Sept. Kram; 6 Mai Heste og Dvæg; 31 Oct. Dvæg.
Nybol, Kirkeby i Lønder Amt, 28 Jan. samt 20 til 22 Juni Kram og Heste.
Rendsborg, 21 Febr., 26 Juni og 25 Sept. Kram. Disse 3 Markeder begynde Gsm. og vare 4 Dage, den første Dag tillige Heste og Dvæg; 24 og 25 Oct. Dvæg og Dvæg, den foregaaende Dags Gsm. holdes et Formarked, 28 og 29 April magret Hornqvæg og Heste udenfor Porten, 11 Jan. Heste.
Schwabsked, i Husum Amt, 3 Oct. Heste og Dvæg.
Skjærbel, 27 April og 19 Oct. Heste, Dvæg og Trævarer.
Slesvig, fra 31 Jan. til 9 Febr. Kram; 1 Sept. i 8 Dage Kram; 8 og 9 Jan., 24 og 25 Febr. samt 6 og 7 Sept. Heste; 26 April, 3 og 10 Mai magt Dvæg; 21 og 28 Oct. samt 4 Nov. Slagteqvæg.
Sønderkappel, Kirkeby ved Frederikstad, 22 og 23 April samt 6 og 7 Oct. Kram, Heste og Dvæg.
Sønderborg, 26 og 27 Mai, 10 og 11 Aug. samt 30 Sept. og 1 Oct. Kram; 22 og 24 Oct. Dvæg; 28 April og 6 Mai magret Dvæg; Hestemarked hver Torødag i Jæsten og 12 Sept.
Sønderbørup, Kirkeby i Frouhst Valløp, 26, 27 og 28 Juli Kram, Heste og Pottemagervarer; 14 Oct. Heste og Dvæg.
Treia, Kirkeby i Sønder Amt, 14 April Heste og Dvæg.
Lønder, fra 18 Mai Gsm. Kl. 4 til 21 Mai Gsm. Kl. 4 Kram og Uld; fra 28 Sept. Gsm. Kl. 4 til 1 Oct. Gsm. Kl. 4 Kram og Paaften; 12 Febr., hver Fredag fra Ugen efter Paaske til Midten af Juni, 4 Aug. og 5 Sept. Heste og Dvæg, de to sidste Markeder begynde den foregaaende Dags Gsm.; 22 Sept. Dvæg; hver Fredag fra Mikelsdag til Midten af Dec. Dvæg.
Touning, fra 8 til 11 Mai Gsm. Kl. 4 og fra 11 Sept. Gsm. Kl. 4 til 14 Sept. Gsm. Kl. 4 Kram; 12, 13, 14 og 17 Mai Uld; 19 Aug. Heste; 17, 24 og 31 Oct. samt 7 Nov. Dvæg. Saalange den regelmæssige Dampskibsforbindelse mellem denne By og England finder Sted, afsolbes hver Dnsdag et Dvægmarked.
Ulstrup, Kirkeby i Sønderborg Amt, 1 April og 26 Oct. Heste og Dvæg.
Vyl, paa For, 2 Mai og 18 Oct. Kram i 8 Dage, hvormed tillige forbindes et Hestemarked i 2 Dage, som begynder 18 Oct.
Vesterløgum, i Hobenaa Amt, 6 Mai og 14 Oct. Dvæg; 5 Aug. Heste, Trævarer og Hønskeproduktier.

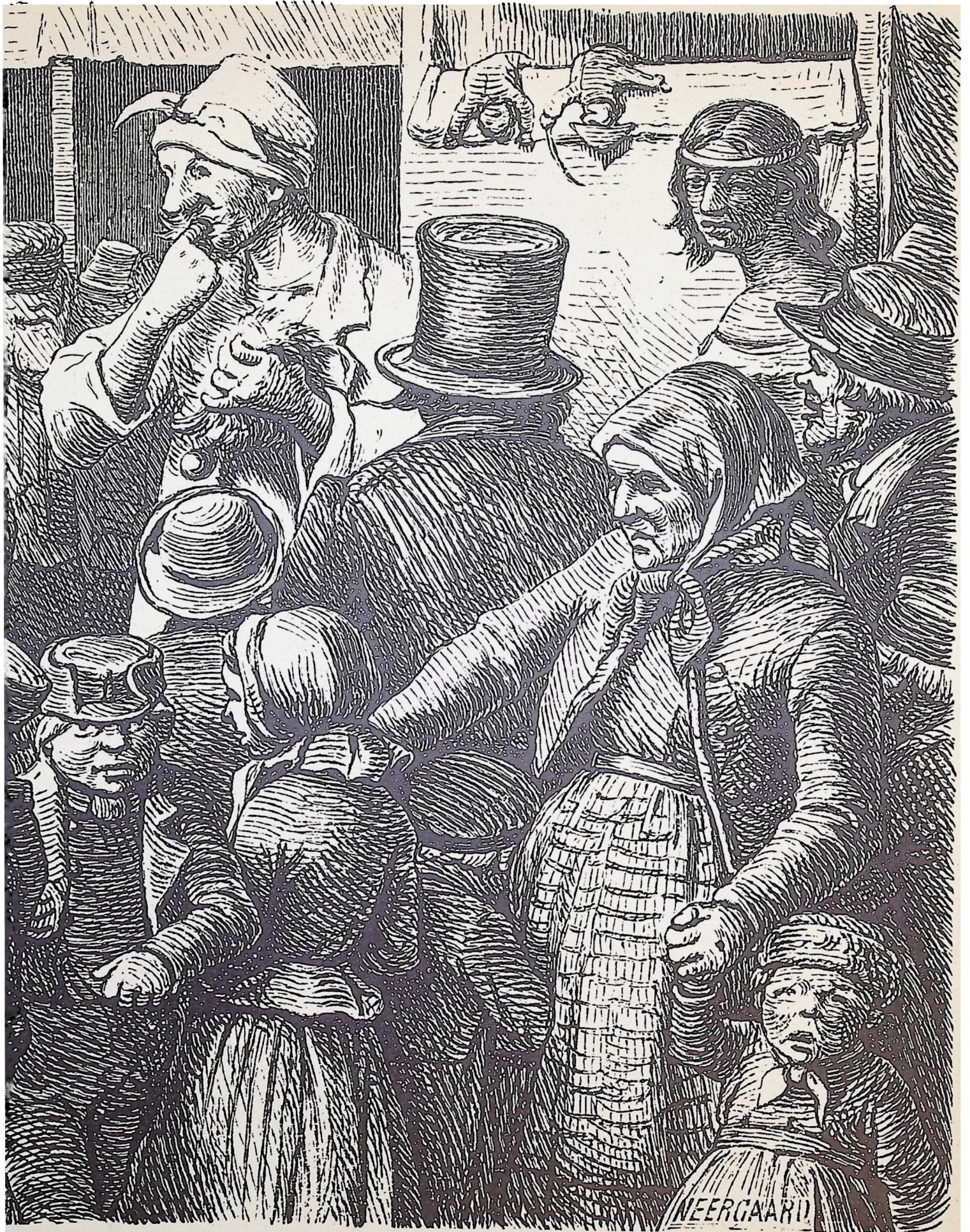
Hertugdømmet Holsten.

Afhrensboeck, 14 Marts og 3 Oct. Kram og Dvæg. Markederne begynde Søndag Gsm. Kl. 4 og ende Mandag Aften.
Altona, 14 Marts, 20 Juni, 12 Sept. og 12 Dec. (Julemarked) Kram; Markederne begynde Mandag Morgen og ende Dnsdag Middag Kl. 12. I Julebegene indtil 26 Dec. holdes det saakaldte Dommarked; men i længere Tid har dette Marked uden Afbrud stillet sig til Julemarkedet og bliver saadantlig forlængt til 28 eller 29 Dec. Dvægmarked holdes hele Aaret hver Mandag, Dnsdag og Fredag.
Althraalstedt, Kirkeby i Teltow Amt, 19 Sept. Kram og Dvæg.

*) Denne Angivelse vil blive forandret.

Sommermarked. Xylografi 1888.

Hestemarked på Store Torv i Aarhus. Xylografi 1886.

Hestehandel.

At begå sig i den vanskelige hestehandel var ikke enhver beskåret, og derfor kunne en let fattelig og pålidelig vejledning være på sin plads.

Hingst som prøves. Xylografi 1882.

**Fattelig og paalidelig
Vejleder paa Heste-Markedet,**

tilligemed Oplysning om alle i

Hestehandelen

brugelige Tjenster og Tænb.

af
En Dyrlæge.

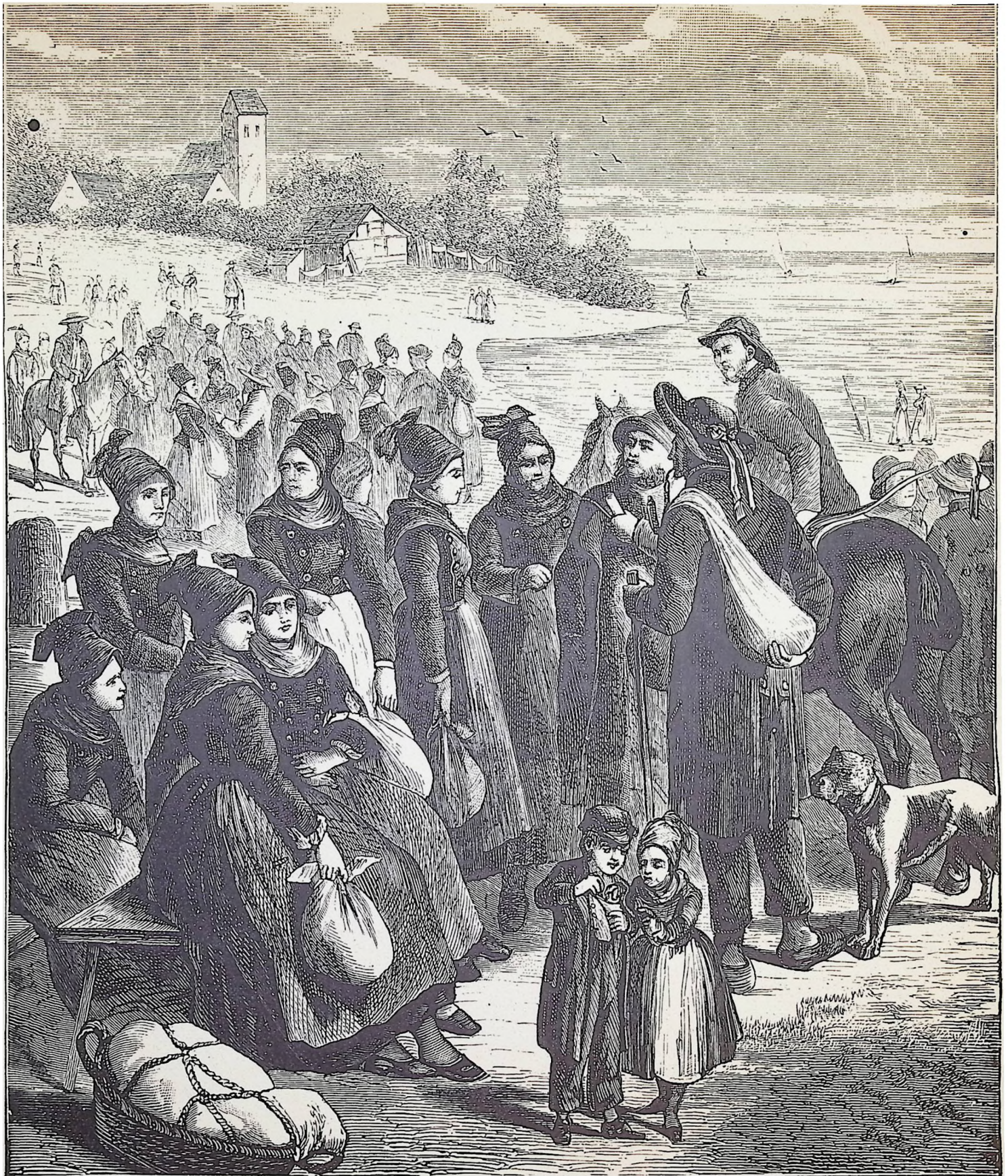

Kjøbenhavn.

i Commission hos E. L. Thaarup.

P. Nielsens Bogtrykkeri i Aarhus.

Hilfsmærke
Reverent
Harm med.

Tjendemarked i Ribe. Xylografi 1876.

Unge folk, der søgte tjeneste, indfandt sig på folkemarkedet i Ribe fjorten dage før midsommer for at tage tjeneste indtil Mikkelsdag og således gøre høslæt og kornhøst med. Pigerne mødte på markedet med deres skudsmålsbog i hånden og karlene med deres stikkende op af trøje-

lommen. Bønderne gik så rundt og så de unge folk og deres skudsmål an. Når en bonde følte sig tiltrukket af en karl eller pige, begyndte han at tinge om lønnen. Hvis begge parter gav sig så meget, at enighed kunne opnås, fulgte karlen eller pigen med den ny husbond hjem. Om

efteråret var der lignende folkemarked i Kolding den 2. november, hvor karlene søgte vintertjeneste som tærskere og røgere. I ældre tid var der lignende markeder i byerne langs den jyske vestkyst, f.eks. i Varde og Ringkøbing.

Den sidste kaffepunch. Vestjysk markedsscene. Xylografi 1882.

Det var ikke kun gøglere og handelsmænd, der opslog deres boder på markedet. Satte, gamle landboere så her en chance for at tjene penge. I aftægtskontrakter var der ofte en bestemmelse om, at de unge på gården skulle yde aftægtsfolkene en eller flere markedsrejser. Formålet var at adspredde aftægtsfolkene. Men mange af de gamle fandt på at udnytte markedsturen på en helt anden måde. De anskaffede sig et telt og en bevilling og begyndte så udskænkning af brændevin, vin og kaffe. Brændevinsboderne antal på markederne var uhyggeligt stort i forrige århundrede, og langs landevejene mødte den vejfarende det ene baghold efter det andet i form af oplyste telte, der lokkede med brændevin. Det blev efterhånden ganske almindeligt efter et stort marked at høre om løbske heste, væltede vogne og kvæstede og ihjelslagne mennesker.

Markedsscene med Mester Jakel-teater. Xylografi 1854.

Mester Jakel-teater. Xylografi 1875

127 *Torvedag i Randers. Xylografi 1861.*

I Vestjylland og andre skovfattige egne blev de fleste træsko indkøbt på markederne. Fra de skovrige egne i Midtjylland, især Silkeborgegnen, kom hovedparten af disse markedsvarer.

Indtil fabrikstræskoene, med overdelen delvis af læder, kom frem i 1870'erne, var træskoene helt igennem af træ. Bøgetræ var det bedste materiale, men nogle træskomænd brugte el, fordi det var lettere at skære og bore i. Elletræsko var gode til dans, men til arbejdsbrug duede de ikke. De blev for hurtigt slidt op, og tillige blev man drivvåd om fødderne, når man gik med dem i regnvejr eller dug. El og pil kunne anvendes til lette sommertræsko for aftægtsfolk, men til vinterbrug og hårdt slid var de ikke hensigtsmæssige.

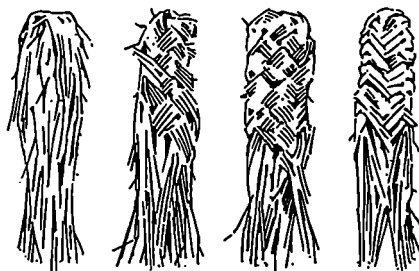
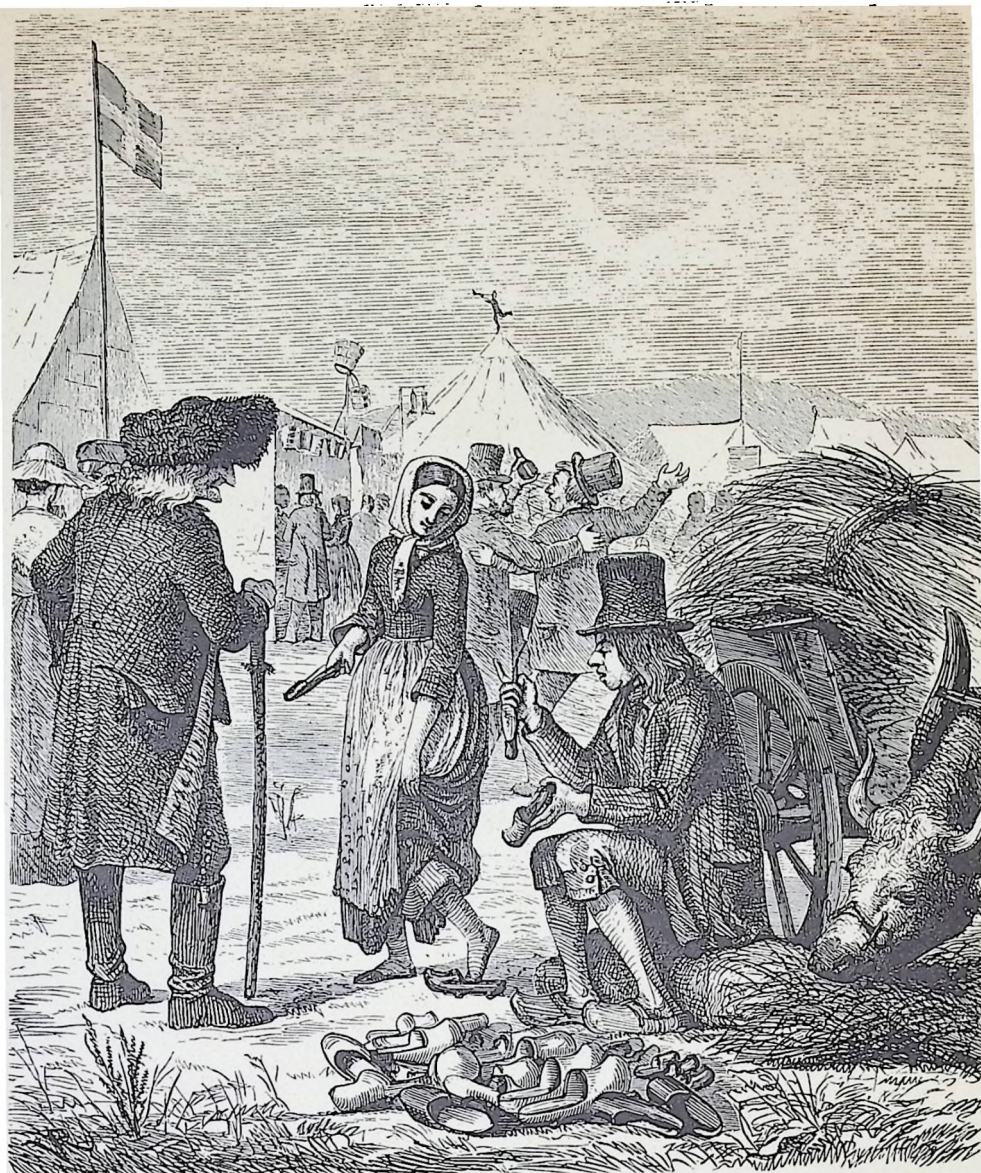
Mændenes træsko var som oftest langovrede, d. v. s. med langt overstykke, i modsætning til kvindernes kortovrede. Faconerne på træskoene var meget forskellige — hver træskomand lavede sin specielle form.

En kobber- eller messinggjord pynkede på træskoene. Disse gjorder eller kramper var ofte markeds-gaver. Træskoene skulle altid være beslæet under forhov og baghov, også kaldet forstamp og bagstamp eller klamper. Næsten alt kunne bruges til træskobeslag. Blev et par støvler forsålet, blev den gamle tynde afrevne sål forlangt tilbage til træskobeslag. Kløve af kreaturer, der slagtedes, blev ikke smidt på møddingen, da det var noget af det bedste at slide på under træskoene.

Stykker af tyndslidte hestesko blev også brugt, men kun af voksne, da det glatte jern ansås for lidt farligt at gå på. Ældre mennesker brugte det aldrig. Landsbysmeden havde også mange bestillinger på beslag i form af træskosøm eller træskoringe. Træskosømmene blev smedet i en form. Til træsko brugtes i forstampen seks og i bagstampen tre søm. Træskoringene blev kun smedet på bestilling. Smeden havde aldrig på lager af dem.

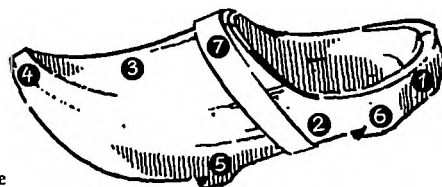
De fleste slog selv ringene under deres træsko. Sømmene, som de blev fæstnet med, var altid gamle hesteskosøm. Derfor sørgede manden, der drog til smeden for at få en hest skoet, altid for at få de gamle søm med hjem.

Når nutidsmennesker hører om halmviske i træskoene, opfatter de det som regel som en tot halm puttet i træskoene, men halmviskene var i det forrige århundrede ofte hele små kunstværker af flettearbejde. I en tid, hvor man var så sparsommelig med halmen, og det var

1. Bøjede viske
2. Firstrengede viske
3. Seksstrengede viske
4. Viske med kant

1. Hæl
2. Svangen
3. Overtræsko
4. Næse
- 5-6. Hov eller stamp
7. Træskogjord eller krampe

nødvendigt at have skriftlige aftaler om halm til aftægtsfolks senge, kunne det være svært for småkårsfolk at skaffe halmviske til en stor børneflokk.

Et mærkeligt træk knytter sig til træskoene som markedsvarer. Forhand-

lerne modtog dem i store bundter, men det var kun i de små størrelser, at der gik 12 par træsko på et dusin. Jo større størrelserne var, jo færre par træsko gik der på et dusin.

Hjem. fra marked. Xylografi 1887.

En markedsgave. Pennetegning 1866.

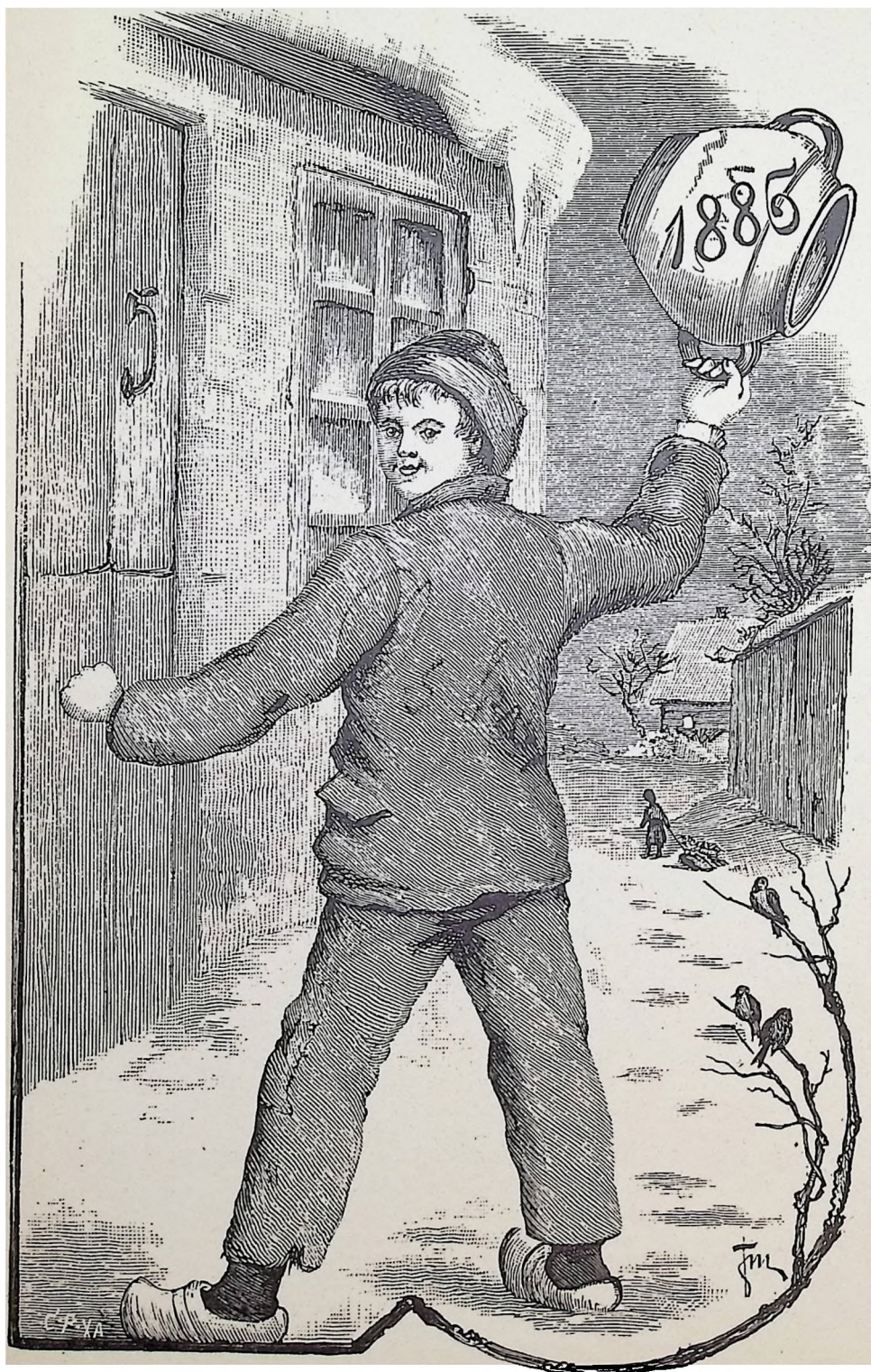
Det var en af årets store begivenheder at komme med på markedet. Men nogle måtte jo blive hjemme og passe dyr og arne. Inden markedsgæsterne drog hjem

fra markedet, var det vigtigt at få en markedsgave med til alle, der var blevet på gården, både store og små. Det kunne være et silkebånd til håret, et hon-

ningkagehjerte, et kistebillede eller et eller andet stykke Nürnbergkram til nogle få skilling.

Nittende kapitel

Årets fester og højtider

En potte på døren. Xylografi 1887.

Både i Jylland og på øerne var det skik at slå potten på dørene nytårsaften. Jydepotten, lurfade og postelin, der var kasseret i køkkenet, blev brugt til spilopperne. Ind imellem blev skjælmestrene trakterede med en mjøddram og æbleskiver. Når løjerne blev grove, nøjedes man ikke med at slå potten på døren, men kastede den fyldt med aske ind midt i stuen til folk.

Potten kunne indgå i nytårsløjerne uden at blive kastet på dørene. En eller anden lille krukke blev overspændt stramt med blæreskind, og midt i skindet blev fæstet et rør eller en pennepose (den rørformede midterste del af en gåsefjer).

Ved at gnide op og ned ad røret frembages en rumlende lyd. Deraf navnet rumlepotte (Mellemslesvig). På østjysk guffepotte, buddipotte eller wokkepotte.

Nyårs-Gratulation.

R. CHR. - December 1885.

Nyårsaften. Xylografi 1886.

På vej til kirke nytårsmorgen. Xylografi 1872.

Bønderne var i forrige århundrede flittige kirkegængere, og alle der kunne mødte op til gudstjeneste nytårsmorgen.

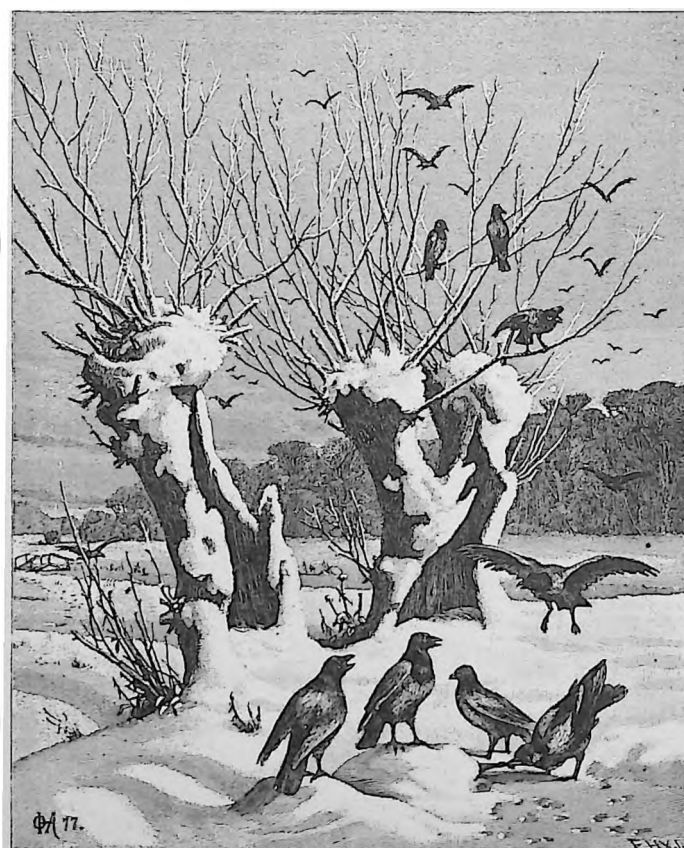
Side om side med kristendommen var en gammel hedensk skik endnu i 1800-tallet almindelig udbredt i Danmark. Det var en bøn til nytårsnyet. Den første måne, der kom til syne i det nye år, kunne være nytårsnyet, dog ikke hvis der var nymåne mellem jul og helligtre-

kongersdag, så var det først næste nymåne, der betragtedes som nytårsny. Den måtte ikke røre ved jul, men ved kyndelmisse og fastelavn, sagde man.

Folk på landet skulle ud og hilse på nytårsny i den kolde stjerneklare aftenluft, det regnedes ikke for godt at se nytårsny fra stuen eller under tagskægget. Det var utvivlsomt en ældgammel hedensk velkomsthilsen til månen. Den

blev også ledsaget af en bøn til nytårsnyet.

Månebønnen kunne være om brød, penge eller en god høst, og folk, der led af sygdom, kunne bede nytårsny tage sygdommen fra dem. Den unge pige bad om lov til at se sin tilkommende fæstemand.

Februar. Xylografi 1877.

Kyndelmisse betyder kærtemesse eller lysfest og var i katolsk tid en mindefest for Jesusbarnets fremstilling i templet og Moder Marias renselsesdag. Som helligdag overlevede kyndelmisse 2. februar mærkværdigvis reformationen, men blev i 1770 afskaffet af Struensee som overflødig.

Længe efter blev mange forskellige gilder som bylavgilder, oldermændsgilder, tyendegilder, smedegilder og tyregilder med stor forkærlighed henlagt til kyndelmisse 2. februar.

Fastelavnsløjer på landet. Xylografi 1862.

Ordet fastelavn er et middelalderligt sluttet låneord *vastelavent*, som burde være fordansket til fasteaften, som er aftenen før fastens indtræden og falder på den dag, vi også kalder hvidetirsdag. Fastens første dag hedder askeonsdag. Hvidetirsdag hedder på ældre dansk fedetirsdag, det var den dag man tog afsked med kød og flæsk ved rigtig at fråde. Fedetirsdag kunne også hedde flæsketirsdag, og dette navn overførtes til de foregående dage, således at fastelavns søndag også kunne hedde flæskesøndag.

Mange af de gamle fastelavns skikke har holdt sig til vore dage, f.eks. skikken med at løbe fastelavn i forklædning og maskering, og skikken med at rise forældrene op af sengen og som belønning få fastelavnsboller. Ligeledes at slå katten af tønden. I forrige århundrede foregik tøndeslagning mange steder til hest, og karlene brugte også fra hesteryg at stikke til stråmanden eller at ride ringridning.

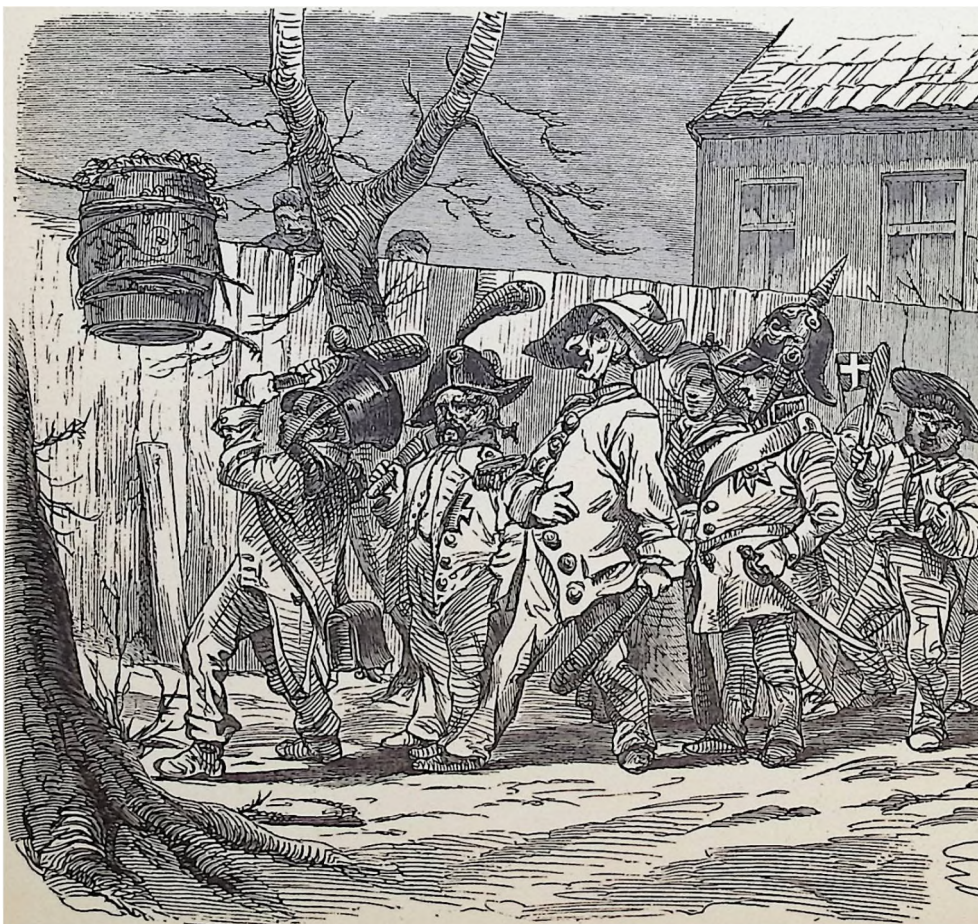
En af de mest yndede løjer var at ride fastelavn. Delvis udklædte red karlene i optog fra gård til gård. Hvor de kom

frem, blev de trakterede og inviterede til gengæld gårdens piger til gilde om aftenen.

Oprindelsen og betydningen af de mange skikke ved fastelavnstid stod i 1800-tallet ikke længere ungdommen klart. Det var blot noget man gjorde for løjer og traktement eller penge. En undtagelse var dog fastelavnsridtet. Overleveringen om rigets konge, der drog rundt og besøgte sit trofaste folk, levede endnu.

*Fastelavnsløjer i en landsby.
Xylografi 1872.*

Katten slås af tønden. Xylografi 1860.

*Der stikkes til stråmanden.
Xylografi 1860.*

Karlene fra landsbyen Valby ved København stikker til stråmanden som led i fastelavnsløjerne.

Fastelavnsridt på Amager. Xylografi 1882.

Storken er kommet. Xylografi ca. 1875.

I alle egne af Danmark var storken knyttet til Fruedag. Fruenat flyver storken over Det Røde Hav, sagde man. I tidligere tid var Marie Bebudelsesdag den 25. marts en helligdag, som den stadig er det i Sverige. Struense ophævede i 1770 dagen som selvstændig helligdag, og den blev henlagt til femte søndag i fasten, der derefter fik navnet Marie Bebudelsessøndag. Selv om Fruedag i fasten ophævedes, blev den ikke glemt af danske bønder, der betragtede den som en mærkedag, hvor de glædede sig til storkens snarlige ankomst, som betegnede forårets begyndelse.

Fra kirke. Xylografi 1893.

Ingen anden kristen fest havde i så høj grad som påsken opsuget de hedenske vårsikke. Det var gået, som de første kristne danske konger havde ønsket, at de gamle hedenske fester skulle erstattes af nærliggende kristne fester.

En af de skikke, vi stadig holder i hævd, var at farve æg. Børnene brugte æggene til at trante påskeæg, det vil sige trille dem ned ad en høj eller bakke. Man fangede de andre børns æg ved at ramme dem i deres bane. For at kunne holde til legen og spises bagefter var æggene hårdkogte.

Overalt i landet var det skik, at man

skulle spise ni slags grønt skærtorsdag. Det skulle helst være havesager, men man kunne klare sig med spirer af løfod, brændenælder eller græs, hvis grønsagerne ikke slog til.

Heksetroen trivedes også i forbindelse med påsken. Menigheden var lidt langsommere til at aflægge denne tro, end kirken havde været til at opgive hekseforfølgelserne. På Anholt skulle man være rede til at se solen danse på skemorgen. Det kendes også andre steder fra. Det var kun i København, man havde begrebet, at pinsesolen danser.

Bondekone i kirken. Xylografi 1882.

Store Bededag er et påfund af biskop Hans Bagger i Roskilde, og ikke som mange tror af Struense. Det var biskoppens ønske at indføre tre faste- og bededage, men han måtte nøjes med én, som det lykkedes ham at få lovfæstet i 1686. Store Bededag blev henlagt til fjerde fredag efter påske. Det betød tab af en arbejdsdag midt i bondens allertravleste tid under forårsarbejdet, hvor der allerede fandtes en helligdag, den ældgamle Kristi Himmelfartsdag.

Halmblus ved Tjustrup på Sjælland. Xylografi 1862.

Ved Valborg- og St. Hansblussene brugte man tidligere at antænde grene eller halmknipper på lange stænger. Foruden den religiøse betydning Valborgblussene havde, var de vigtige som meddelelsesmiddel. I en tid, hvor der ikke fandtes aviser på landet, og hvor folk ikke havde nøjere rede på månedens datoer, blev det ofte Valborgblussene, der fortalte, at nu var vårfesten begyndt, og mindede folk om, at det var Valborgdag (1. maj) næste dag.

I gammel tid mente man, at Valborgbålene var det eneste sted, heksene ikke havde magt. Derfor strømmede alle til bålene, hvor der herskede liv og lystighed. I natten drog de unge til skovs for at hente blomster og grønne grene,

hvormed husene næste morgen skulle mages inde og ude. Heraf udtrykket at maje sig ud. Undertiden opgravede man også majtræet, der skulle bruges næste dag. Gennem århundreder havde disse vågenætter været berygtede for deres usædelighed og slagsmål og derfor bekæmpet af kirken og myndighederne. Allerede i det 16. århundrede erkendte regeringen, at kampen for at udrydde Valborgskikkene var forgæves, og man måtte nøjes med bestræbelser for at få festerne til at foregå om dagen.

I 1900-tallet var man stort set gået over til at holde forårsfestlighederne om dagen, således at Valborgblussene ikke længere var vågebål, men blot påmindelser om de kommende festlighe-

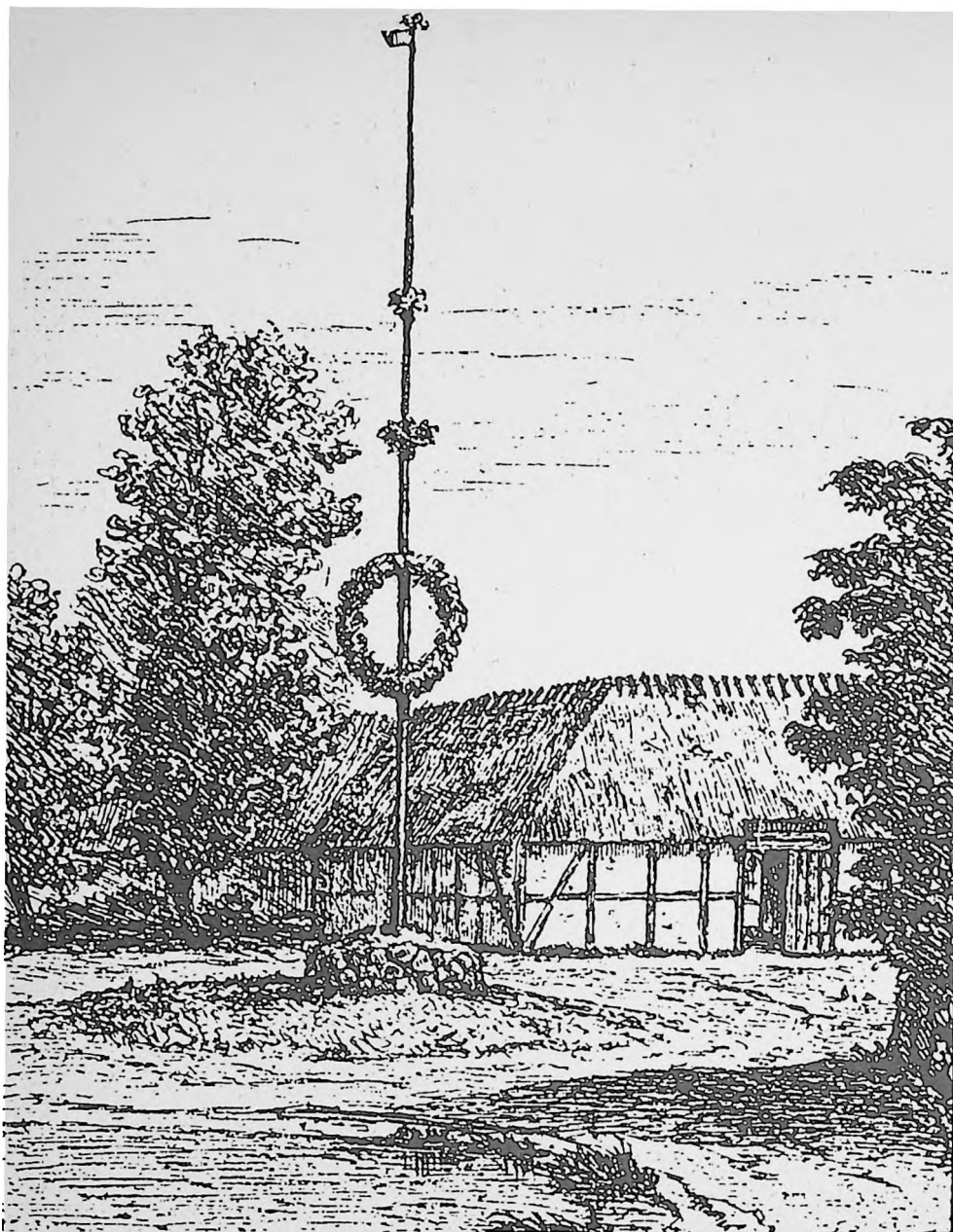
der. Næste dag skulle der rides sommer i by, danses om majstangen og afholdes fugleskydning. Valborgdagens vigtigste begivenhed var at ride sommer i by. Deltagerne valgte en majgreve, hvis første handling var at vælge en majgrevinde. Derefter fik hver af karlene en majbrud eller et gadelam, som det kaldtes mange steder. Når det var sket, gik alle i gang med at bryde nyudsprungne grene af skovens træer. Med dem i hænderne og under sang, jubel og musik holdtes så indtoget i landsbyen. Det var det hjemtog, der dannede festens midtpunkt og havde givet den navn.

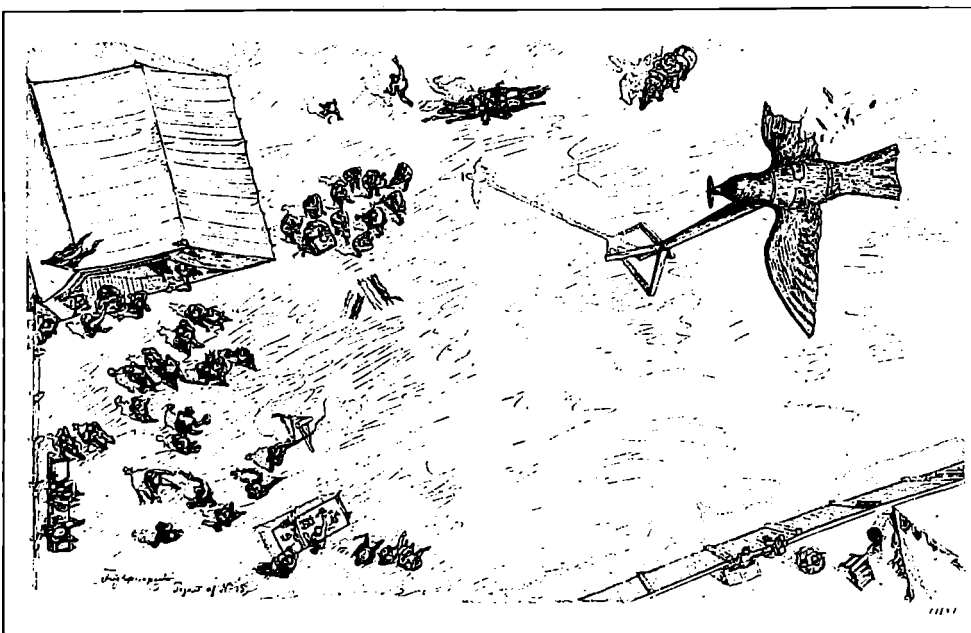
Fra det nordlige Sjælland: Bønder som rider sommer i by. Xylografi 1867.

Majstang på Avernakø. Xylografi 1888.

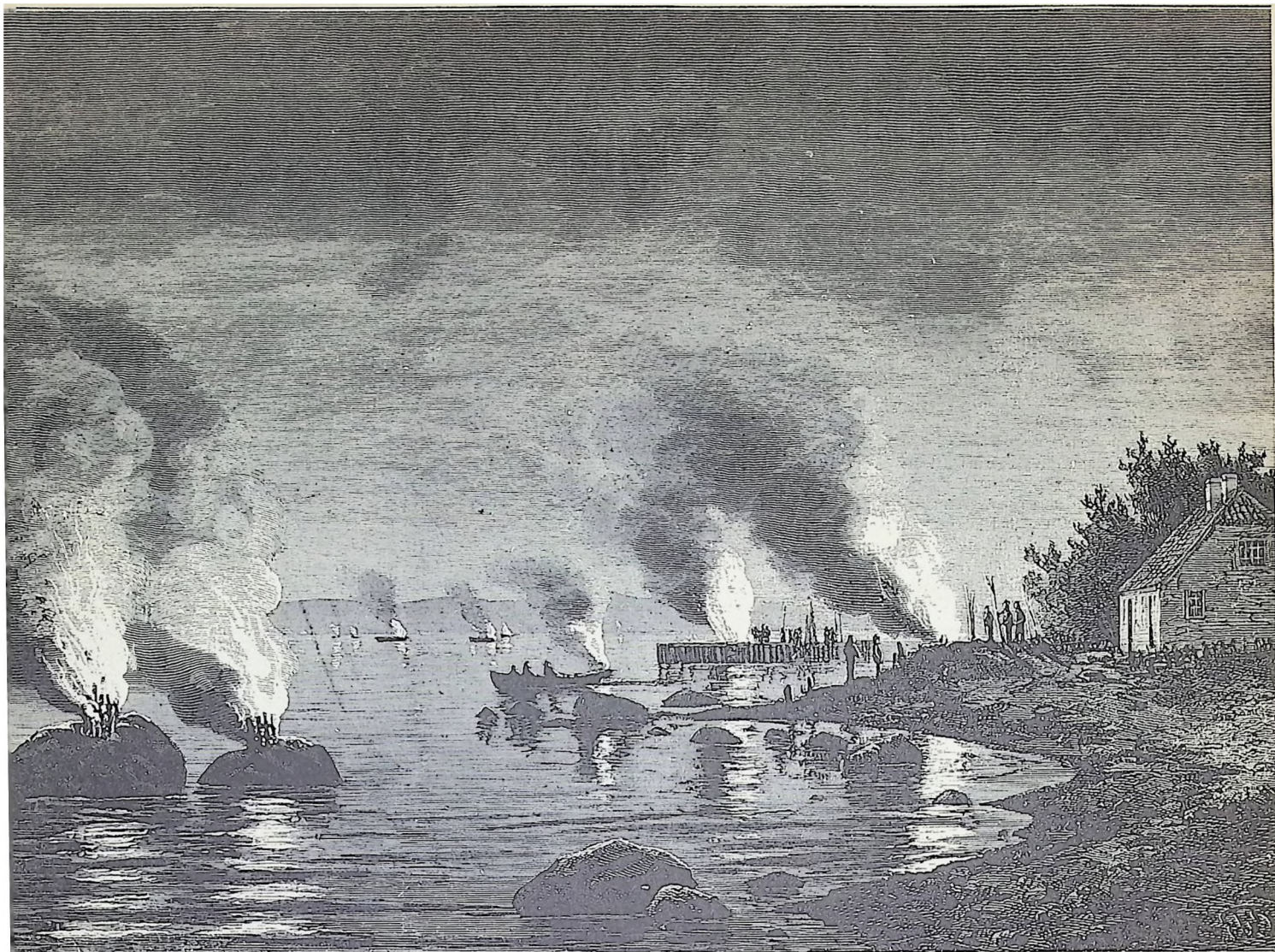
Majstangen var i forrige århundrede et pyntet mastetræ med to til tre store kranse, der hængte ned fra toppen. I ældre tid havde det været et almindeligt træ, pyntet med alskens bånd og flitterstads.

Majstang. Xylografi 1880.

Fugleperspektiv af fugleskydning. Xylografi 1884.

Fugleskydning var yndet til majfesten. Muligvis en rest fra svunden tid, da våbenmønstring indgik i festlighederne.

Midsommerblus ved Snekkersten. Xylografi 1879.

Midsommerfesten var en af de store naturfester fra oldtiden. Der var ikke nogen kristelig hovedhøjtid, som kunne dække over denne hedenske fest, der næsten havde samme betydning som julen, og som blev fejret på årets længste dag.

Kirken var her gået en anden vej end sædvanlig. Hvad den ikke kunne vinde med det gode, forsøgte den at tie ihjel.

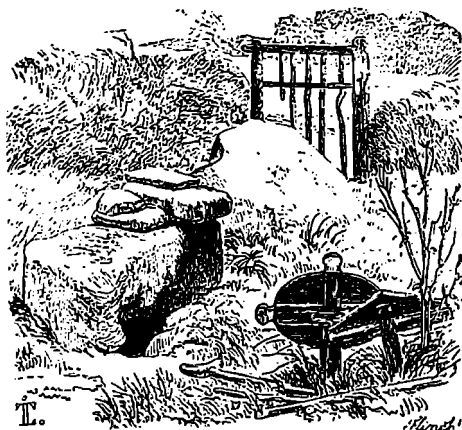
Den katolske kirke ville ikke lade en af sine apostle lægge navn til midsommerdagen. Sankt Hansdag er således ikke opkaldt efter apostlen Johannes, men kun efter Johannes den Døber.

Den folkelige midsommerfest indledtes med, at der aftenen før tændtes blus på alle højder. Midsommerblussene overgik langt Valborgblussene både i styrke og antal. Også de kræfter, gode og onde, der virkede ved midsommertid, overgik langt alle andre i styrke. Hekse, trolde, elverpiger og drager, alle var ude og kunne skade, hvad der ikke var sikret med ild eller stål.

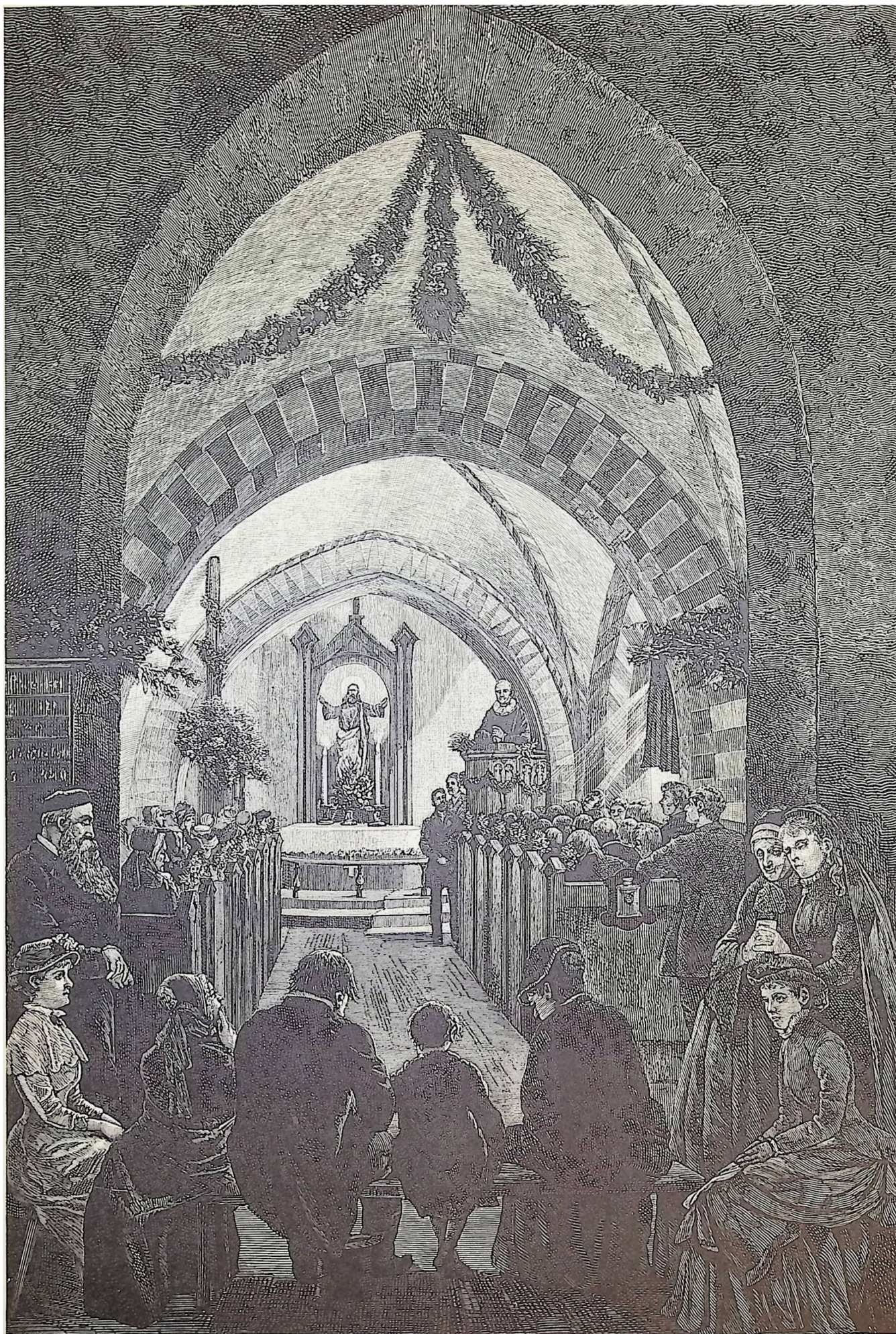
Endnu i 1800-tallet kunne man i Nordsjælland høre som forklaring på uheld: »Det kommer af, at I ikke har blusset.«

Ved siden af alle de onde kræfter, virkede også en mængde gode kræfter i midsommernatten. Alt hvad der opfangede noget af natteduggen fik vidunderligt helbredende egenskaber. Det gjaldt luften, urterne og vandet. De allerstærkeste lægende kræfter var at finde i kilderne denne nat.

Hver egn havde sine hellige kilder. Enkelte af dem, f.eks. Helene kilde i Nordsjælland, bevarede sit ry helt op mod vort århundrede. Endnu i midten af 1800-tallet drog syge langvejsfra til St. Helene kilde. Til vogns og til fods, strømmede også raske mennesker til kilden. Karle og piger mødtes her til dans, og de mange mennesker lokkede handlende og gøglere til. Således opstod der kildemarkeder ved de kendteste kilder.

Helene kilde. Xylografi ca. 1840.

Høstgudstjeneste i Tersløse Kirke. Xylografi 1883.

Rygård. Høstgilde i den gamle riddersal. Xylografi 1897.

Mikkelsdag, den 29. september, har navn efter ærkeenglen Mikael. Fra de danske runestene ved vi, at St. Mikael havde stor betydning for nyomvendte danske kristne. I reformationstiden be-
 varens Mikkelsdag som helligdag under navnet Alle Engledag, og det bestem-

mes i kirkeordinansen, at der på denne dag skal holdes høsttakkefest. Med stor forkærlighed blev også høstgildet på gårdene fejret denne dag. Danske bønder vedblev helt op til vor tid at bruge be-
 nævnelsen Mikkelsdag.

Iøstgilde på dansk bondegård. Xylografi 1897.

Gåsepigen. Xylografi ca. 1875.

I den travle arbejdsperiode fra høsten til julen tog sin begyndelse, var der kun to mærkedage. Den ene var allehelgensdag eller allesjælesdag, og den anden var mortensdag.

1. november, allehelgensdag, blev i 1770 afskaffet som helligdag af Struensee, men blev dog alligevel husket på landet, da den sammen med 1. maj var skiftedag for tyende.

Mortensdag d. 11. november fik sit navn efter biskop Martin af Tours. Gildet holdtes mortensaften d. 10. november. I mange egne var det skik at spise mortensgås. Allerede i 1500-tallet omtaltes mortensgåsen her i landet, og måske er skikken endnu ældre.

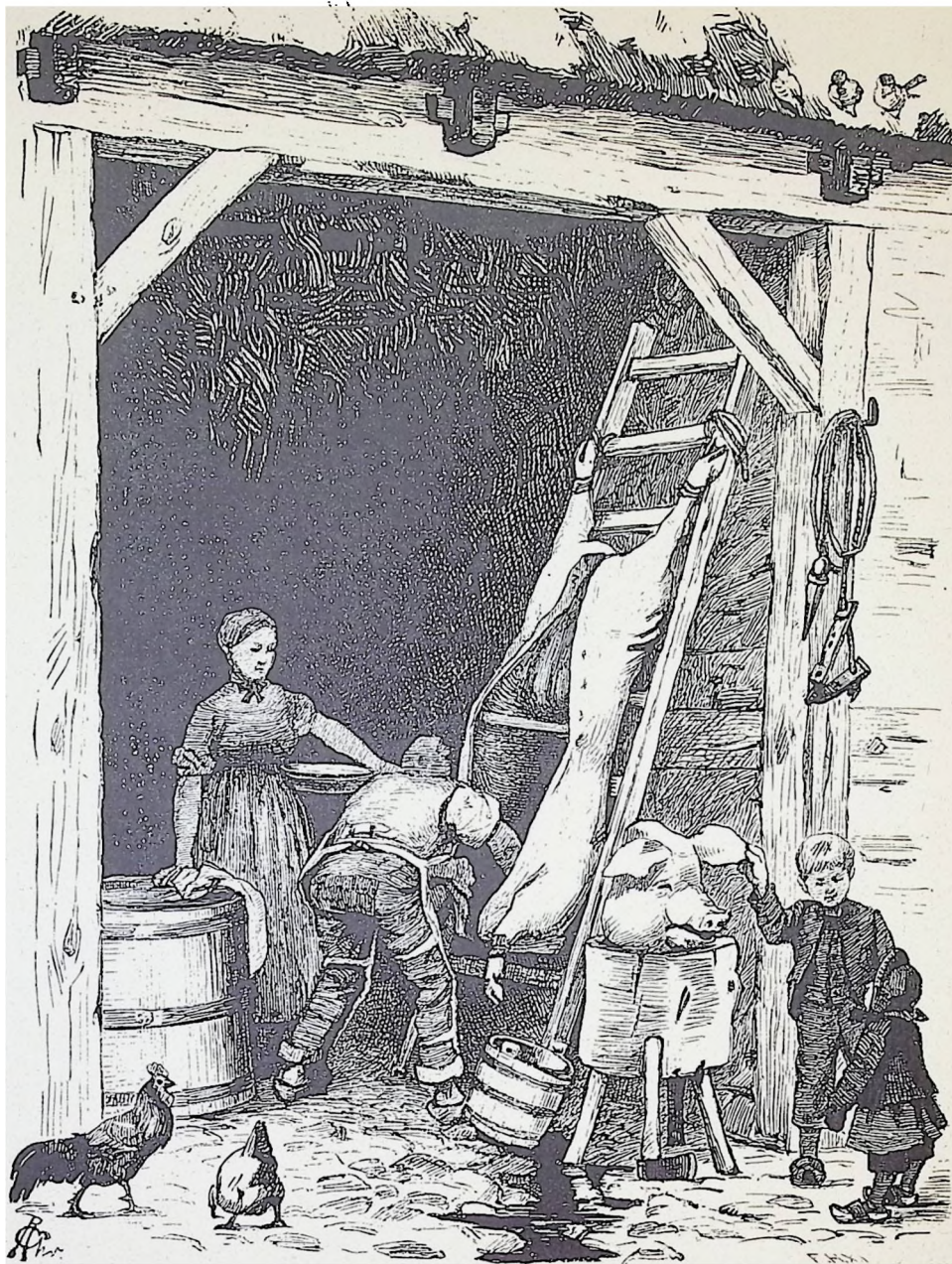
Juleforberedelserne begyndte i gamle dage længe før festen. November måneds gamle navn er slagtemåned. Dette navn har den fået, dels fordi dyrene da var mest fede og derfor tjenlige til slagting, og fordi det var gammel skik at sullekarrene skulle være fyldte, og pølser og flæskesider været røget, når julen indtrådte. Slagtetiden strakte sig ind i december, og foruden gris slagtedes får, gæs og i større husholdninger også en ko.

Efter fåreslagtingen kom lystestøbningen, hvortil fåretalg og oksetalg benyttedes.

På møllen var der stor travlhed op til jul, og de fleste bønder kom i god tid med deres korn for at sikre melet til julens brød og kager. Dette bevirkede at julebagningen også kom fra hånden i god tid. Der skulle bages en eller flere ovnfulde sigtebrød, for til jul bagtes ikke blot brød til eget brug, men også til gaver.

Efter brødbagningen bagte man pebernødder, klejner og æbleskiver eller måske en søsterkage. Af småbrød kan endvidere nævnes i flæng sportsbakkels, fedtboller, forskellige småkager og kager bagt i jern, det var de tynde gode råd og de noget tykkere vaffer.

Brygningen af juleøllet var ikke mindre vigtigt end bagningen. På en almindelig bondegård var det almindeligt at brygge øl af 10 skæpper malt inden jul. Juleøllet skulle være bedre end dagligøllet. Inden kaffen blev almindelig, var øl med honning, og senere øl med kandis, yndede festdrikke. Mjød brygget af gæret honningvand med humleafkog var en drik, der hørte til ved særlig festlige lejligheder.

Ved slankeret. Xylografi ca. 1880.

Håret klippes. Xylografi.

Aftenen før thomasdag fik piger og drenge deres hår vasket og klippet af en af deres forældre eller større søskende. Næste dag, thomasdag, var der juleafslutning på skolen. Når børnene på denne dag begav sig i skole, medbragte de, fint indpakket, nogle småskillinger. Det var offer til skolemesteren.

Dagen blev fejret med lys på pultene, mundgodt, leg og oplæsning. Denne årets korteste dag, d. 21. december, var for børnene julens begyndelse.

Nissen. Xylografi 1842.

Ifølge folkeoverleveringen interesserer nissen sig ikke for børnene på gården. Det er derimod gårdens heste og kvæg, som er genstand for hans omsorg. Til gengæld skulle han også have sin grød hver aften, og ikke, som nutids mennesker tror, kun juleaften. Hans navn er Niels, eller rettere i sønderjysk form nis. Dog er dette kun et kælenavn, der har fortrængt hans rigtige navn gårdbo. Nis gik klædt i gråt tøj og rød tophue. Han blev opfattet som gårdens retskafne vogter, der dog også kunne være drillesyg og hævngherrig.

Nissen og hunden. Xylografi 1877.

Juleneget. Xylografi 1870.

Det var skik juleaften af sætte et neg ud til fuglene. Det ville bringe lykke til huse. Neget kunne stilles på roden eller anbringes på en stage eller i et træ. Også for husdyrene blev der sørget ekstra godt i julen.

Heste og køer strigledes og alle gårdens dyr fik et godt lag frisk strøelse og et ekstra foder. Lænkehunden blev løst fra sin lænke og fik lov til at komme med ind i den varme stue. Gæssene blev sluppet ind i bryggerset. Men der var endnu meget at iagttage, inden gårdens folk selv kunne fejre juleaften. Der måtte ikke stå plove, harver eller andre redskaber ude på marken. For hvis Jerusalems'skomager, den evige jøde, satte sig på et af dem for at hvile sig, ville redskabet være ødelagt og der ville kun gro ukrudt, hvor det blev brugt.

Troldeøj og hekse regnedes i gammel tid for at være særligt nærgående i julen, og man værnede sig mod dem ved at anbringe stål mange forskellige steder. Således anbragtes en le i sædbunken på loftet, eller der blev slået et kors i kornet, og en økse blev lagt i møddingen.

Det gav en god beskyttelse at slå kors på dørene eller lægge et lille halmkors ved dem eller at anbringe en kniv over alle døre.

Mor bager æbleskiver. Xylografi 1870.

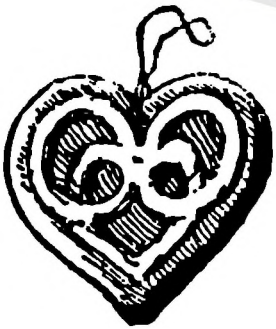
Arbejdet med de mange juleforberedelser ude og inde var endt, og julefesten tog sin begyndelse.

Ved mørkningstid kom gårdens folk ind i dagligstuen og hilste: »God aften og en glædelig jul«, og det blev besvaret af husbond og madmor med samme hilsen.

Først spiste man midt aften. Bordet var denne aften i modsætning til om hverdagen, dækket med lærredsdug og to tykke tællelys lyste helt anderledes festligt end hverdagens sparsomme tællepråse. Aftenens festmåltid, julenadveren, blev som regel først spist senere. Julemadens sammensætning, og måltidernes antal kunne dog variere fra egn til egn. Et gennemgående træk var det, at juleøl og brændevin næsten overalt var den foretrukne drik til julemaden.

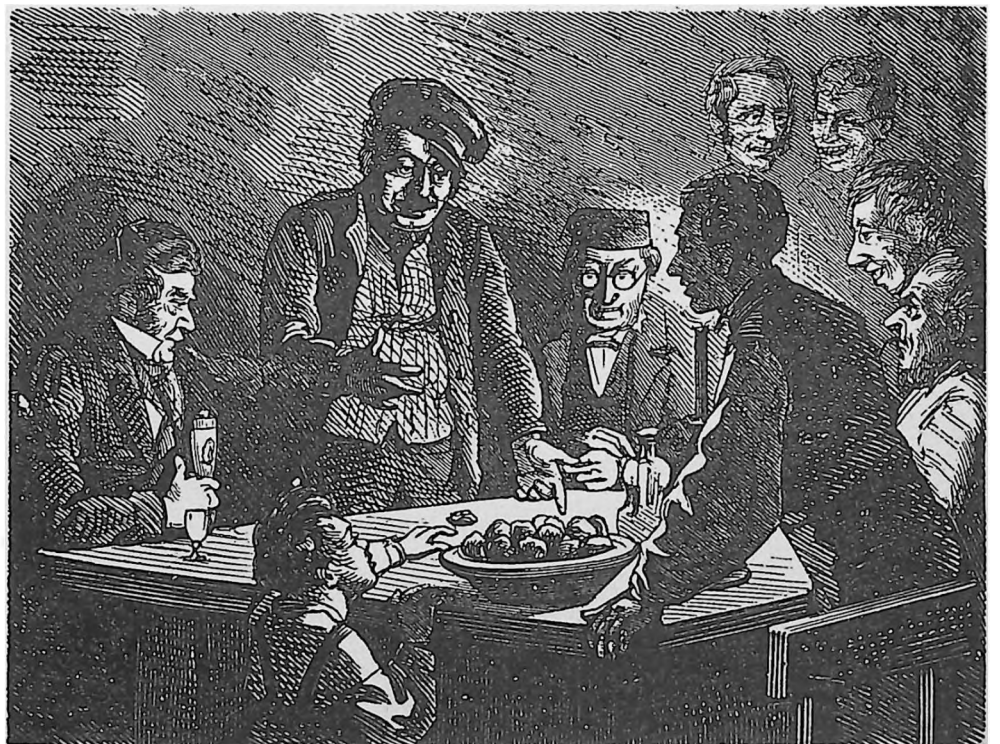
Når julenadveren var spist, sang man en af de gamle julesalmer, og i nogle hjem læste husfaderen juleevangeliet.

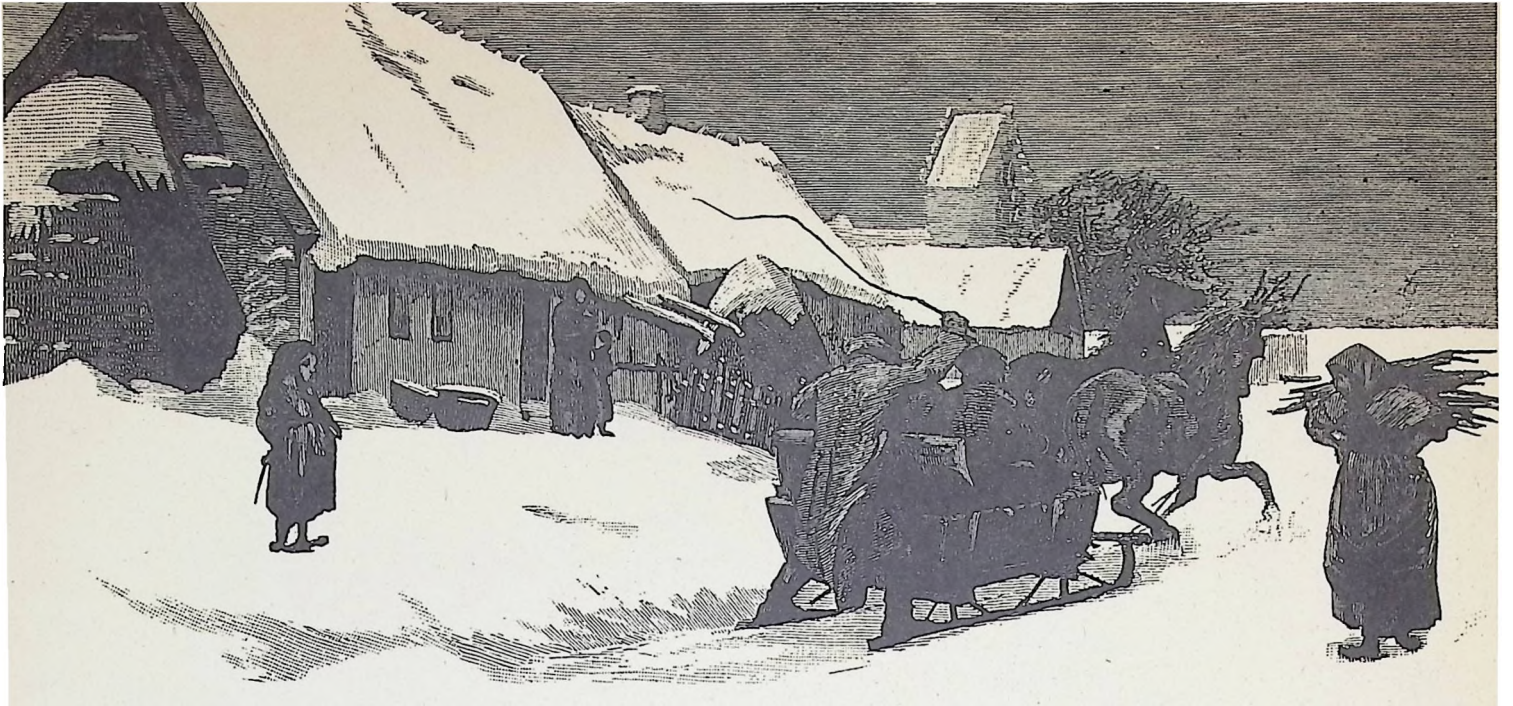
Snart kom spillekortene frem og husmoderen delte æbleskiver og pebernødder ud. Børn og voksne fik alle et bestemt antal at holde hus med. Både æbleskiver, pebernødder og hassel- og valnødder var gangbar mønt, der kunne bruges som indsats i kortspil eller lege. Selv i hjem, hvor der ellers ikke blev spillet kort, var kortspil almindelig underholdning juleaften, vekslende med lege og sommetider oplæsning af historier i den ny almanak eller i huspostillen. Aftenen sluttede først ved midnatstid.

Æbleskiverne kommer på bordet. Xylografi 1870.

Om æbleskiver i julen fortæller folke-mindesamleren Anders Uhrskov følgende: »Bygmelet brugtes foruden til melgrød også til æbleskiver, der spillede en stor rolle til jul og nytår. Lad mig i den forbindelse fortælle et træk, som er ret betegnende. I en gård sad de juleaften og spillede kort om æbleskiver. Disse vandrede under spillet frem og tilbage på bordet og blev jo efterhånden dygtigt krammet. Nu var konen i gården så snild til at spille kort, at hun til sidst havde vundet alle sine æbleskiver igen. Det var jo en udmærket forretning, og især blev den det derved, at da nytårsaften kom, delte hun de samme æbleskiver ud igen.«

På vej til kirke. Xylografi 1880.

Juledag gik eller kørte man i kirke. I Nordvestsjælland sagde man, at den dag skulle enhver have et nyt stykke tøj på,

ellers skulle vedkommende kysse degen i enden. Juledag fejredes hjemme i stilhed. Der var ingen gilder, og det var

ikke passende at forstyrre nogens fred den dag.

I kirke. Xylografi 1890.

Anden juledag, St. Stefansdag, gik man i kirke, i hvert fald alle de, der ikke havde været der første juledag. Resten af da-

gen blev anvendt til at gå på besøg eller selv modtage gæster. Først tredie juledag begyndte julegilderne, hvor man

morede sig med de gamle folkedanse, sanglege og andre lege.

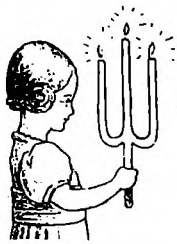
Ved juletid. Xylografi 1879.

Julebilledet af bedstemor, der hygger sig med børnene foran brændeovnen, har

på begge sider to mindre billeder, der skal symbolisere vinterens arbejde ude og inde.

Disse to billeder hører ikke med til

fremstillingen af julen, for allerede lillejuleaften blev rokken, garnhaspen og garnvinden sat på loftet. Intet måtte løbe rundt i julen.

Helligtrekongerslys. Litografi ca. 1890.

Helligtrekongersaften fejredes som en stor højtidsaften i lighed med juleaften og nytårsaften. På festbordet stod denne aften tre lys eller oftest et tregreget lys, helligtrekongerslyset eller kongelyset. Det symboliserede de hellige tre konger.

Hvor de tre grene udgik, brugtes sommetider at indstøbe en lille pennepose fyldt med krudt. Når lysene brændte ned til dette sted, knaldede og spruttede krudtet til stor glæde for gårdens børn.

Helligtrekongers optog. Xylografi 1869.

På helligtrekongersdag, den 6. januar, fandt helligtrekongers optog sted i flere af landets egne. Optoget bestod af tre personer, der var iført en skjorte uden på tøjet. På hovedet bar de en spids hat. De skulle forestille de hellige tre konger: Kasper, Baltasar og Melchior, og derfor var en af deltagerne sværtet sort i ansigtet, da en af kongerne jo var sort.

Det lille optog medførte en stor stjerne anbragt på en lang stang. Inde i stjernen var anbragt et eller flere lys og ofte var stjernen prydet med påklæbde far-

vestrålende billeder. De udklædte personer drog omkring og sang ved dørene og modtog til gengæld småpenge.

Billedet af helligtrekonger i 1869 er fra Norge, men kan udmærket illustrere optoget som det engang fandt sted i forskellige danske egne. I det 16'ede og den første halvdel af det 17'ede århundrede havde skoleungdommen eneret på at opføre disse optog. Stjernen var kærnepunktet i disse optog, og det var væsentligt, at den kunne drejes om lysene. Stjernen er noget af det sidste, der hol-

der sig, hvor skikken ellers udviskes.

Langt op i forrige århundrede drog stjernemænd i flere af landets egne rundt fra gård til gård og drejede deres lysende helligtrekongersstjerne og sang de gamle stjerneviser. Skolebørnene og ungdommen havde afgivet rollen som stjernebærere og den var overtaget af fattige mennesker, der tiggede penge sammen på denne måde »ved at løbe med stjernen« fra hjem til hjem.

Søtjordsregister

Aftensmad 146
Aftægt 39, 97-103, 126, 128
Aftægtsfolk, se aftægt
Aftægtskontrakt 98, 100, 103, 126
Ajle 29
Akcisebod 36
Alkove 41, 103
Alle Engledag 143
Allehelgensdag 143
Allesjælesdag 143
Almanak 116-121, 146
Als 18, 77
Amager 64, 135
Amagerhylde 46
Andelsmejeri 48
Anden juledag 147
Angel 18
Anholt 14, 136
Arne, se ildsted
Askeonsdag 133
Askov 61
Avernakø 140

Bageovn 45, 47, 108
Bagning 47, 103, 144
Balslev 8
Bankeskammel 50
Banketærskel 50
Begravelse 98, 101, 107
Besætning 28
Bi 39, 71
Bidstrupgård 9
Bikube, bistade 71, 92
Bilæggerov 41, 45, 55, 98
Binde, se strikkesøj
Bindingsværk 12-16, 93, 108
Bjærget 9
Bjærglide 20
Blæsepibe 44
Boghvede 71, 87
Bompenge 36
Borgerstue 40
Bornholm 14, 42, 103
Brahe Trolleborg 58
Brand, se husbrand, ildebrand
Brandslukning, se ildebrand
Bregninge 9
Brolægning 27
Brud, brudgom, se bryllup
 cudekroner 64
Brudenakke 64
Bryggers 145
Brygning 103, 144
Bryllup 62-65, 116, 132
 rænde 91
Brændevin 34, 40, 43, 46, 73, 79, 103,
 107, 126, 146
Brændglas 42
Brændsel 15, 26, 44-47, 89, 90, 103
Brød 39, 47, 144
 rønd 27, 30, 46, 49, 50, 73
Brønderslev 128
 yg 95, 146
Byhyrde, se hyrde
Bylav 62
Bæfrugt 84

Arnested.

Brændevinsdunk.

Brøndvinde.

Ferle.

Fjedervogn (landauer).

Fork.

Fyrfad.

Fyrtøj med stål og
et bundt svovlpinde.

Børn 54-57, 88, 89, 128, 136, 146-149,
 se også hyrdedreng, hønsepige, spæd-
 børn
Bøtø 30

Centrifuge 48

Daglejer 9
Daglejerbolig 9
Damenstenen 86
Dampkraft 23, 48, 87
Dans 28, 78, 128, 141, 147
Davre 38
Den evige jøde 145
Dige 22, 23, 26, 27, 113
Digearbejder 23
Dræning 23, 67
Drøftetrug 95
Dybbøl 119
Dyrlæge 124
Dyrskue 117
Død 52, 98, 99, 101, 106, 107, 126
Dåb 52, 53

Efterårsarbejde 85-88
Eng 21, 29, 72, 74
Ertebjerggård 13
Esrum 71

Faddere 53
Fagotter 91
Falster 30, 113-115
Fanø 7, 14, 55, 74, 102
Fardrup 74
Faste 136
Fastelavn 133-135
Favnbrænde 91
Fedetirsdag 133
Ferle 59
Fester og højtider 130-149
Fisker 14
Fiskerbonde 14, 82, 83
Fjedervogn 116
Fjællvogn 35, 36, 116
Flinchs almanak 116-121
Flueplage 19, 41
Flæskesøndag 133
Flæsketirsdag 133
Fold 12
Folkemarked 125
Forårsarbejde 66-68
Forårsskikke 137-140
Frederikshøj 7
Frederikssund 9
Frieri, se kurmageri
Frue dag 136
Fugleskydning 137, 140
Furesøen 31
Fyn 12-14, 58, 77, 86
Fyrfad 42
Fyrtøj 42, 44
Fællesdrift 20, 26, 29
Føring 65
Får 32
Fårehyrde, se hyrde

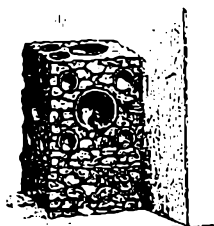
Gadekær 36
Gadelam 63, 137
Gamborg 8

Garnhaspe 41, 148
 Garnvinde 41, 148
 Gavl 7, 12-14
 Gavlprydelse 14
 Gavntræ 91, 93
 Gentofte 10
 Gerup 58
 Giftermål, se bryllup
 Gilder 28, 39, 47, 63, 64, 78, 106,
 107, 130-149, se også årets fester og
 højtider
 Gisselfeld 10
 Gjedesby 113
 Gjord 128
 Glib 83
 Glibfisker 83
 Gode råd 144
 Goderådsjern 45
 Grabbe el. grabe 82
 Greisdalen 21
 Gris, se svin
 Grissel, se skydsel
 Grukedel 45
 Grundsten, se syldsten
 Græse Mølleå 9
 Græstørv 15-18
 Grønhøj 7, 16
 Gulv 41, 45, 95
 Gærde 26
 Gærdestaver 89
 Gærdsel 26, 27
 Gårdbo 145
 Gårdsplads 12, 19, 27, 34, 70
 Gåsepige 143

Haderslev 14
 Hakkelse 35, 66
 Hald 17
 Hallebyore 28
 Halm 35, 41, 44, 50, 51, 71, 88, 128,
 145
 Halmblus 137
 Halmbånd 92
 Halmlob 71, 92, 110
 Halmsime 76, 92, 108
 Halmvisk 128
 Halvvalmet 13, 14
 Hamburg 71
 Hammeltøj 87, 96
 Handelen 87
 Hanebjælke 95
 Hanherred 37
 Hannover 71
 Hansthalm 21
 Harvning 66, 67
 Havfruen 28
 Havre 66, 96, 116
 Havreneg 35
 Hede 16, 17, 23, 39, 49, 71
 Hedebonde 16, 35, 71
 Hedebrand 111
 Hedeby 16
 Hedegård 16, 41, 71
 Hedetørv, se tørv
 Hegn 26, 89
 Hekse, se trolde
 Helenekilde 141
 Helligdage, se fester og højtider
 Hellige kilder 141

Goderådsjern.

Grydekakkelovn.

Grydeskede.

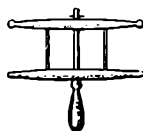
Hammel.

Hjulbør.

Hornske.

Håndten.

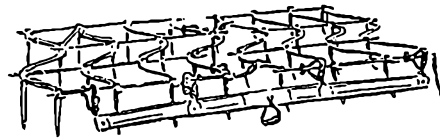
Helligtrekongersaften 149
 Helligtrekongersdag 149
 Helligtrekongerslys 149
 Helligtrekongersstjerne 149
 Helvalmet 14
 Hesselagergård 86
 Hest 16, 19, 29, 33-37, 40, 48, 55, 66,
 68, 73-75, 78, 86, 87, 95, 96, 101,
 110, 116, 124, 126, 133, 135, 145
 Hestegang 19, 87
 Hestehandel 124
 Hesterive 73, 75
 Hilden 87
 Hillerød 9, 118
 Hingst 124
 Hjelm 18
 Hjemmedåb, se dåb
 Hjerding 48
 Hjulbør 23, 93
 Hjulplov 66
 Hobe, se korntrave
 Hollænder 7, 30
 Hollænderbrønd 30
 Honning, se bi
 Hornsherred 73
 Hornske 38
 Horsens 20, 119
 Hoveri 58
 Hoveriarbejde 63
 Huggehus 93
 Hund 33, 34, 145, se også lænkehund
 Husbrand 14
 Husmand 9, 33, 51, 61, 82, 83, 88, 89,
 99
 Husmandsbrug 33
 Husmandskone 28, 29
 Huspostil 146
 Husråd 40, 71, 103, 108, 132, 136,
 141, 145
 Husum 30
 Hvide-tirsdag 133
 Hylsklæde 41, 42, 51
 Hyrde 29, 32, 37, 39
 Hyrdedreng 32, se også hyrde
 Hækleklæde 15
 Hø 35, 72-75
 Høbad 74
 Høhøst 73, 74
 Højer 22
 Højskole 61
 Højtider 130-149
 Høle 75, se også le
 Høsepike 39
 Hør 42
 Høst 75, se også kornhøst
 Høstak 72
 Høstfolk 72, 73, 76-79
 Høstgilde 143
 Høstgudstjeneste 142, 143
 Høstskik 76-79, 142, 143
 Høtyv 72
 Høvender 73
 Håndten 98

Ildebrand 47, 50, 108-112
 Ildgittere 108
 Ildsted, 18, 41, 44, 45, 88
 Inddæmning 23
 Indgravning 17

Innsidder 82
Innsidderhus 6
Ismælkeri 48
Itzehoe 30

Jernaksel 36
Jernkakkelovn, se kakkelovn
Jernpumpe 50
Jerusalemsskomager 145
Jorddige 26
Jordgærde 27
Jordhytte 16
Jordlod 20
Jul 144-148
Juleafslutning 144
Juleaften 145-148
Juledag 147
Juleevangelium 146
Juleforberedelser 144, 146
Julenadver 146
Juleneg 145
Julesalme 146
Jydepotte 16, 41, 45, 130
Jylland 6-8, 12, 16-19, 28, 30, 43, 48,
49, 65, 70, 75, 77, 88, 110, 111,
130

Kaffe 46, 106, 107, 126
Kaffepunch, se brændevin
Kakkelovn 41, 45
Kakler 7
Kampesten 27
Kampestenskvadrer 27
Karl, se tjenestekarl
Kartoffeldyrkning 7
Kartoffeltysker 7, 39
Kartofler 39, 41, 88
Kedellænke 45
Kedelskede 45
Kerne 16, 35
Kertemesse, se kyndelmisse
Kerteminde 25
Kgl. Landhusholdningsselskab, Det 66
Kilde 141
Kildemarked 141
Kirke 53, 58, 60, 106, 132, 136, 137,
141, 142, 147
Kistelæg 107
Klaptræer 93
Klog kone 40, 103
Klog mand 40, 103
Klokkeringning 106, 107
Klynetørv 15, se også tørv
Kniplingsgærde 27
Knivbræt 46
Knuthenborg 23
Ko, se køer
Kolding 125
Komfur 45
Konfirmation 60
Kongens Lyngby, se Lyngby
Korn 75, 95, 144
Kornhøst 7, 26, 75-81, 142
Kornrensning 87, 95
Kornskuffe 93, 95
Korntrave 75, 76
Kortovret 128
Kortspil 146
Krambinde 89
Krampe 128

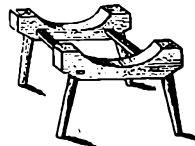
Jernharve.

Karte.

Kardæsk.

Karfod.

Kridthus (beholder af
mæssing eller blik til
småmønter og kridt m.m.).

Kærne.

Knivbræt.

Lysesaks.

Kreatur 26, 29, 33, 35, 54
Kridthus 28
Kristentøj 53
Kristi Himmelfartsdag 136
Kronjyde 8
Krudt 149
Krybskytte 93
Kubestol 92
Kurmageri 62
Kvadrer, se kampestenskvadrer
Kvas, se brændsel
Kvæg 35, 88, 145
Kvæm 19
Kyndelmisse 132
Kystbonde 82, 94
Kældernæs 23
Kærby Bakker 25
Kæreste, se kurmageri
Kærne 95
Kærning 48
København 10, 13, 36, 51, 109, 135,
136
Købestævne, se marked
Køer 12, 19, 28, 29, 54, 145
Køkken 44-48
Kørner 95

Lade 18, 65, 95
Landpost 39
Landsbyfællesskab 20
Landsbyskole, se skole
Landvinding 23
Langeland 22
Langhalm 14, 71, 92, 106
Langovret 128
Le 72, 79
Leg 28, 54-57, 136, 146-149
Lemvig 38
Lerklinet 16
Lerklining 13
Levende hegn 27
Lille Ebberup 13
Limfjorden 82, 83
Lo 87, 95
Lod, se jordlod
Lokomobil 87
Lolland 23, 78
Lud 50, 51
Luge 95
Lugekone 70
Lundstik 36
Lundstikvogn 36
Lybske skillinger 30
Lüneburger Heide 71
Lyng, se hede
Lyngby 11, 26, 36
Lynghede, se hede
Lyngris 17, 41
Lyngtørv 41
Lyre 17, 18
Lysestøbning 144
Lysfest, se kyndelmisse
Lysgård 17
Lyø 18
Lænkegris 33
Lænkehund 33, 34, 145
Lærer, se skole
Læsø 14, 15
Løbe med stjernen 149

Madkasse 54
 Madkurv 73
 Madmor 40, 41
 Majbrud 137
 Maje 137
 Majfest 137-140
 Majgrevinde 137
 Majstang 140
 Majtræ 137-140
 Malkekran 12, 28, 29
 Malkepige 28
 Malkning 12, 19, 28
 Malt 144
 Manglebræt 50
 Marie Bebudelsesdag 136
 Marked 8, 30, 39, 41
 Markedsgave 128, 129
 Markskel 27, 89
 Marksten 27, 34, 35, 86
 Marsk 22, 74
 Marskenge 22
 Mastetræ 140
 Mejemaskine 80, 81
 Mejered 75, se også le
 Mejeri 48
 Mejning 80, se også kornhøst
 Mergling 23
 Mester Jakel-teater 126
 Midaften 146
 Middagshvile 39, 41
 Midsommerblus 141
 Midtjylland 54, 128
 Mikkelsdag 79, 143
 Mile 41
 Mjød 71, 130, 144
 Mord 99
 Morgenmad, se davre
 Mors 18, 30, 76
 Mortensaften 143
 Mortensdag 98, 143
 Mortensgås 143
 Mælkebøtte 28, 29
 Mælkeproduktion 28, 88
 Mødding 33, 145
 Møgvogn 33, 35
 Mølle 96
 Mønning 15, 18

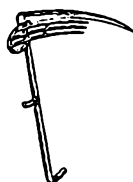
Nees sogn 38
 Neg 75, 77, 81
 Nis, se nisse
 Nisse 145
 Nissum fjord 88
 Nordby 7, 74
 Nordjylland 18, 39
 Nymåne, se nytårsnyet
 Nytår 130-132
 Nytårsnyet 132
 Nøddebo 51
 Nødslagting 33
 Nørrejylland, se Nordjylland

Odder 8
 Offer 144
 Olden 33
 Overtro, se husråd

Pebernødder 146
 Pennepose 149
 Perikum 103

Manglebræt.

Mejered.

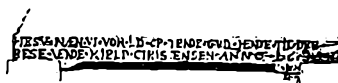
Mørtel.

Peberkværn.

Plejl.

Skorstenshammer.

Pige 40, 46-51, 72, se også gadelam
 Pinesol 136
 Plejl 87, 95
 Plejltræet 87
 Plejltærskning 87, 95
 Plov 66
 Pløjning 15, 66, 86, 111
 Porthund 33, 34
 Posekigger 36
 Potte 130
 Pottekakkelovn, se kakkelovn
 Pottekone 16
 Præst 52, 105, se også kirke
 Pumpe 40, 50
 Pyramide 46
 Påske 136
 Påskeæg 136

Randers 127
 Ribe 7, 74, 117, 125
 Ride sommer i by 137-139
 Ringkøbing 54, 125
 Ringridning 133
 Risgærde 20, 26, 27, 89
 Rodfrugt 88
 Roedyrkning 87, 88
 Rok 148
 Roskilde 9
 Roskildefjorden 9
 Rumlepote 130
 Ry 6
 Rügen 42
 Rygning 18
 Rygård 143
 Rødding 61
 Røgelse 42
 Røgter 29

Salling 18, 60
 Sallingsund 82
 Saltholm 30
 Samsø 14, 77
 St. Hansaften 141
 St. Hansblus 137, 141
 Sct. Hans hospital 9
 St. Jørgensbjerg 9
 St. Stefansdag 147
 Selvbinder 81
 Selvmord 99
 Seng 41, 51
 Sengehalm 41, 103, 128
 Sigte 95
 Silkeborg 128
 Simer, se halmsimer
 Sjælland 12, 14, 24, 28, 35, 54, 70,
 77, 98, 137-141
 Sjællænder 10
 Skiftedag 125, 143
 Skifting 52
 Skive 16
 Skjødse, se skydse
 Skod, se skydse
 Skole 8, 54, 56, 58-61, 144, 149
 Skolelærer, se skole
 Skorstenshammer 108
 Skorstensrum 44-48
 Skovl 23
 Skovreb 89, 90
 Skrågavle 13
 Skudsmålbg 125

Skydsel 47
 Skærelad 35
 Skærelade 93
 Skærtorsdag 136
 Skådde, se skydsel
 Skåne 42
 Skårup 59
 Slagelse 24
 Slaglen 87
 Slagtemad 33
 Slagtemåned 144
 Slagting 103, 144
 Slagvullen 87
 Slangerup 9
 Slibesten 72
 Slyngning 71
 Slæde 56, 86, 89
 Smed 40, 128
 Smør 48
 Smøretæ 36
 Smørtrug 93
 Smålandshavet 23
 Snaps, se brændevin
 Snekkersten 141
 Snemand 56
 Snittebænk 93
 Sodstang 45
 Sold 95
 Solen danser 136
 Sommerarbejde 69-84
 Sorgenfri 26
 Sorø 13
 Spade 15
 Spinde 98
 Spinderok 40
 Spædbarn 43, 52, 53
 Stader, se bi
 Stage 14
 Stak 72, 78, 95
 Stald 12, 19, 28, 61, 108
 Stavrekølle 26
 Stenanker 82
 Stengærde 20, 26, 27
 Stenhugger 34
 Stentrug 34
 Stikke til stråmanden 133, 135
 Stjernemænd 149
 Stjerneudskiftning 20
 Stjerneviser 149
 Store Bededag 136
 Store Torv, Århus 124
 Store Vildmose 112
 Storken 136
 Stormflod 113-115
 Strikketøj 28, 40, 98
 Strude 7
 Strygespån 72
 Strå 106
 Stråtag 12, 14, 15, 18, se også tag
 Stud 16, 19, 30, 48, 88, 126
 Studehandel 30
 Styne 26
 Sukkerroe 88
 Sulekar 144
 Suletrug 93
 Sundeved 18
 Svendborg 81
 Svin 33
 Svingplov 66
 Sydslesvig 23
 Sygdom, se husråd, kloge koner, kloge mænd

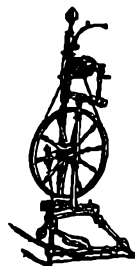
Skættelod.

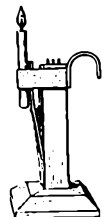
Skættehånd.

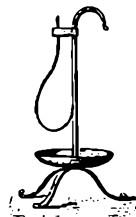
Slibesten.

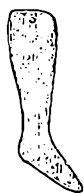
Spinderok.

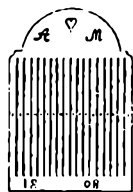
Stage af træ til tællelys, med en »profit« på stagen.

Stage af jern til tællelys, med skål til den neddryppende tælle.

Strømpeblok.

Strømpebåndsvæv.

Strigle.

Støvleknægt.

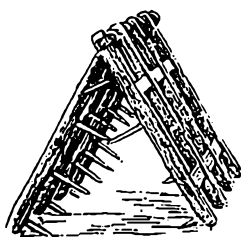
Tavolet eller pyramide.

Tranlampe.

Tejne.

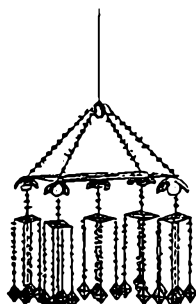
Træharve.

Trisse.

Tøjræl.

Uro af strå med kulørte papirsblomster.

Syldsten 27
 Sæd 76, 86, 145
 Sædbåndslås 76
 Sædeløb 52, 68
 Sædemand 67, 68
 Sønderjylland 18
 Sørup 51
 Søsten 27
 Såning 67, 68
 Såtrug 93

Tag 108, 109, 132, se også tække
 Tagrør 14
 Tang 15
 Tavlsbordsgård 13
 Tavolet 46
 Tejne 54
 Thomasdag 144
 Thorseng 9
 Thy 27, 30
 Tjenestefolk 39, 40, 45, 60-63, 70, 72, 76, 78, 80, 88, 116, 125, 133, 141, se også gåsepige, hyrde, hønsepige, malkepige, pige, røgter, tjenestekarl, tyende
 Tjenestekarl 35, 40, 45, 59, 96, 135, 137
 Tjustrup 137
 Tjære, se vognsmørelse
 Tollekniv, tællekniv 93
 Tophugge 26
 Topstævne 26
 Tordensten 108
 Torve 36, 116-129
 Trante påskeæg 136
 Tredie juledag 147
 Trille æg, se trante
 Troldtøj 52, 136, 137, 141, 145
 Trug 34, 40
 Træksele 36
 Træharve 66
 Træpumpe 50
 Træske 38, 91
 Træske 40, 44, 88, 128
 Træskobeslag 128
 Tutter 30
 Tyendemærket 125
 Tække 16, 92
 Tækkegarn 108
 Tækkemand 14
 Tællelys 146, 149
 Tælleprås 146
 Tællestol 93
 Tændstik 42
 Tærskemaskine 87
 Tærskværk 19, 87
 Tærskning 35, 81, 87, 95
 Tøjræl 93
 Tøndelad 93
 Tøndeslagning 133, 134
 Tørv 15, 41, 45, 47, 69, 70, 112
 Tårnby 64
 Tåsinge 9
 Udflytning 6, 9, 20
 Udskiftning 6, 20, 27, 29
 Udskud 18
 Uld 41, 42, 51
 Ulriksdal 78
 Undertag, se aftægt
 Ungdomslav 62, 63

Vaffeljern 45
 Vafler 144
 Valborgblus 137
 Valborgdag 137
 Valby 109, 135
 Valmgavle 13
 Vand 49-51
 Vandvogn 29
 Varde 125
 Vask 47, 49-51
 Vaskemaskine 51
 Vejle 21
 Vejrløj 14
 Vendsyssel 30, 77, 112
 Vester Brønderslev 120
 Vesterport 36
 Vestjylland 13, 16, 41, 42, 54, 77,
 125-128
 Viborg 121
 Vildmosen 69, se også Store Vildmose
 Vildttyv 93
 Vimmelskaft 93
 Vin 126
 Vindovn 45, 55
 Vindskede 12, 14
 Vinterarbejde 89, 148
 Vintersæd 75, 86
 Vippebrønd, se brønd

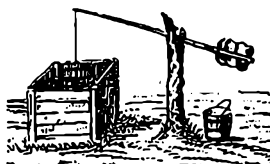
Vaffeljern.

Vaffeljern
til komfur.

Vimmelbor.

Vippebrønd.

Æbleskivepande.

Visk, se halmvisk
 Vognehjul 35, 36
 Vogns mørelse 36
 Vugge 52, 92
 Vævning 41, 42
 Vågenætter 137
 Vårskik 136, 137
 Vårsæd 67, 68, 75

Ydby Kirke 27

»Æ Bindstouw« 17
 Æbleskiver 130, 144, 146
 Ærø 18
 Ævred 26

Øerne 28, 42, 47, 75, 88, 130
 Øl 73, 146, se også brygning
 Ølbrygning 73, 81
 Østholm 21
 Østjylland 12, 14, 42, 88

Åg 28
 Århus 8, 124
 Årlev 13